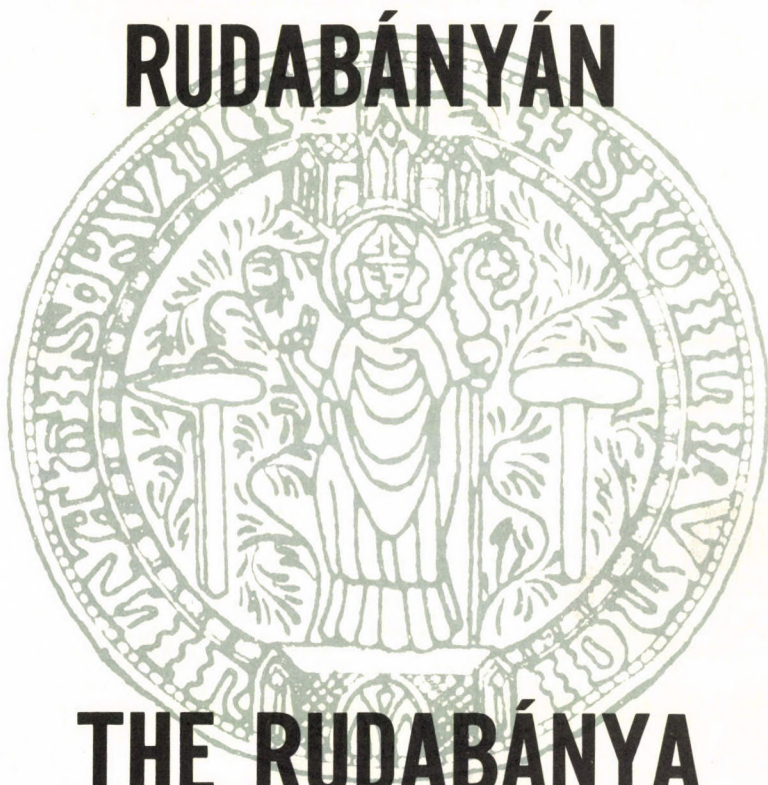

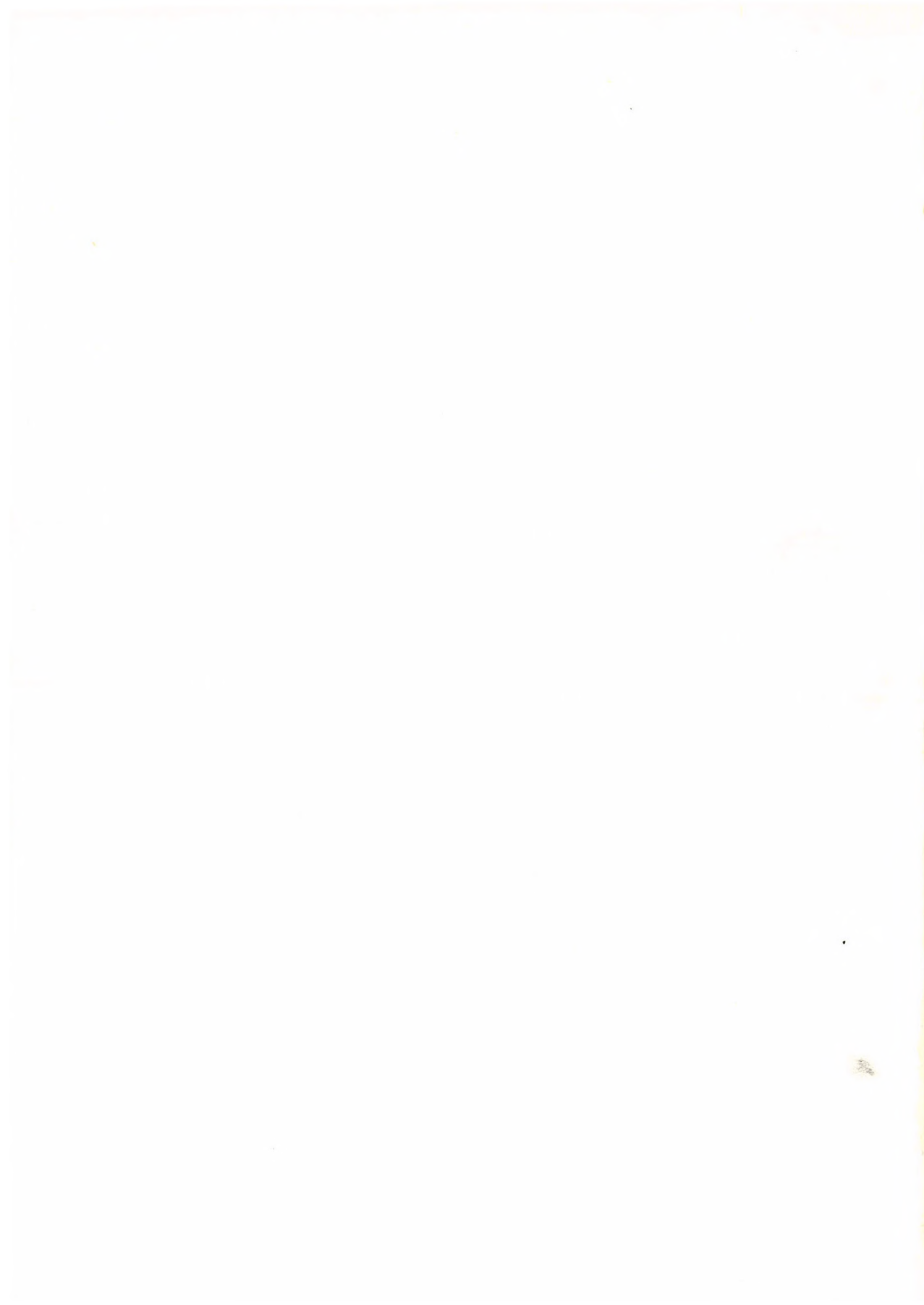
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
GEOGRAPHICAL RESEARCH INSTITUTE
HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

VISSZASZÁMLÁLÁS RUDABÁNYÁN

THE RUDABÁNYA COUNTDOWN

BUDAPEST
1991

Visszaszámlálás Rudabányán

ELMÉLET-MÓDSZER-GYAKORLAT

52.

Magyar Tudományos Akadémia
Földrajztudományi Kutató Intézet
Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály

Hungarian Academy of Sciences
Geographical Research Institute
Department of Economic and Social Geography

Sorozatszerkesztő: Rétvári László

Szerzők / authors:

BERÉNYI ISTVÁN, CSÉFALVAY ZOLTÁN, KOCSIS KÁROLY, OLÁH MIKLÓS,
PERGER ÉVA, POMÁZI ISTVÁN, VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS

VISSZASZÁMLÁLÁS RUDABÁNYÁN

THE RUDABÁNYA COUNTDOWN

Szerkesztette:

Edited by

CSÉFALVAY ZOLTÁN

Budapest, 1991

Lektorálta:

KOVÁCS ZOLTÁN

Angol szöveg:

LÓCZY DÉNES

Kivitelezésben közreműködtek:

EVERS KRISZTINA, JÁNOSSY KATALIN, KAISER MIKLÓSNÉ,
KERESZTESI ZOLTÁNNÉ, LACZKÓ MARGIT, MOLNÁR MARGIT,
NÉMETH JÓZSEF, POÓR ISTVÁN, TARPAY SÁNDORNÉ

ISSN 0139-2875

ISBN 963 7395 11 3

Készült az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetben

TARTALOM

1. Előszó (Berényi István)	7
2. Bevezető (Cséfalvay Zoltán-Kocsis Károly-Perger Éva- Pomázi István)	8
3. Néhány gondolat a bányászat és a regionális fejlődés kapcsolatáról (Pomázi István)	10
4. Rudabánya és társközségei társadalmának fejlődési vázlata [1880-1980] (Kocsis Károly)	13
5. A döntés és a háttérben meghúzódó érdekkonfliktusok (Perger Éva)	26
6. A bányauzem gazdálkodása és munkaerőstruktúrája (Perger Éva)	31
7. A lojális szkepszis természetrajzához (Oláh Miklós- Vágvölgyi B. András)	42
8. Rudabánya funkcionális-morfológiai szerkezete (Cséfalvay Zoltán-Kocsis Károly)	51
9. Rudabánya társadalmi térszerkezete (Cséfalvay Zoltán- Kocsis Károly)	59
10. Zárzó kérdőjelekkel (Cséfalvay Zoltán-Kocsis Károly- Perger Éva-Pomázi István)	74
11. Epilógus	75
Irodalom	76
Summary	78

1. Előszó

Az Országos Közművelődési Központ és az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztálya között kialakult tudományos együttműködés első terméke ez a kötet, s mint ilyen önmagában is üdvözlendő. E kapcsolat számunkra azért is fontos, mert ezzel a földrajz ismét tett egy lépést a társadalomtudományok felé, amelyekkel kapcsolata oly szoros volt évtizedekkel ezelőtt.

A történelemmel, néprajzzal, szociológiával való kapcsolatot azért ítélem fontosnak, mert a társadalom térbeli megnyilvánulásaiban, azok módjában és jellegében — amelynek kutatása a földrajznak is tárgya —, mind erősebben van jelen a *lokálitás*. Az általános gazdasági-társadalmi folyamatok, legyenek azok tervezettek, objektívek vagy spontánok, minden esetben a lokálitás színeivel gazdagodnak. Ha gátat szabunk ezek érvényesülésének, akkor az érintett térségekben belső feszültségek keletkezhetnek. Alapvető fontosságú tehát, hogy a konkrét terület- és településfejlesztési tervek az általános társadalmi célokat és a lokális elvárásokat egyaránt kielégítsék. Ennek érdekében az érintett tudományterületek együttműködésére is szükség van.

A gazdasági-társadalmi problémák megoldása ugyanis nem csupán a „hatalom” ügye. Nem csak azért nem, mert a társadalmi demokrácia kiépítésének elkötelezett hívei vagyunk, hanem azért, mert egy-egy település vagy térség gazdasági-társadalmi szerkezete, s annak gondja, az illető helyi társadalom hosszabb történelmi fejlődésének eredménye, tehát olyan objektivitás, amelynek átalakítását egyetlen szempont veszély nélkül nem teheti.

A jelenségek objektív megítélése pedig a szaktudományok feladata kell legyen, azoké, amelyek kívül állnak a tervezési, igazgatási és egyéb hatalmi struktúrákon.

Amikor a két intézmény munkacsoportja Rudabánya kapcsán a hazai iparszerkezet átalakításának ellentmondásait vette vizsgálat alá, nem lehetett célja az, hogy konkrét javaslatokat tegyen a példaterület problémájának megoldására. A munka jelentőségét abban látom, hogy a kérdés bonyolultságára irányította a figyelmet, arra, hogy a bánya művelése nem egyszerűen ökonómiai ügy, hanem bonyolult helyi társadalmi probléma, aminek jelentősége át is lépi a település határait. Az esettanulmány elkészítése azt látszik igazolni, hogy a tudományterületek tényleges együttműködését a konkrét feladatok gyakran jobban segítik, mint a látványos, nagy játékteret biztosító tudományos programok.

Szűkebb szakmai, szociálgeográfiai szempontból is hasznos volt az együttműködés, mert pl. rávilágított egyik alapproblémánkra, a csoportmagatartás általános társadalmi meghatározottságára. Arra, hogy a sajátos lokális vagy *csoportmagatartás* egy-egy funkció átalakulásával kapcsolatban egyrészt a közösség belső jellegén, másrészt külső hatásokon alapuló reakció. Ezért amikor a társadalom térbeli jelenségeinek csoportspecifikus jellegét kiemeljük, s abban a csoportmagatartást látjuk megjeleníteni, nem lehet e reakciómechanizmus belső és külső indítékairól megfeledekezni. A „döntés” ugyanis e hatásmechanizmus eredménye.

Talán remélhetem, hogy olvasóinkat sikerül meggyőzni a közös kutatások értelméről, s bár a megközelítési módok eltérőek, a módszerek különbözőek, a cél azonos, a társadalmi valóság jobb megismerése, hogy értelmesebben tudjunk rajta változtatni.

2. Bevezető

Az 1986 január elején megjelenő lapok alig néhány sorban közölték a hírt: 1985 utolsó munkanapján megszűnt a termelés Rudabányán, Magyarország egyetlen vasércbányájában. A szűkszavú újsághír mögött azonban hosszantartó és ellentmondásokkal terhelt válságfolyamat húzódik meg. Olyan válságfolyamat, mely messzeható közgazdasági, szociológiai és településföldrajzi konzekvenciákat von maga után. *Témaválasztásunkat a válságfolyamat mögött lévő sokréttől összefüggésrendszer motiválta, mely előzetes feltevéseink szerint modellértékű lehet a termelési szerkezetváltás országos, regionális és helyi hatásmechanizmusainak értelmezéséhez.*

A magyar gazdaságnak a világ gazdaság rendszerében elfoglalt pozíciójának megőrzéséhez ma már elengedhetetlen a gazdasági szerkezet gyökeres átalakítása. Ez az immáron elodázhatatlan struktúraváltás egyrészt a dinamizmusukat veszített, gazdaságtalan ágazatok (kitermelő és alapanyagipar) szerepének fokozatos csökkenését, másrészt új húzóágazatok megteremtését foglalja magába. Ennek a folyamatnak első jelei már helyel-közzel jelentkeznek, és ebbe illeszkedik a rudabányai bányabezárás is.

A gazdasági szerkezetváltás rendkívül szorosan összefügg az érintett térségek, települések életével. Ez a kapcsolat mindenekelőtt két kérdést vet fel. Egyfelől azt, hogy a települések — az adottságok oldaláról — milyen feltételeket nyújtanak a struktúraváltáshoz, másfelől pedig azt, hogy ez a folyamat milyen módon hat a településekre, térségekre, az ott élő lakosságra. Tanulmánykötetünk elsősorban ez utóbbi kérdésre keresi a választ.

A gazdasági szerkezetváltás települési hatásmechanizmusainak a vizsgálatára a bányásztelepülések rendkívül kedvező terepnek bizonyulnak. Ezek a településeken a struktúraváltás problémája már az 1960-as években is felmerült, így a hatások egy része már jól nyomon követhető. Ugyanakkor a bányásztelepülések döntő hányada monoindusztriális jellegű, ahol a bányán kívül más munkahely alig akad, s így a struktúraváltás településre kifejtett hatásai élesebben jelentkeznek, tisztább formákban ragadhatók meg mint másutt.

A rudabányai vizsgálatnál abban a szerencsés helyzetben vagyunk, amikor egy társadalmi térfolyamatot legfontosabb fordulópontján lehet megragadni. *A vizsgálat 1985 nyarán zajlott*, amikor már véglegesen eldőlt a bányabezárás ügye, de a jövőbe vezető kiutak mégcsak körvonalaiiban látszottak. Ezen a fordulóponton még rekonstruálhatók voltak az elmúlt évek térbeli-társadalmi változásai, ugyanakkor már nyomon követhetővé váltak a fordulópont utáni térbeli-társadalmi változások is.

Egy társadalmi térfolyamat ilyen kedvező időpontban való vizsgálata több szempontból jelentős:

- Egyrészt működése közben tárulhat fel a társadalmi térfolyamat, ami nagyban elősegítheti a folyamat jobb megértését.

- Másrészt a folyamat még nem jutott nyugvópontjára, ezért a kutatás megállapításai a társadalmi gyakorlat számára még felhasználhatókká, alkalmazhatókká válhatnak. (Az utólagosan tett megállapítások az adott gyakorlati probléma számára már nem, csupán más, hasonló jelenségek kezeléséhez nyújtanak általános érvényű ismereteket.)

- Harmadrészt a társadalmi térfolyamat működés közben történő vizsgálata miatt az egyes részmegállapítások, általánosítások, esetleges prognózisok kontrollálhatókká válnak.

A rudabányai vasércbányászat másfél évtizedes válsága majd a termelési szerkezetváltás jelenlegi kényszere komoly kihívások elé állította és állítja ma is mind a bányát, mind a települést. A falu vezetése, az egyes lakossági rétegek, a társközségek, a bányafőhatóság, a bányavezetés és a bánya dolgozói egyaránt a felmerült problémák megoldásához vezető utakat keresik.

A kihívásokra adott válaszok azonban lényegesen eltérnek egymástól abban a vonatkozásban, hogy

- milyen megoldásokat kínálnak,
- milyen társadalmi csoportok képviselik
- és milyen térbeli konzekvenciákat vonnak maguk után.

A válaszok réteg- és területspecifikus jellege miatt a felvetett probléma vizsgálatahoz a területi és a társadalmi nézőpontot együttesen alkalmazó szemléletre, azaz *szociálgeográfiai megközelítési módra van szükség.*

A szociálgeográfia viszonylag rövid múltra tekint vissza a hazai földrajztudományban. A fogalom először az 1970-es évek elején bukkant fel, és értelmezése körül már megjelenése pillanatában nagy szakmai vita bontakozott ki (LETTRICH E. 1972, WALLNER E. 1971, 1973.). A vita azonban csak formai kérdésekkel foglalkozott, mindenekelőtt azzal, hogy az új tudományág miként helyezhető el a magyar földrajzkutatás kialakult rendszerében. Az igazán lényeges kérdések, így a szociálgeográfia fogalmával, céljaival, módszereivel kapcsolatos kérdések többnyire megválaszolatlanok maradtak, vagy fel sem vetődtek. Az 1980-as évekre már valamelyest megváltozott ez a kép, megjelent néhány szociálgeográfiai tanulmány is (BERÉNYI I. 1983, KÉRI A. 1983.), de az alapvető elméleti-módszertani kérdések mindmáig tisztázatlanok.

A szociálgeográfia értelmezésekor így — a tudományág hazai definíciójának hiányában — a nemzetközi szakirodalomban leggyakrabban idézett meghatározásra támaszkodhatunk. SCHAFFER, F. szerint a szociálgeográfia „társadalmak és embercsoportok alapfunkcióinak térbeli szerveződésformáival és térformáló folyamataival foglalkozó tudomány” (SCHAFFER, F. 1968.). Ez a definíció tömören magában foglalja a szociálgeográfia legfontosabb felismeréseit, jelesül, hogy a térbeli tevékenységek cso-

portspecifikusak, e tevékenységek rendszerbe helyezhetők, alapfunkciókba sorolhatók és a tevékenységek gyakorlása során sajátos térbeli szerkezetek, folyamatok jönnek létre.

A szociálgeográfia szemléletében, céljaiban és módszereiben alapvetően eltér azoktól az irányzatoktól, amelyek ma a magyar geográfiát jellemzik. A hazai földrajzban a társadalom térbeliségével foglalkozó kutatások általában a következő modellt követik: a szerzők valamely mutató (a népesség demográfiai, foglalkozási, társadalmi szerkezete, a települések infrastruktúrális felszereltsége stb.) szerint települések, vagy településrészek között térbeli különbségeket tárnak fel, majd ennek alapján településfejlesztési- vagy rendezési tanulságokat, javaslatokat fogalmaznak meg. A szociálgeográfia mássága ezzel szemben abban áll, hogy — ezen kívül még — a rétegzett társadalom térbeli viselkedését is kutatja. Amíg az előbbi vizsgálatok központi kategóriája a „területi aránytalanság”, addig az utóbbié a térben tevékenykedő emberek csoportja.

Mindezek figyelembevételével a rudabányai bányabezárás szociálgeográfiai szemléletű vizsgálatakor legfőbb célunknak a különböző válaszok mögött meghúzódó érdekkonfliktusoknak és a válaszok térbeli következményeinek az elemzését tekintettük.

3. Néhány gondolat a bányászat és a regionális fejlődés kapcsolatáról

Az ásványi nyersanyagok térbeli megjelenésére — nagy általánosságban — a lokális és a pontszerű megjelenés a jellemző. Ez a tény már önmagában meghatározza az erre telepített iparágak területi elhelyezkedését. Természetesen ez a lokális, illetve pontszerű megjelenés a térségi felszínen nagyobb térszerkezeti egységek kialakulásával jár együtt, másképpen fogalmazva: egy-egy bánya vagy medence a kiterjedésénél jóval nagyobb földrajzi környezetet integrál a területi munkamegosztás révén. Az ásványi nyersanyagok a meg nem újuló természeti erőforrások közé tartoznak, s ez szintén megfelelő területi-fejlődési konzekvenciákat eredményez. A kitermelőipar egyes fázisainak a területi fejlődésre gyakorolt hatását modellszerűen felfogva a következő fő fejlődési fázisokat különíthetjük el.

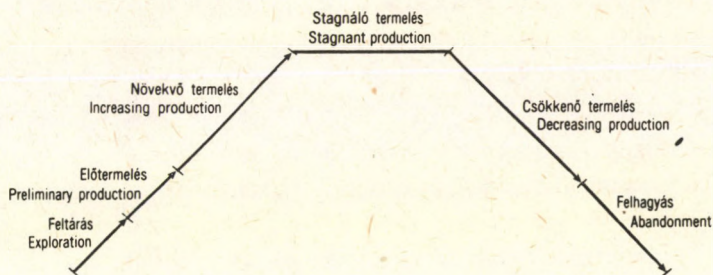
- Ha egy új nyersanyaglelőhelyet felfedeznek és azt a társadalom számára gazdaságosnak ítélik, elkezdődik a tőkebefektetés és a beruházás, ezzel együtt a területi fejlődésben és a társadalmi térben olyan folyamatok indulnak el, mint pl. a munkaerő letelepülése, a befelé történő ingázás, termelési-szállítási kapcsolatok felélénkülése, új települések kialakulása (Kanada északi része, a Szovjetunió szibériai területének északi és távol-keleti zónája stb).

- A második fázisra a termelési-szállítási kapcsolatok stabilizálódása, a népesség-növekedés stb. a jellemző. Ennek a szakasznak a fejlődésgeneráló hatása jól kimutatható Magyarországon a bányászvárosok példáján (Komló, Oroszlány, Kazincbarcika stb).

- A harmadik fázis a leépülés, a funkcióváltás időszaka, amikor a készletek teljes kimerülésével vagy azok gazdasági megítélésének a változásával a társadalom felhagy a

bányászattal egy adott településen vagy nagyobb régióban. E fázis általános velejárói a termelési-szállítási kapcsolatok fellazulása, illetve megszűnése, a népesség elvándorlása, a kifelé történő ingázás intenzívebbé válása, a tőke kivonulása és a munkanélküliség növekedése.

Az előbb vázolt fejlődési fázisokat a következőképpen lehet illusztrálni egy ércbánya esetében (1. ábra).

1. ábra: Egy ércbánya életciklusai

Fig. 1: Life cycle of an ore mine

A nemzetközi munkamegosztás alacsonyabb szintjén a bányászati tevékenységnek kizárólag nemzeti jellege volt, eltekintve egy-két olyan ásványi nyersanyagtól, amelyek már az ókorban is jelentős szerepet játszottak a nemzetközi nyersanyagforgalomban (arany, ezüst, ón stb.). Ebben az időszakban egy ország vagy régió fejlődését alapvetően az ásványi nyersanyagokkal való ellátottság mértéke határozta meg, s nem a kitermelés gazdaságossági paraméterei.

Az elmúlt 3-4 évtizedben, különösen a világgazdasági korszakváltással fémjelzett periódusban rendkívüli módon kiterjedt a nemzetközi munkamegosztás, s ezzel együtt jelentősen megnőtt az ásványi nyersanyagforgalom. A leglátványosabb változás az energiaszerkezet átalakulásában következett be. Az 50-es és 60-as években a szén szerepe a fejlett országok energiamérlegében jelentékeny mértékben csökkent. Az „olcsó olaj korszakában” (az 1973-as első olajárrobanásig) az egyoldalúan szénbányászatra specializálódott körzetekben a regionális fejlődésben megtorpanás állt be, a negatív tendenciák felerősödtek (Ruhr-vidék, Vallónia, Wales, angliai szénbányavidékek).

A Közös Piac régiói vonatkozásában 1950 (a megalakulás 1957-ben volt) óta területre vetített GDP értékek állnak rendelkezésre, amelyek alapján jól nyomon követhető az egyes régiók egymáshoz viszonyított fejlődése, elmozdulása. Harminc éves periódust átfelve egyértelműen láthatjuk az egyoldalúan szénbányászati körzetek regionális fejlődésbeli „presztízsvesztését”. Vallónia például a Közös Piac régiói rangsorában 1950 és 1980 között a hatodik helyről a negyvenedik helyre, Yorkshire-Humberside pedig a tizedikről az ötvenötödik helyre esett vissza. Ezek, más régiókkal együtt Nyugat-Európa

tipikus depressziós területei. A depresszivitást azonban nemcsak az egy főre eső GDP területi különbségeinek a változásával lehet mérni. E regionális fejlődési jelenségnek ugyanis az egyik legpregnansabb mutatója a munkanélküliség, amely ezekben a körzetekben hagyományosan a legmagasabb.

A Közös Piac területfejlesztési politikája ún. problémaregiókat különböztet meg, amelyek közül az egyik típus a válságiparágak (szénbányászat, vas- és acélkohászat, hajógyártás) dominanciája következtében depresszióssá vált területeket jelenti. Ezeket a régiókat — találón — strukturális gondokkal küzdő területeknek is nevezik.

A Közös Piac regionális politikájában megkülönböztetett szerep jut a struktúráváltás gondjaival küzdő térségek segélyezésének.

Az Európai Területfejlesztési Alap (European Regional Development Fund), az Európai Beruházási Bank (European Investment Bank) egyaránt kiemelten foglalkozik a válságiparágak koncentrációjával jellemzett területek struktúraátalakításával. Az Európai Szociális Alapnak (European Social Fund) külön pénzeszközei vannak a válságiparágakban munkanélkülivé vált dolgozók átképzésére és áttelepítésére.

Az EGK közös területfejlesztési politikáján kívül az egyes nemzeti regionális politikák is megkülönböztetett figyelmet szentelnek a struktúráváltás problémájának. Az Egyesült Királyságban pl. 1934-ben hozták az első törvényt, amely kijelölte a segítségre szoruló négy ún. speciális körzetet (Special Areas), amelyek valamennyien szénbányászati régiók voltak. Az 1960-as években a szénbányászat szerepének jelentős csökkenése következtében a kormányzat 1967-ben létrehozta a Speciális Fejlesztési Területek (Special Development Areas) rendszerét, amelyek zömét szintén szénbányászati régiók tették ki.

Az Egyesült Államokban elsősorban az Appalache-hegység szénbányászati körzetei váltak depressziós területekké. A Szenátus külön törvényt fogadott el a krónikus helyzetbe került régióknak való segítségnyújtásról. Johnson elnöksége idején állították fel az Appalachian Regional Commission-t, amely az Egyesült Államok legnagyobb problémaregiója strukturális gondjainak megoldását volt hivatott elősegíteni.

Magyarországon a bányászat és a regionális fejlődés összefüggései az energiahordozók kitermelésének problematikáján keresztül világíthatók meg a legjobban. Hosszú évtizedeken keresztül a területi-gazdasági fejlődés alapja a szénbányászat volt, ennek bázisán jöttek létre a legjelentősebb nehézipari körzeteink (Borsodi Iparvidék, Középdunántúl). Az extenzív gazdaságfejlesztési politika időszakában, amikor a „befeléfordulás” miatt a világgazdasági hatások kizáródtak, a kitermelés gazdaságossági kérdései fel sem merülhettek. Az 1960-as évek közepétől (különösen 1968-tól), amikor előtérbe kerültek a gazdaságpolitika intenzívebb elemei és a gazdaság is nyitottabbá vált, a külpiaci mechanizmusok nagyobb hatást gyakoroltak a népgazdaságra. A szénnek mint energiahordozónak a szerepe a szénhidrogének előretörésével teljesen átértékelődött és ennek az ásványi nyersanyagoknak a kitermelésére specializálódott térségekben jelentős társadalmi-gazdasági problémák jelentkeztek.

A struktúraváltás gondjai a szénbányászaton belül a legnagyobb mértékben a nógrádi szénbányákat érintették. A központilag elhatározott visszafejlesztés következtében 34 aknából 30-at bezártak és mintegy 10 000 bányász elhelyezéséről kellett gondoskodni. Több mint 2000 bányász a korhatárt elérve, ugyancsak 2000-nél több pedig korengedménnyel került nyugdíjba. A felszabadult munkaerő egy részét központi iparfejlesztési alapból létesített új üzemekben helyezték el. A szakmát változtatni nem akaró bányászoknak pedig áttelepedési segélyeket ajánlottak fel, ezzel azonban a területi kötődés miatt nagyon kevesen éltek. A struktúraátalakítás eredményeként a megyében a bányászaton foglalkoztatottak aránya az iparon belül 1960-1978 között 50%-ról 14%-ra csökkent.

„A struktúraátalakítás nemcsak üzemi, vállalati vagy ágazati probléma, hanem területi probléma is” írja TATAI Z. (1985). A KGST országokban az extenzív, nehézipari orientációjú fejlesztés számos olyan területen ment végbe, amelyeknek napjainkban már komoly szerkezeti gondokkal kell szembenéznük. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő Területi Rendszereket Kutató Tudományos Tanács gazdaságföldrajzi szekciója kiemelten foglalkozik a régi iparvidékek gazdasági szerkezete gyökeres átalakításának társadalmi-gazdasági problémáival. Ezen iparvidékek többsége hatalmas területekre kiterjedő bányászati régió (Donyec-medence, Kuznyeck-medence).

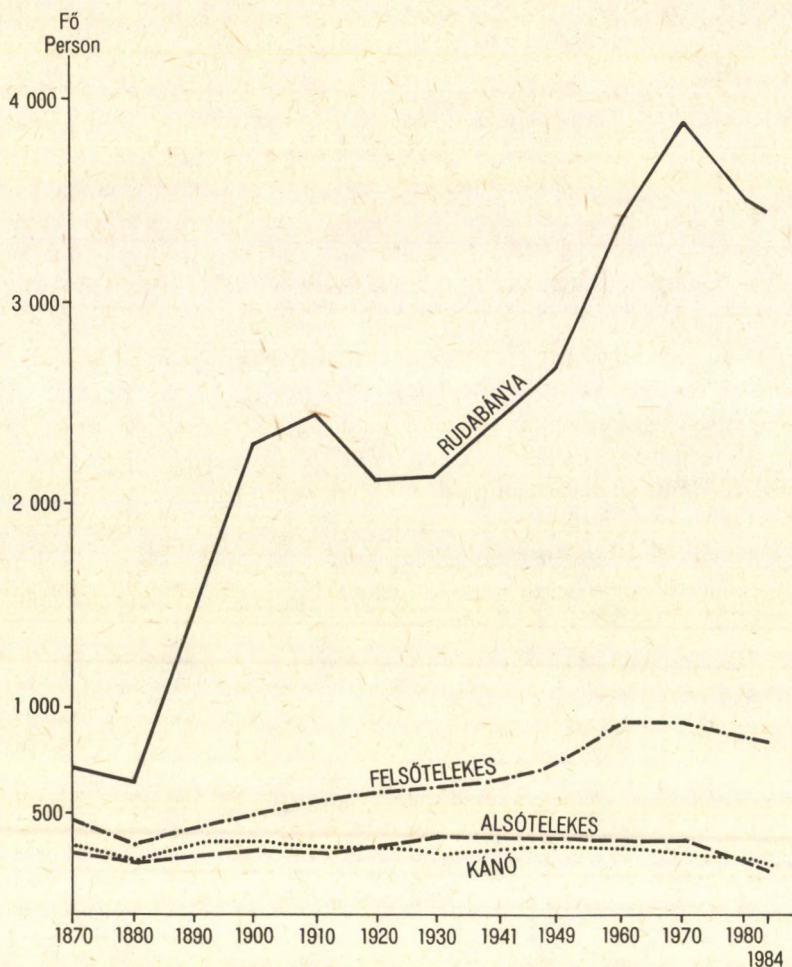
Talán szükségtelen hangsúlyozni, hogy az ilyen irányú kutatásokban az alkalmazott földrajz fontos szerepet játszhat.

4. Rudabánya és társközségei társadalmának fejlődési vázlata (1880-1980)

Kutatásunk során a társadalmi térformáló folyamatok vizsgálatát időben a rudabányai nagyüzemi bányászat megjelenéséig (1880-ig), térben pedig a bányatelepüléshez legszorosabban kapcsolódó társközségekig (Felsőtelekes, Alsótelekes, Kánó) terjesztetjük ki.

4.1. Demográfiai fejlődés

A népességszám változását tekintve feltűnő különbség mutatkozik Rudabánya és a társközségek népességfejlődési trendje között. A rudabányai bányászat milleneumi és XX. századi reneszánsza a hajdani bányaváros lakosságát közel száz év alatt (1880-1970) a hatszorosára növelte (2. ábra). Hasonló, bár méreteiben szerényebb népességfejlődési dinamizmus volt tapasztalható a Rudabányával — a bányászati termelést tekintve — legszorosabban összefonódó Felsőtelekes esetében is. A távolabbi, félreeső, néhány száz fős Kánót és Alsótelekest a stagnáló népességszám jellemezte, mely a jelentős természetes szaporodást lecsapoló elvándorlásnak volt köszönhető.

2. ábra: Rudabánya és társközségei népességszámának változása 1870-1984 között
(1949-ig jelenlevő népesség, 1960-tól lakónépesség)

Fig. 2: Population change in Rudabánya and neighbourhood, 1870-1984
(Until 1949 population present, since 1960 resident population)

Rudabánya és társközségei életében döntő fontosságúnak számít az 1880 -as év, amikor a *Borsodi Bányatársulat megalakulásával* megindult a nagyüzemi bányászat Rudabánya-Felsőtelekes-Alsótelekes közötti területen. A hirtelen fellépő, *tömeges munkaerőkeresletet* a környék munkaerőkínálata mennyiségileg és minőségileg sem tudta fedezni, így került sor távolabbi bányászvidékek (Dobsina, Szepes megye stb.) munkásainak beköltözésére. A bányászok és a népesség számának lendületes növekedését az 1900-as években a jobb munkakörülmények és kereseti lehetőségek által kiváltott *amerikai kivándorlás* törte meg (1. táblázat). Az így fellépő munkaerőhiányt az I. világ-

1. táblázat: Rudabánya és társközségeinek néhány népmozgalmi adata (1880-1980)

	jelenlevő, ill. lakónépesség				évi átlagos természetes szaporodás ‰				évi átlagos vándorlási mérleg ‰				előregedési index			
	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó
1880	650	345	264	270	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1890	1423	418	287	343	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1900	2301	478	317	358	–	–	–	–	–	–	–	–	8,3	10,5	18,7	12,5
1910	2445	552	291	318	15,9	14,6	15,1	10,6	- 9,6	0,8	- 23,3	- 21,8	10,1	14,1	22,1	38,5
1920	2130	600	319	329	11,2	9,6	10,3	4,1	- 24,1	- 0,9	- 1,0	- 0,6	19,1	25,8	18,9	26,5
1930	2142	619	379	295	16,6	16,3	21,0	8,8	- 16,0	- 19,5	- 2,2	- 19,1	21,0	25,8	18,0	38,0
1941	2458	673	372	326	18,2	17,2	12,2	4,9	- 4,8	- 25,1	- 13,9	4,6	21,9	22,2	33,6	34,4
1949	2677	730	359	324	9,0	10,8	8,7	14,2	2,1	- 0,2	- 13,1	- 14,9	25,5	24,6	31,6	32,3
1960	3411	932	359	323	17,1	18,8	11,9	9,2	13,9	- 0,4	- 4,0	- 10,7	30,2	26,7	49,0	44,8
1970	3904	939	356	295	12,5	12,7	8,3	4,6	1,9	- 11,9	- 9,2	- 13,3	42,2	43,3	59,4	66,7
1980	3530	867	272	283	5,8	6,1	- 3,4	5,4	- 15,3	- 13,7	- 20,2	- 2,5	65,3	63,7	144,7	89,8

háború kirobbanását követő besorozások tették még súlyosabbá. A trianoni békeszerződést követően a korábbi bányászati érdekeltségi kapcsolatok megszűntek, a hazai vasérc-termelést tekintve stratégiai jelentőségű bánya exportja leállt, a készletek halmozódtak, nőtt a bérfeszültség, így a válság éveiben relatíve nagy mértéket öltött az amerikai kivándorlás (Kánó, Felsőtelekes, Rudabánya). Ennek köszönhetően a népességszám változását tekintve mindegyik vizsgált településre a stagnálás volt a jellemző. Az *1930-as évek elején a gazdasági világválság* a termelés további visszafogását eredményezte, így első ízben kellett Rudabánya történetében az ércbányászok egy részét a szénbányászatba (Kurityán) átcsoportosítani.

A 30-as évek gazdasági-demográfiai pangásából a *háborús előkészületek, a vasérc-termelés erőteljes felfuttatása, az ebből következő foglalkoztatásjavulás* jelentett kiutat. Feltűnően lecsökkent az elvándorlás, továbbra is jelentős maradt a természetes szaporodás, így a népességfejlődés is új erőre kaphatott. A II. világháborús évek demográfiai visszaesését követően a gyökeres társadalmi-gazdasági átalakulással párhuzamosan kompenzációs hatású, magas természetes szaporodás volt tapasztalható. Az *extenzív iparosítás időszakában* a kulcsfontosságú vasérc-termelő település *nagyüzemi bányászatanak második újjászületését* élte át, melynek következtében — országos munkaerő-vonzási területre támaszkodva — igen nagy vándorlási többletre tett szert. Rudabánya, mint az 1950-es, 60-as évekbeli nehézipar nyersanyagellátásának egyik pillére, 1970-re közel négyezer főnél elérte népességmaximumát. A vizsgált terület vasérc gazdasági jelentőségének hazai megítélése 1968 után jelentősen megváltozott, ami a vasérc-termelés és a helyi, bányabeli foglalkoztatás jövőjét tekintve némi bizonytalanságra adott okot. Az így kialakult helyzet, ill. Miskolc, Kazincbarcika munkahelyi, életkörülménybeli attraktivitásának megnövekedése — kiegészülve az erősen visszaeső természetes szaporodással — azt eredményezte, hogy Rudabánya és társközségei, főként Alsótelekes, népessége a 70-es, 80-as években jelentősen megcsappant (*1. táblázat*).

4.1.1. A terület jelenlegi társadalma fejlődési trendjének vázlata

Rudabánya és társközségei társadalmában hasonló irányú, de eltérő mértékű társadalmi átalakulási folyamatok játszódnak le. A *1970-es években* — a természetes szaporodás rohamos zuhanása és az elvándorlás fokozódása miatt — általános volt a *népességszám csökkenése*. A *80-as évekre* a népességszám esését Rudabánya és Felsőtelekes esetében a sajó-völgyi centrumok befogadó képességének beszűkülése és az — ingázás szempontjából, a többi településhez képest — kedvező forgalmi fekvése következtében stagnálás váltotta fel. A két település társadalmi struktúrájában is bizonyos stagnálás tapasztalható az ipar rovására történő lassú terciéresedéstől eltekintve. *Alsótelekes* és *Kánó* esetében az elvándorlás fokozatos előregedéshez, természetes fogyáshoz, a *lakónépesség mérsékelt csökkenéséhez, torzult demográfiai struktúra* kialakulásához vezetett.

4.2. Társadalmi struktúra

4.2.1. Korstruktúra

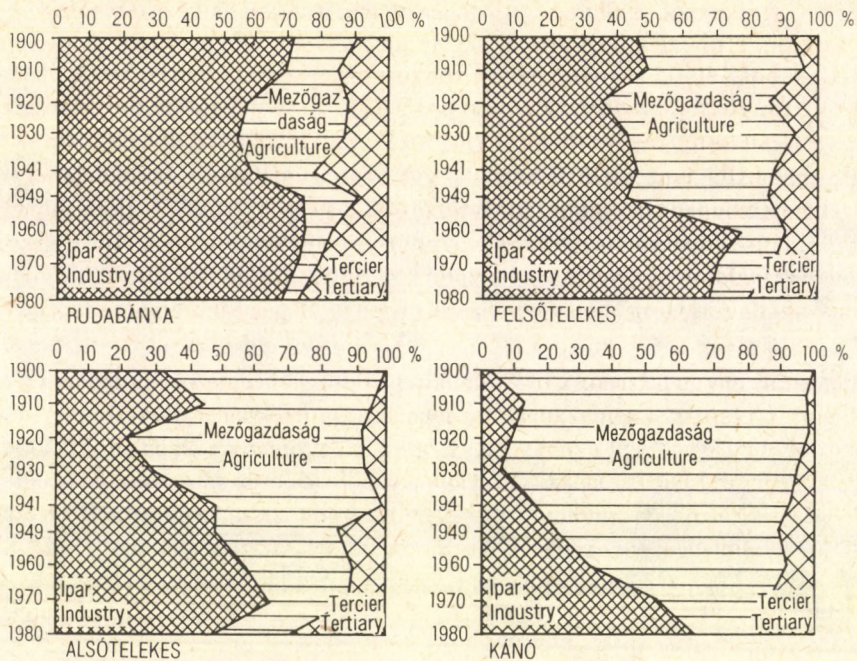
A biológiai adottságok vizsgálatánál a kor szerinti összetétel figyelemmel kíséréseinek van a legfontosabb szerepe, hiszen alapvető befolyással van a népesség természetes reprodukciós lehetőségeire, ill. a mindenkori munkaerőpotenciál várható alakulására.

A magas természetes szaporodás és a produktív korúak jelentős részének tenegrentúlra való elvándorlása miatt a II. világháború előtti időszakban a területünk népességét fiatalos korstruktúra (0-14 évesek aránya = kb. 35%, 60 év felettiak aránya = kb. 8-10%) és az elöregedési index $(60 \text{ éven felüliek}) / (14 \text{ éven aluliak}) \times 100$ / alacsony szinten való viszonylagos stagnálása jellemezte. A II. világháborút követő évtizedekben az elöregedés — a természetes szaporodás és az elvándorlás eredőjeként — differenciáltan alakult a vizsgált térségben. A vasércbányászathoz lazábban kapcsolódó, távolabbi fekvésű Alsótelekes és Kánó társadalma az 1950-es években, Rudabánya és Felsőtelekes az 1960-as években kezdett rohamosan elöregedni. Napjainkban Alsótelekesen a legtragikusabb a helyzet, ahol a népesség több mint kétharmada 40 évnél idősebb. (Elöregedési index kb. 150. I. táblázat)

4.2.2. Társadalmi-gazdasági tagolódás

Az aktív keresők osztály, réteg- és népgazdasági ágak szerinti tagolódását figyelembe véve 1945 előtt Rudabánya ipari, Felsőtelekes ipari-agrár, Alsótelekes agrár-ipari, Kánó agrár településnek volt tekinthető (3. ábra, 2. táblázat). Rudabányán — annak ellenére, hogy a település társadalmában az ipari munkásság a meghatározó — az agrár önállók aránya viszonylag magas (20-30 %) volt. Figyelemre méltó, hogy a térség munkástársadalmának nagy része háztáji gazdasággal is rendelkezett, melynek következtében a nyári mezőgazdasági munkák idején a téli munkáslétszám kb. 60-70%-ra csökkent le.

1945 előtt a szellemi (nem fizikai) dolgozók aránya — a bányáértelmiség jelenlétének köszönhetően — csupán Rudabányán érte el a 3-4 %-ot, a többi településben legfeljebb 1-2 %-ot tett ki. 1945 után az államosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása után nagyfokú társadalmi-foglalkozási átrétegződés következett be, főként a társközségekben. Általános jelenség volt a mezőgazdasági keresők számának, arányának csökkenése és a terciér szektor térhódítása. A két — egymással párhuzamosan lezajló — folyamat mellett az 1970-es évektől feltűnő a rudabányai, felső-, alsótelekesi ipari keresők részarányának visszaesése is. Ez utóbbi tendencia a térség mérsékelt urbanizálódásának, és a sajtó-völgyi agglomerációs központokba eljáró terciér keresők száma fokozatos növekedésének köszönhető. Az elmondottak vonatkoznak a szellemi dolgozók

3. ábra: A foglalkozási átrétegződés Rudabányán és társközségeiben (1900-1980)

Fig. 3: Occupational restratification in Rudabánya and neighbourhood, 1900-1980

arányának térhódítására is 1970-ig, amikor Rudabányán és Kánón arányuk maximumát érték el. Azóta a vasérctermelés fokozódó válsága, az életkörülmények viszonylagos romlása — a leépülés egyik jeleként — jelentékeny számú szellemi dolgozót készítettek távozásra (2. táblázat).

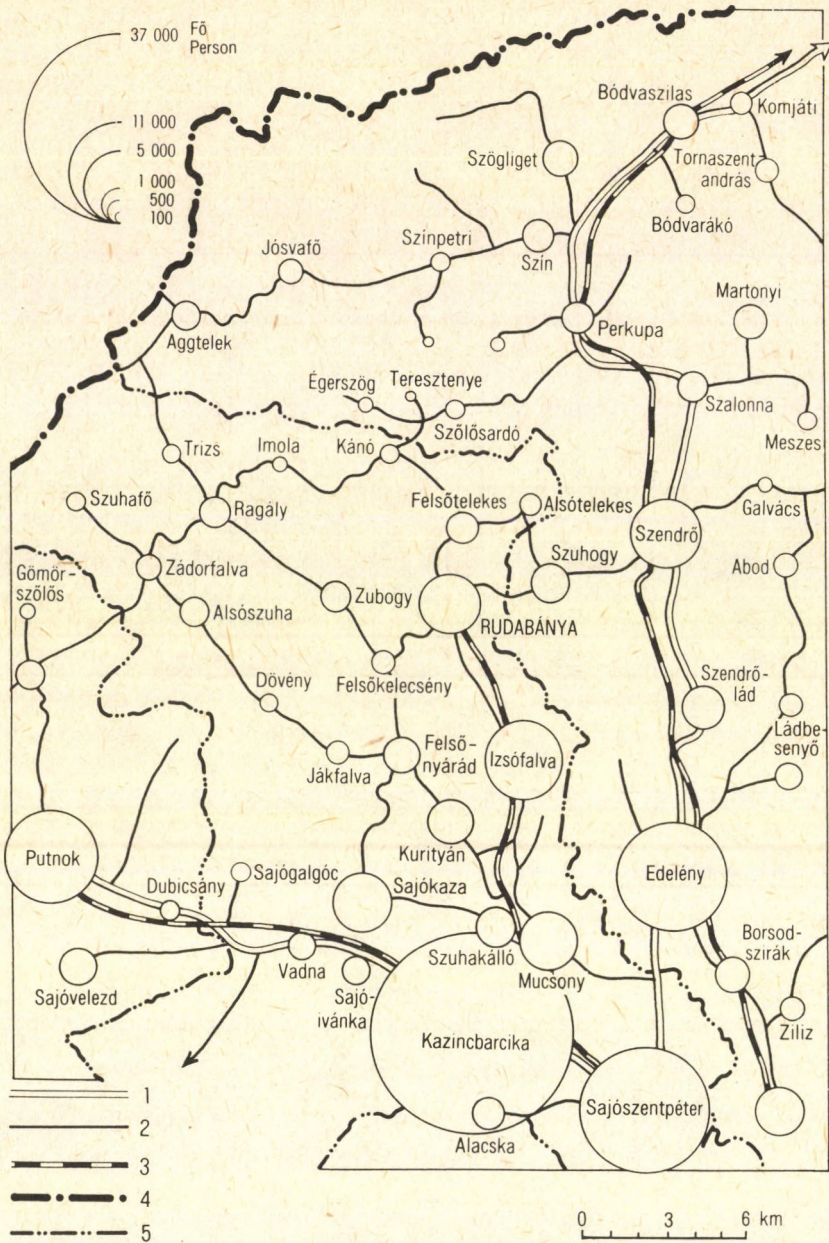
4.3. Rudabánya és társközségei helye a Sajó-Bódva közötti térség társadalmában

4.3.1. Közlekedésföldrajzi helyzet

Rudabánya, mint a Borsodi-dombság egyik hagyományos szervező centruma a Sajó- és a Bódva-völgy közötti terület közepén helyezkedik el. Városkörnyékének központjától, Kazincbarcikától 19 km-re, korábbi járási székhelyétől, Edelénytől 23 km-re fekszik. Viszonylagos forgalmi árnyékban való fekvéséből eredő hátrányait a Rudabánya-Kazincbarcika vasútvonal enyhíti (4. ábra).

2. táblázat: Rudabánya és társközségeinek néhány társadalomszerkezeti adata (1900-1980)

	Aktív keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlása %-ban												szellemi/nem fizikai dolgozók/ (%)			
	mezőgazdaság (%)				ipar (%)				tercier (%)							
	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Rudabá- nya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Rudabá- nya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó	Ruda- bánya	Felső- telekes	Alsó- telekes	Kánó
1900	19	46	68	97	72	46	32	3	9	8	0	0	1,2	1,9	0,9	0,7
1910	15	46	50	84	70	49	44	13	15	5	6	3	1,5	1,3	1,7	1,3
1920	31	50	72	89	56	35	21	9	13	15	7	2	2,5	1,6	–	0,7
1930	33	50	65	88	54	43	29	6	13	7	6	6	3,1	1,8	2,0	1,3
1941	20	41	51	76	58	46	48	16	22	13	1	8	4,8	0,4	–	–
1949	16	42	38	67	75	43	48	22	9	15	14	11	11,0	0,3	0,7	1,5
1960	8	13	32	58	75	77	58	33	17	10	10	9	18,0	6,6	4,0	4,6
1970	6	16	24	33	73	70	65	53	21	14	11	14	26,6	10,6	12,2	6,7
1980	5	11	24	19	69	68	48	64	26	21	28	17	24,6	12,5	17,7	2,6

4. ábra: Rudabánya közlekedésföldrajzi helyzete (1985)

1 = másodrendű főút; 2 = egyéb út; 3 = vasút; 4 = országhatár; 5 = városkörnyék határa

Fig. 4: Location of Rudabánya related to traffic, 1985

1 = secondary road; 2 = other road; 3 = railway; 4 = national border; 5 = administrative boundary

4.3.2. Falutípusok

Rudabánya — a Beluszky P.-Sikos T. T.(1982) által alkotott komplex falutipizálás szerint — egy *Miskolc-Kazincbarcika-Edelény-Rudabánya tengelyű agglomerációs terület része*, melyet a szerzők így jellemeztek: „Népes ipari községek, igen gyors lakosságszám-növekedéssel, városias jellegű művi környezettel, esetenként városias funkciókkal.”

„...Valamennyi életjelenséget az országos jelentőségű ipar jelenléte, az egyoldalúan ipari jellegű foglalkozási szerkezet, a gyáripar település és társadalomformáló hatásának viszonylag nagy múltja... határozza meg.” E településeket jellemzi még a foglalkozási szerkezet, az életmód — a környező településekhez képest — urbánus jellege, az ingázás nagy volumene. Az említett agglomerációs *tengelyt* széles sávban hegy- és *dombvidéki, egyoldalú lakófunkciójú, rossz mezőgazdasági adottságú, kedvezőtlen életkörülményekkel rendelkező falvak veszik körül*, melyek többsége mérsékeltén fogyó, vagy stagnáló népességszámú, alapfokú intézményekkel hiányosan ellátott település. Az ingázók, akik a sajó-völgyi agglomerációba, ill. a közeli ipartelepekre járnak dolgozni, a falvak népességének 70-80 %-át teszik ki.

Ebbe az övezetbe tartoznak Rudabánya társközségei: *Felső-, Alsótelekes és Kánó*.

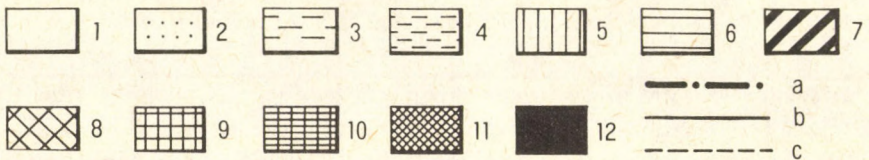
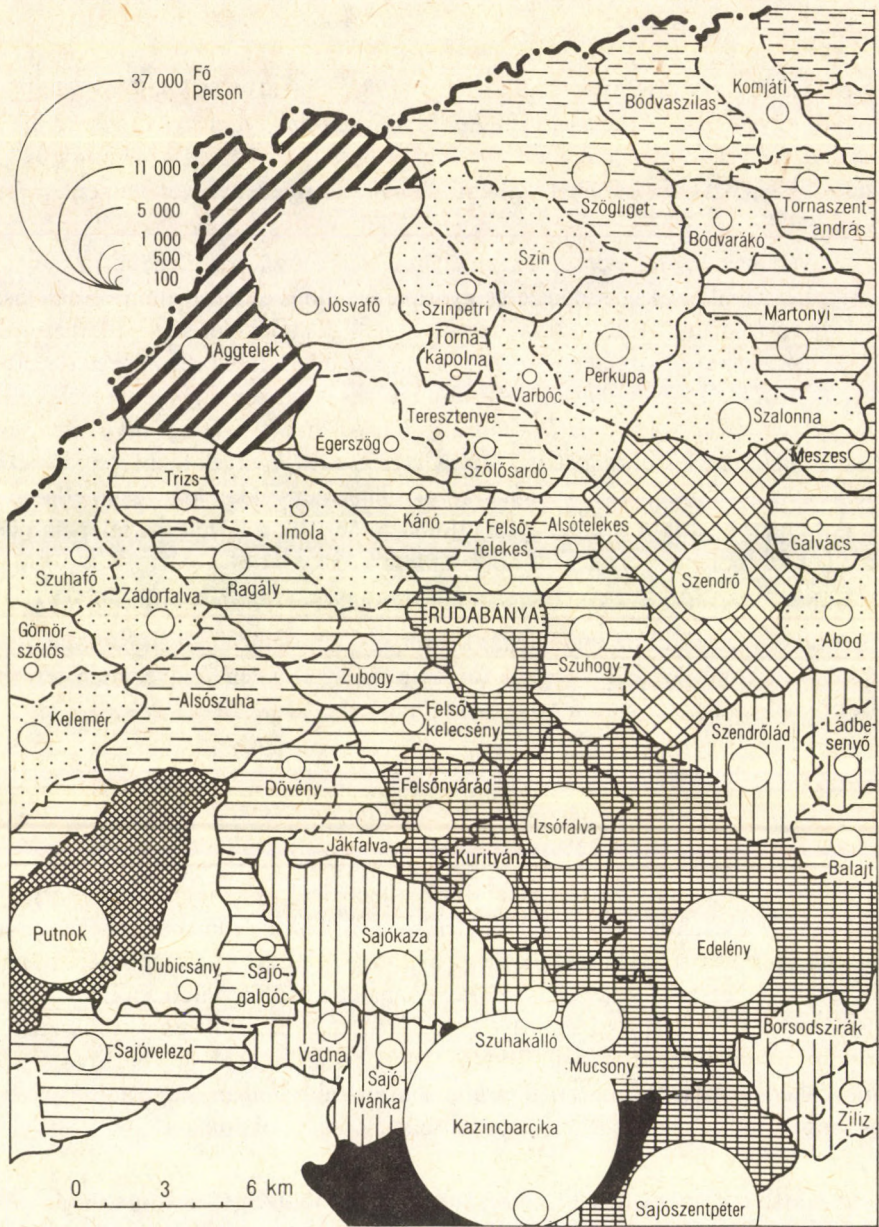
A lakóövezetek és az országhatár között egy demográfiai erózió sújtotta, másodlagos lakófunkciójú, agrár ill. vegyes foglalkozási szerkezetű, kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező aprófalvas sáv különíthető el (5. ábra).

4.3.3. Térbeli társadalomszerkezeti tipizálásban elfoglalt hely

a/ A demográfiai tipizálást két, általunk jellemzőnek vélt faktor — *a népességszám változása 1970-1980 között és az 1980-as előregedési index* — kiemelésével és egymással történő összevetésével kíséreljük meg (6. ábra). A legdinamikusabb népességnövekedést az észak-borsodi terület szervező központjaiban, Kazincbarcikán, Edelényben, ill. az Alsó-Bódva-völgyben — a legkedvezőbb korösszetételű területen — tapasztaltuk. A fő forgalmi folyosók mentén (Sajó-Bódva-völgy), az országhatár felé haladva, fejlődésben megrekedt gömöri, abaúj-tornai területek szomszédságában, stagnáló népességszámú, közepes (50-80) előregedési indexű településeket találtunk (Putnok és vidéke, Szalonna, Bódvaszilás stb.).

A Borsodi-dombság és a Gömör-Tornai-karszt többségében forgalmi árnyékban fekvő, néhány száz fős, kedvezőtlen természeti adottságú településének *népességszáma közepes, ill. erőteljes mértékben (Rudabánya, Felsőtelekes, Kánó, ill. Alsótelekes) csökkent*.

A szénbányászatra az 1970-es években nehezedő gazdaságpolitikai nyomás következtében a nagy szuha- és ormosvölgyi bányásztelepülések (Kurityán, Szuhakálló, Izsófalva stb.) népességszáma is hasonló mértékben (-12, -15 %) csökkent. A népesség-

csökkenés ellenére *Rudabánya* és az utóbb felsorolt szénbányák településeinek társadalma még *kedvező korösszetételűnek* tekinthető.

b/ *A társadalmi-gazdasági tipizálást* — RUPPERT, K. (1973) nyomán — a *legmagasabb iskolai végzettség és az aktív keresők népgazdasági ágankénti megoszlásának* kombinálásával végeztük el (7. ábra). A foglalkozási szerkezet esetében hét (agrár, agrár-ipari, agrár-tercier, agrár-ipari-tercier stb.), a legmagasabb iskolai végzettséget tekintve pedig három (alacsony-, közepes-, magasszintű iskolai végzettség) típust különíthetünk el.

A Sajó-Bódva-közi terület Aggtelek-Szendrő vonaltól délre eső részén — így Rudabányán és társzközségeiben is -- az *aktív keresők többsége (51-78 %)* az *iparban dolgozik*, ezzel szemben az abaúj-tornai települések meglehetősen kiegyenlített, agrár-ipari-tercier foglalkozási szerkezettel rendelkeznek. A térség ipari foglalkozású falvai a mezőgazdaság részesedése és az iskolai végzettség alapján tovább differenciálhatók:

1. zóna: *közepes iskolai végzettségű, csekély agrárszektorttal (2-8 %)* rendelkező ipari telephelyek (*Rudabánya* és az Alsó-Szuha, -Ormos-völgy szénbányász falvai), melyek a sajó-völgyi nemvárosi agglomeráció részei.

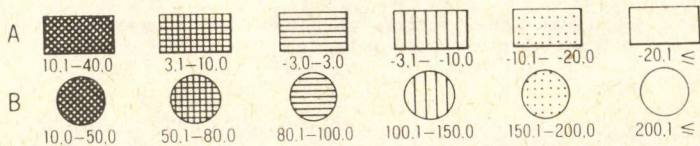
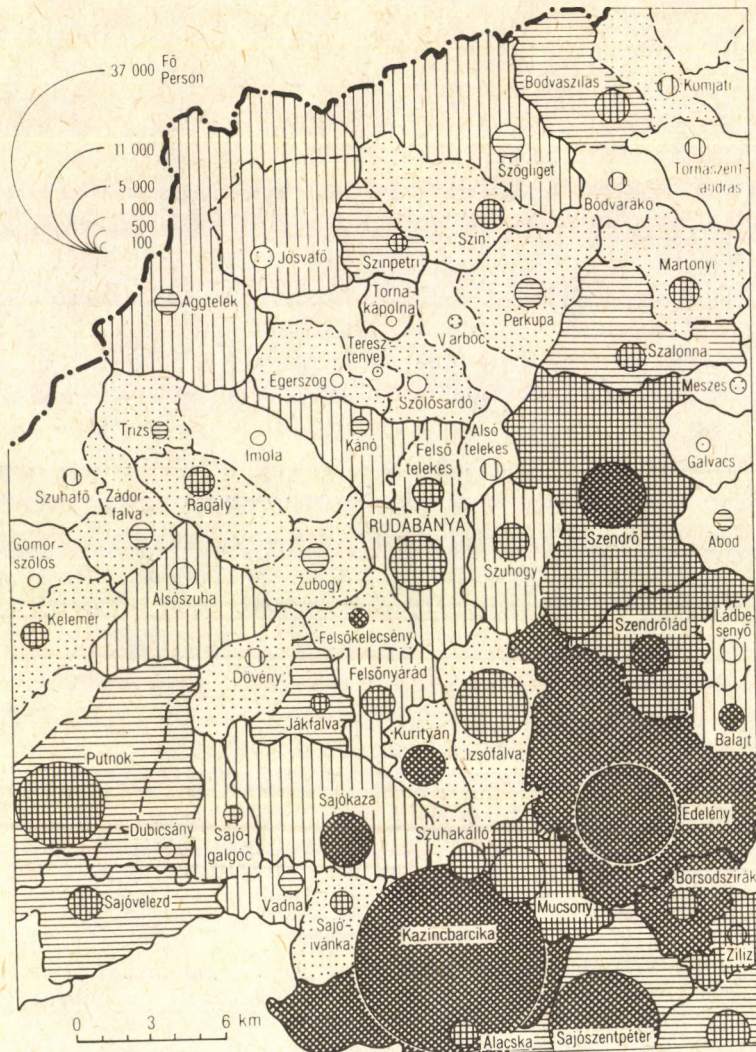
2. zóna: *alacsony iskolai végzettség és a mezőgazdaság alacsony-közepes (11-20 %) részaránya* jellemzi. (Szuhogy - *Felsőtelekes* - *Kánó* - *Zubogy* - *Dövény* - *Sajógalgóc* vonala).

5. ábra: A falutípusok Borsod-Abaúj-Zemplén északi részén (BELUSZKY P.-SIKOS T.T. 1982 nyomán)

1 = Kedvezőtlen természeti adottságú hegy- és dombvidéki aprófalvak, egyoldalú agrárjelleggel; 2 = Rossz természeti adottságú hegy- és dombvidéki aprófalvak másodlagos lakófunkciókkal; 3 = Határozottan agrárjellegű, kedvezőbb természeti adottságú dombvidéki kisfalvak kedvezőtlen életkörülményekkel; 4 = Közepes természeti adottságokkal rendelkező dombvidéki agrár-vegyes funkciójú falvak; 5 = Kisméretű lakó-agrárfalvak; 6 = Hegy- és dombvidéki környezetben fekvő, egyoldalúan lakófunkciójú falvak; 7 = Országos jelentőségű üdülőtelepülés; 8 = A lakóövezet közepes nagyságú, lakó-agrárfunkciójú stagnáló népességű falvai; 9 = A belső lakóövezet közepes méretű, stagnáló népességű községei; 10 = Népés ipari községek igen gyors lakosságszámnövekedéssel, városias jellegű művi környezettel, esetenként városias funkciókkal; 11 = Központi szerepkörrel rendelkező, városias jellegű, ipari-tercier foglalkozási szerkezetű községek; 12 = város; a = országhatár; b = városi és községi tanács határa; c = községhatár

Fig. 5: Village types in the northern part of Borsod-Abaúj-Zemplén county (after BELUSZKY, P. and SIKOS, T.T. 1982)

1 = dwarf villages (hamlets) in mountainous and hill regions of poor physical endowments with one-sided agricultural character; 2 = dwarf villages (hamlets) in mountainous and hill regions of poor physical endowments with secondary residential functions; 3 = small villages in hill regions with an expressed agricultural character and more favourable physical environments; 4 = villages of agricultural-mixed functions in hill regions with intermediate physical endowments; 5 = small residential-agricultural villages; 6 = villages of one-sided residential function in mountainous or hill regions; 7 = resorts of national importance; 8 = medium-size villages in the residential belt with stagnant population and residential-agricultural function; 9 = medium-size villages in the residential belt with stagnant population; 10 = populous industrial villages with a rapid growth of population, urban-like built environment and occasionally urban functions; 11 = urban-like, industrial-tertiary villages with central functions; 12 = town; a = national border; b = boundary of town and village council administration; c = municipal boundary

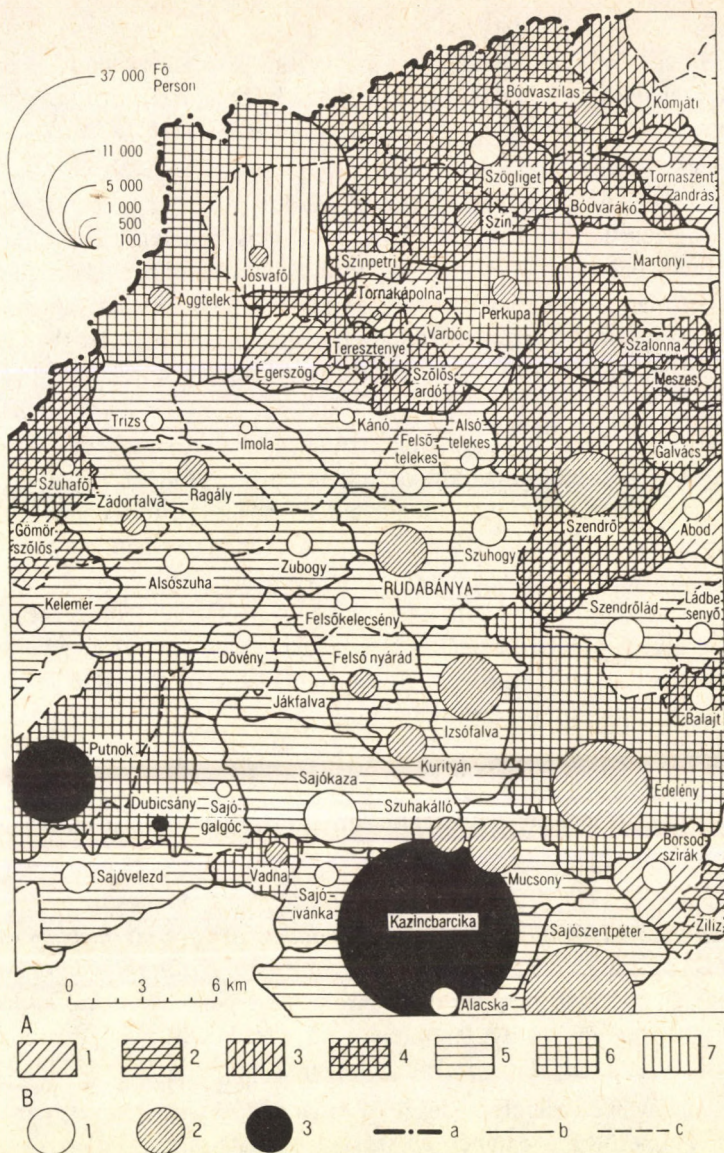

26. ábra: A települések előregedési indexe (1980) és népességszámváltozása (1970-1980) Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén

A = népességszámváltozás (%); B = az előregedési index értéke

Fig. 6. Aging index (1980) and population change (1970-1980) of settlements in the northern part of Borsod-Abaúj-Zemplén county

A = percentage change in population number; B = aging index value

7. ábra: A települések társadalmi-gazdasági tipizálása Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén

A = foglalkozási szerkezet; 1 = agrár; 2 = agrár-ipari; 3 = agrár-tercier; 4 = agrár-ipari-tercier; 5 = ipari; 6 = ipari-tercier; 7 = terciér; B = az iskolai végzettség szintje; 1 = alacsony; 2 = közepes; 3 = magas; a = országhatár
b = városi és községi tanács határa; c = községhatár

Fig. 7.: A socio-economic typology of settlements in the northern part of Borsod-Abaúj-Zemplén county

A = Occupational structure; 1 = agricultural; 2 = agricultural-industrial; 3 = agricultural-tertiary; 4 = agricultural-industrial-tertiary; 5 = industrial; 6 = industrial-tertiary; 7 = tertiary; B = level of school education; 1 = low; 2 = medium; 3 = high; a = national border; b = boundary of town and village council administration
c = municipal boundary

3. zóna: a vegyes foglalkozási szerkezetű, fokozottan hátrányos helyzetű és a határmenti települések felé haladva a *mezőgazdaság — az ipari zónán belül —* itt éri el *legmagasabb, az iskolai végzettség a legalacsonyabb* értékét (Alsótelekes, Imola, Trizs, Alsószuha, Kelemér).

A vizsgált területet határoló forgalmi folyosók (Sajó- és Bódva-völgy) aktív keresőire az ipar-tercier keresők túlsúlya (Putnok, Edelény, Perkupa), ill. a három gazdasági szektor kiegyenlítettége (Szendrő, Szalonna, Szín, Bódvaszilas stb.) a jellemző, közepes-magas iskolai végzettséggel párosulva. A borsodi agglomeráció északi centrumának, Kazincbarcikának szellemi potenciálja ebben a térségben kimagasló értéket képvisel, amelynek hatása a szomszédos, edelényi városkörnyékben is fokozottan érezhető.

A Borsodi-dombság és környéke szívében elhelyezkedő Rudabányának és társ-községeinek sorsa az elmúlt száz év során szorosan összefonódott a helyi ércbányászattal, melynek jelentősége, ill. annak megtétele a gazdasági, történelmi események miatt többször változott. Ennek köszönhetően a vidék történelmében konjunkturális és dekonjunkturális időszakok váltották egymást, melyek döntő hatással voltak a települések gazdaságára, népességeltartó képességére és a lokális társadalom szerkezetére. Az országos és nemzetközi léptékű társadalmi átalakulási folyamatok (pl. társadalmi-foglalkozási átrétegződés, urbanizáció) is a nyersanyagorientált kitermelőipar helyzetén és a földrajzi fekvés hatásán keresztül érvényesülhettek.

5. A döntés és a háttérben meghúzódó érdekkonfliktusok

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a rudabányai vasérctermelés megszüntetéséhez vezető út két ágazat, a kohászat és a vasércbányászat között folyó harc története. Olyan küzdelemé, amely felett mintegy döntőbíróként központi szervek őrködnek. Beavatkozásukkal látszólag egyensúlyt teremtenek a két fél között, valójában viszont inkább a konfliktushelyzet elhúzódásához, mintsem annak megoldásához járulnak hozzá.

Rudabányán a vasérctermelés jövője már az 1950-es évek végén megkérdőjeleződött, amikor kimerültek a jó minőségű, barnavasércet tartalmazó telepek. A termelést ettől kezdve már csak a gyengébb minőségű pátvasércre alapozhatták, amely azonban dúsításra szorult.

A dúsítómű megépítésével és a dotációval időlegesen elkendőzött konfliktus 1968-ban tört felszínre. Az új gazdasági mechanizmus által megfogalmazott alapkövetelmény, a gazdaságosság ugyanis mindkét fél számára teljesíthetetlen elvárás volt. A dúsítás költségeivel megemelt árak miatt a kohászat indított mennyiségi és árvitát. Jóllehet a vita felsőbb szervek közbelépésével látszólag megoldódott, a bánya azonban súlyos árat fizetett az egyezségért: egy 1968-ban a Gazdasági Bizottság által hozott határozat felfüggesztette további fejlesztési lehetőségeit és leállította az érckutatót.

Az alkut követő rövid átmeneti időszak után 1974-től állandósultak a kohászat és a bányászat közötti viták. A felmerülő problémák minden esetben központi döntéshozó szervek (Gazdasági Bizottság, Állami Tervbizottság) elé kerültek, amelyek határozatokkal állapították meg az átvételi mennyiségeket, továbbá megszabták a hatósági árak, illetve a dotáció mértékét.

A rudabányai vasérc esetében nem a kitermelés a drága. A pátvasérc dúsítása a régi technológiával azonban az energiaköltségek növekedése miatt hihetetlen ütemben megdrágult. Ez okozta azt, hogy az itt előállított vasérckoncentrátum önköltsége jóval felette állt a Szovjetunióból importált vasérc árának.

A dúsítás következtében megdrágult termelés a központi szervek állandó beavatkozását eredményezte. Az 1980-as évek elején, amikor a gazdaságpolitika — legalábbis szavakban — konkrét gyakorlati teendőként fogalmazta meg a folyamatosan veszteséges üzemek felszámolását, ismét és immáron véglegesen napirendre került a bánya bezárásának ügye.

A vitában mindkét fél — saját szempontjait tekintve — többé-kevésbé racionális érveket sorakoztatott fel.

A bányauzem vezetősége a bányabezárás gondolatának felmerülése után először a korábban élvezett fejlesztési lehetőségekért, később pedig már az üzem pusztá létéért harcolt. A nemzeti vagyon védelme, a bányászgenerációk során kialakult termelési hagyományok, a helyi foglalkoztatottság fenntartása, a község fejlődéséért érzett felelősségtudat; ezek voltak a legfőbb érvek, amelyek a bányavezetés konkrét cselekedeteit motiválták. A megoldást a dúsítómű energiaigényét csökkentő korszerűsítés jelenthette volna, amihez azonban a bánya fejlesztési forrásai nem voltak elegendők.

A kohászat érvei első látásra szintén reálisnak látszanak, hiszen a gazdaságosági követelmények nem teszik lehetővé, hogy a kohászati nyersanyagot magas áron vásárolják. Harcias magatartásuk mégis elgondolkodtató, ugyanis a rudabányai vasérc a hazai felhasználásnak csupán 5-6 %-át adta. Úgy tűnik, hogy ez a kohászat egyébként is súlyos gondjai mellett elenyésző jelentőségű. Többször kifogásolták a vasérc minőségét is, amellyel kapcsolatban meglehetősen eltérőek a vélemények. Az Országos Érc- és Ásványbányák Vállalat (OÉÁV) és a Központi Földtani Hivatal szakemberei szerint a rudabányai vasérc kedvező összetétele miatt jól hasznosítható az alapvetően savanyú importércre támaszkodó hazai kohászat számára.

A hazai ércbányászatot összefogó nagyvállalat, az OÉÁV 1984-ig szintén a vasércbányászat fenntartását szorgalmazta. A vállalatvezetés véleménye szerint az ásványvagyon lelkiismeretes kezelése, a termelőeszközök nehéz átválthatósága és a bányászok szaktudásának megőrzése egyaránt a termelés folytatása mellett szólnak.

1984 őszén azonban olyan kényszerhelyzet elé kerültek, amelynek következtében megváltoztatták korábbi nézetüket. Az 1985. január 1-én érvénybe léptetett szabályozórendszer a köztudottan nagyon eszközigényes bányászatot különösen érzékenyen érintette. Az állami szervek ezúttal, mint oly sokszor — egyedileg elbírált kedvezmények nyújtásával — most is lehetőséget adtak az egyes bányavállalatoknak a szabályozók alóli kibúvársra. Az OÉÁV viszont semmilyen előnyben nem részesült

és ez veszélyeztette a vállalat gazdaságosságát. A garantált kedvezmény „kiskapuja” helyett kaptak azonban egy másikat: ha megszüntetik Rudabányán a gazdaságtalan termelést, akkor termékszerkezetváltásukhoz kedvezményes hitelt kapnak. Ebben a kényszerhelyzetben *végül már az OÉÁV is a bányabezárás mellett foglalt állást*, úgy gondolva, hogy saját léte megér egy — mégoly fájdalmas — „amputálást” is.

A rudabányai vasércbánya ügye így — másfél évtizednyi küzdelem után — véglegesen eldőlt. A gazdaságosság és a struktúraváltás mint sokat hangoztatott jelszavak a vita valamennyi pontján és valamennyi résztvevőjénél egyaránt elhangzottak. Úgy tűnik tehát, hogy a konfliktust lezáró döntés kizárólag a gazdaságosság érdekeit szolgálhatja. Ennek ellenére mégis kétséges, hogy ebben az esetben valódi struktúraváltással állunk-e szemben.

A rudabányai vasércbányászat megszüntetésével a kohászat ugyan elérte célját, de ezzel még rendkívüli nehézségei egy cseppet sem csökkentek. Számukra így a döntés egyetlen kézzelfogható eredménye az, hogy a vasércbánya feláldozásával elodázhatták saját, sokkal fájdalmasabb termékszerkezetváltásuk szükségességét. A rudabányai bányabezárással valószínűnek látszik, hogy az OÉÁV is bebizonyítja progresszivitását, viszontzásul pedig feltehetően megkapja a létehez és fejlődéséhez szükséges hiteleket.

Amíg a struktúraváltás hangoztatása az előbbi két esetben a tényleges megvalósítás elfedéséhez nyújtott lehetőséget, addig *Rudabányán a termelési szerkezet változása valós tény* lépett elő. A döntés eredményeként Rudabánya számára — ha élni akar — nem maradt más lehetőség, mint a termelési szerkezet korszerűsítése.

A kohászat és a vasércbányászat között a felszínen folyó harc azonban egy általánosabb és mélyebben gyökerező gazdaság- és társadalompolitikai dilemmát takar. A struktúraváltás gyakorlati megvalósítása igen nehéz, ellentmondásos feladat. Egy ilyen változás éppen az eddig támogatott, a „munkásosztály” többségét foglalkoztató nagyvállalatokat érintené a legjobban. Ezzel természetesen erőteljesen gyengülnének az eddig jelentős hatalmat élvező nehézipari ágazati érdekcsoportok pozíciói is. Előállt tehát az a helyzet, amit így fogalmazott meg egy vezető beosztásban lévő interjúalanyunk: „A régi struktúra olyan erős, hogy azt semmiféle párthatározat nem töri át.”

A rudabányai vasércbánya bezárása a felszínen a struktúraváltás irányába tett lépés volt, míg a valóságban éppen a kérdés további elodázásának eszköze lett. A különböző érdekszférák népgazdasági szintű erősszemérése végső soron ezen a lokális szinten csapódott le. *A döntéshozási mechanizmus „tehetetlenségi nyomatóka” alacsonyabb struktúraszintre, településhálózati szempontból alacsonyabb hierarchiaszintre toltta le azokat a problémákat, melyek megoldása makrostrukturális szinten és a településrendszer magasabb hierarchiaszintjén sokkal nagyobb áldozatokat követelt volna meg a nehézipari ágazattól.* Másrészt ezek határozottabb és politikailag megfontoltabb előkészítést igényelnének. Így történhetett meg, hogy a két egymással szembenálló fél közös zászló alatt, a felelős tárca „rábólintásával” egyezségekre jutott a vasércbánya feláldozásával.

Az ipari vezetők a környék szénbányáit és kohászati üzemait jelölték meg a felszabaduló munkaerő jövőbeni munkahelyéül, míg az OÉÁV vezetői abban remény-

kedtek, hogy sikerül vállalaton belül átcsoportosítani a munkásokat. Fantáziadús megoldásokban az ágazati vezetők nem szűkölködtek. Többek között a következő javaslatok merültek fel: a bizonytalan sorsú recski rézércbánya, a Ózdi Kohászati Üzemek, ahol a cigány dolgozókat szeretnék „kiváltani”, a legképtelenebb ötlet pedig a mecseki uránbányák, ahova helikopterrel szállították volna a bányászokat.

Mindezek az elképzelések — amint később látni fogjuk — a valóságban hiú ábrándnak bizonyultak, és nyilvánvalóan abból az ökonomista-technokrata szemléletből fakadtak, mely az emberi tényezőt csak mint munkaerőt veszi figyelembe. A rudabányai dolgozók semmilyen formában nem próbálták meg képviselni érdekeiket. Vagy várták sorsukat, vagy egyéni megoldásokat kerestek. Hangulatukat jól jellemzi egy munkás nyilatkozata: „A bányabezárás híreit senki sem vette komolyan. Semmi sem biztos, csak a bizonytalanság.”

A struktúraváltás mindenhol társadalmi-politikai feszültségekkel jár együtt. A hazai konfliktuskezelési technika azt okozza, hogy a döntések csak elhúzódva, igen lassan születnek meg, és akkor is csak a „leggyengébbeket” érintik. Rudabányán is másfél évtizedre volt szükség a döntéshez. Másfél évtizedre, mely eltompította a bányászokat, ingatagga tette az üzemet és bizonytalaná a települést.

A döntési folyamat, illetve a mögötte meghúzódó érdekek története a földrajztudomány számára is számos tanulsággal szolgál. A gazdaságföldrajz — legalábbis Magyarországon — elsősorban a megfelelő telephelyek kiválasztásának elméletével foglalkozott. A mi esetünkben azonban ugyanannak a folyamatnak a másik oldaláról, egy már meglévő (valamikor jól, vagy rosszul megválasztott) telephely megszüntetéséről van szó. *A struktúraátalakítás kényszere új szemléletet követel.* Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy telephely megszüntetésének ugyanolyan bonyolult feltétel- és következményrendszer van, mint egy telephely létesítésének. E felismerés hiányában a régi hibák újra visszaköszönnek, mint a rudabányai bányabezárás történetében is. Elhúzódó és sokszor felemásan meghozott döntések, az üzemben dolgozók elhelyezendő „létszámként” való kezelése, a társadalmi következmények és a település fejlődésére gyakorolt hatás mellőzése sajnos már régóta ismert jelenségek. *A telephelyelméletnek tehát magába kell foglalnia a telephelyek megszüntetésére vonatkozó elméletet is.* Ebben az esetben természetesen nem a nulláról kell indulni, hiszen komoly elméleti háttérrel nyújtanak a telephelyelmélet eddig elért eredményei.

A dúsító megépítését az 1950-es években az akkori autarkiai törekvések jegyében határozták el. A nyersanyaglelőhely önmagában telepítő tényezőnek számított, függetlenül az ásvány minőségétől és attól, hogy milyenek a kitermelési lehetőségek műszaki és közgazdasági paraméterei. Mai szemmel ezt hibás felfogásnak tekinthetjük, hiszen ma már hangsúlyozzuk a gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel szempontjait. Mégsem mondhatjuk azt, hogy a telepítés hibás döntés volt. Az erőforrások változó gazdasági, társadalmi megítélése ugyanis természetes jelenség.

Éppen a legutóbbi évek fejleményei bizonyítják ezt. Az olajválság tapasztalatai, egyéb ellátási zavarok, válságjelenségek, politikai problémák miatt egyre több ország

törekszik fokozott ellátásbiztonságra hazai forrásokból. A nyersanyagok KGST szinten is kemény árucikké válnak (DOBOZII. 1983.). A jövő pedig egyre inkább a világgazdasági folyamatok függvénye.

A fő probléma tehát Rudabányán és sok más „szocialista” településünk esetében nem önmagában a nagyüzem „rossz” telepítése, hanem az, hogy ezek a települések, településcsoportok csak az egyetlen ipari nagyüzemre épültek, és később sem volt lehetőségük egyéb termelő és nem termelő funkciók együttes fejlesztésére (BORA Gy.-BOKOR P. 1985.). Így alakult ki és alakulhatott ki az a helyzet, hogy egy település sorsa, jövője országos, sőt esetleg nemzetközileg hozott döntések függvényévé vált. A vas- és acélipar esetében a válság az egész komplexumot sújtja, így nem csupán településeket, hanem kiterjedt körzeteket is érint. Ma az a veszély fenyeget tehát, hogy Nyugat-Európához hasonlóan Magyarországon is kialakulnak az úgynevezett „depressziós” területek (MÁRTON G. 1974., BORA Gy.-BOKOR P. 1985.).

Ez a veszély csak megerősíti azt a követelményt, hogy a telephelyek megszüntetésénél nagyon körültekintően kell eljárni. A telephelyelméletben az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerül a dinamikus szemlélet követelménye (ZOLTÁN Z. 1980.), a szellemi és intézményi infrastruktúra szerepe, a gazdasági szemlélet és a társadalmi-politikai követelmények összehangolásának az igénye (BARTKE I. 1985.). Nem tehetjük meg viszont, hogy ugyanezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyjuk egy telephely megszüntetésénél. Ha tudomásul vesszük, hogy a telepítés a gazdaságfejlesztés és az állami gazdaságpolitika megvalósításának egyik legfőbb eszköze volt és a nagyobb vállalati önállóság ellenére ma is az, ugyanennek igaznak kell lennie a telephely felszámolásánál is. Ha a telepítés alapvetően makrogazdasági összefüggéseknek van alávetve, feltételeit és hatásait pedig három szinten - nagy-, közép- és mikrotérségi szinten (ZOLTÁN Z. 1980.) - kell kezelni, akkor ezt meg kell tenni a telephely megszüntetésénél is. Rudabányán ez nem történt meg, itt a makrogazdasági döntés hatásait a döntéshozatali folyamat egyszerűen „letolta” vállalati, sőt üzemegységi és települési szintre. Képzeljük el a fordítottját! Egy központilag elhatározott nagyberuházás munkaerőellátottságát, infrastruktúrális feltételeit, az ezzel járó településfejlesztési követelményeket egy nagyvállalat vidéki üzemegységére, illetve az adott település tanácsára bízánk anélkül, hogy erre a szokásos kereteken túli támogatást adnánk. (Látszólag Rudabányán végül kaptak ilyen plusz támogatást, hitelt a gipszbánya nyitásához, de a gipsz, mint lehetőség a döntéshozatali folyamatban nem volt ismert, a helyiek kezdeményezésére született, és jövője sem egyértelmű.)

Persze az elméleti tisztánlátás sem elegendő ahhoz, hogy egy döntés a leírt szempontok figyelembevételével szülessen meg. A döntési folyamat ugyanis érdekek harca, és ebben a harcban az üzemegység és a helyi MSZMP vezetés, akik a település érdekeit is képviselték, alulmaradtak. A döntést végülis meghozó egyéb szervek érdekei más térszintekhez kapcsolódnak. A központi döntéshozó és államigazgatási szervek országos szinten gondolkodnak, a kohászati érdekek olyan városokhoz kapcsolódnak, ahol kohászati üzem működik, míg az OÉÁV budapesti központú országos nagyvállalat lévén szintén az egész nagyvállalat érdekeinek szem előtt tartásával döntött. A helyi

szervek érdekérvényesítő képessége elégtelennek bizonyult, politikai következményektől pedig — egyrészt azért, mert Rudabánya túl „kicsi” üzem, és túl „kicsi” település, másrészt mert az üzem dolgozói nem is léptek fel egységesen — nem kellett tartani.

Kis merészséggel úgy is értelmezhetjük a történeteket, hogy az érdekszintek egy-egy bizonyos területegységhez kapcsolódtak és érvényesülési módjuk az volt, hogy a „centrum” a maga érdekeinek megfelelően befolyásolta a „perifériát”.

Végül még egy gondolat erejéig térjünk vissza a telephelyelméletekhez! A térgazdasági iskola elméleti rendszerében a tér nem csupán egy geometriai formula, hanem egy strukturált gazdaság hierarchikus rendszere. Esettanulmányunk már a döntéshozatal leírásának a szintjén is felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a felfogást ki kell egészíteni. *A tér a mi értelmezésünkben nem csupán egy strukturált gazdaság, hanem egy strukturált társadalom hierarchikus rendszere.* Ebben a fejezetben csupán azt láttuk, hogy egy telephely megszüntetéséről hozott döntés az érdekszintek területiségének is függvénye, de a döntési folyamat hatásait leíró fejezetek majd még több példát mutatnak e tétel alátámasztására.

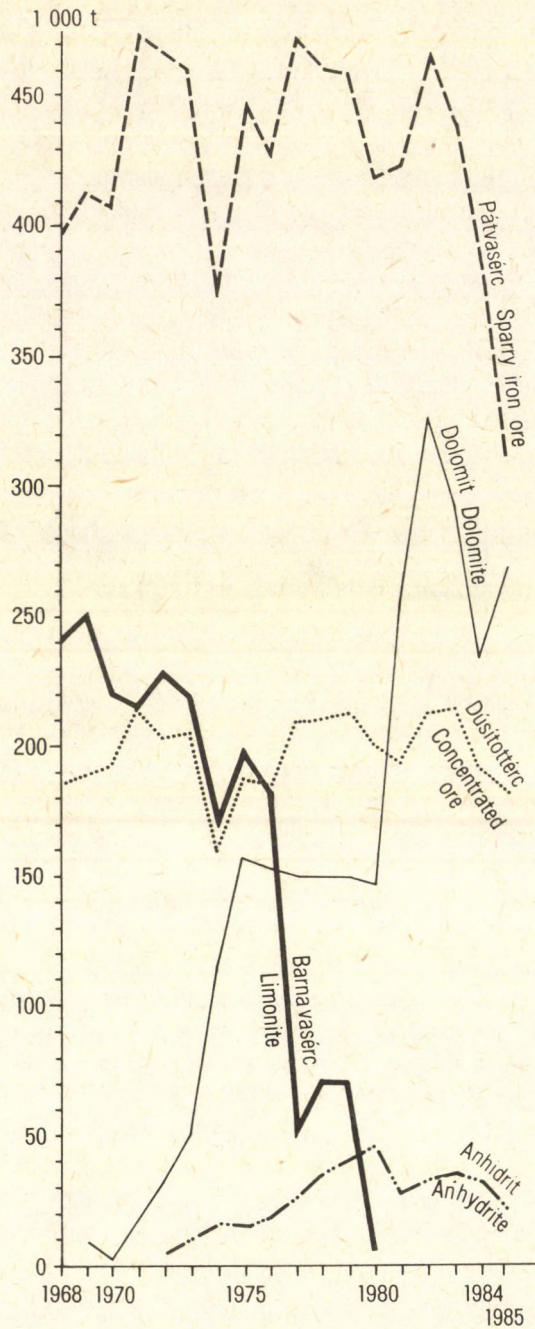
6. A bányáüzem gazdálkodása és munkaerőstruktúrája

A döntés megszületéséhez vezető vita jól nyomon követhető a bányáüzem eredményeinek változásában. A barnavasérc termelése az 1968-as szintről a készletek kimerülése miatt 1977-re a negyedére csökkent, 1980-ban pedig teljesen megszűnt; ugyanakkor a pátvasérctermelés 1968 óta folyamatosan évi 400-450 ezer tonnás értékeken stabilizálódott. Ennek megfelelően az előállított dúsított érc mennyisége 200 ezer tonna körül ingadozott (8. ábra).

A bányá a fenyegetettség hosszú időszaka alatt igyekezett a profilbővítés taktikáját alkalmazni. 1969-ben dolomittermeléssel szélesítették az előállított termékek körét, melynek termelése évi 270 ezer tonna. A bányászott nyersanyagok választékát az 1972-ben Rudabányához csatolt perkupai anhidrit bányá is bővítette. Az üzem a barnavasérckészletek kimerülése miatt tudatos termékváltással próbálta növelni a feldolgozott termékek arányát az árbevételben. Az egyéb tevékenységek részesedése (építőipari tevékenység, bér munkák) is bővült.

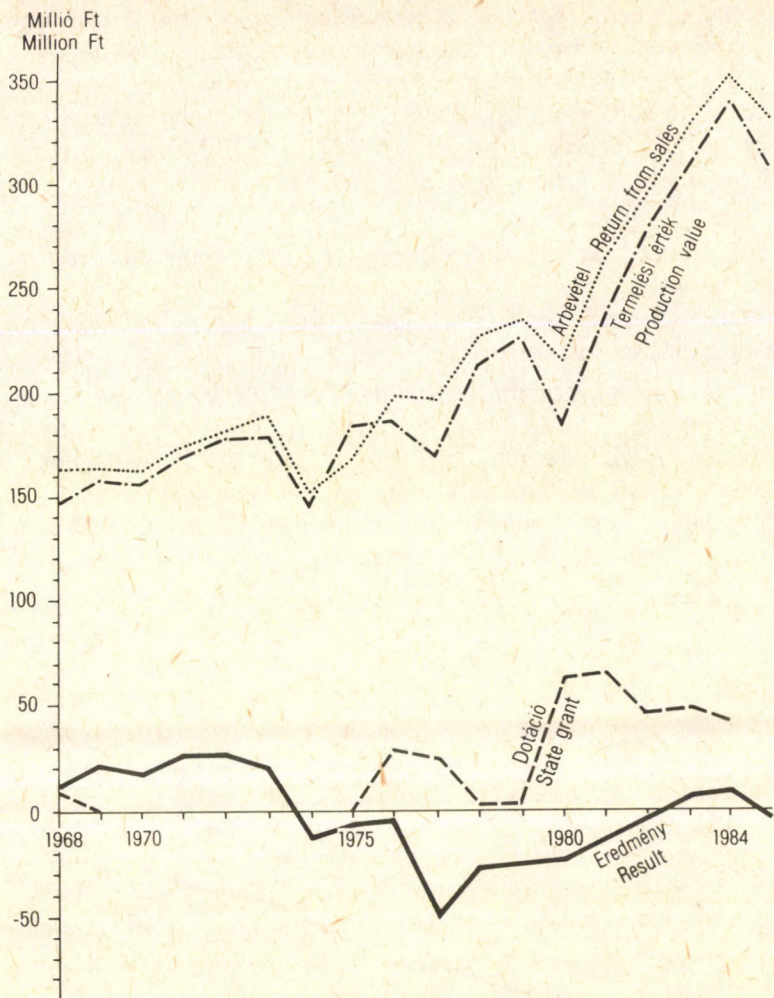
A termelési érték és az árbevétel az elmúlt években fokozatosan nőtt, ezt a növekedést csak azok az évek szakítják meg, amikor a barnavasérctermelés csökkent, illetve megszűnt (9. ábra). Az 1974-es visszaeséshez hozzájárult, hogy a fejlesztési és kutatási lehetőségek korlátozása miatt ebben az évben a pátvasérctermelés is csökkent.

Hiába nőtt azonban az árbevétel, hiába próbálkozott a vállalat profilbővítéssel, a nyereség mutatója a költségek növekedése miatt az 1977-es mélypontig folyamatosan esett. *1974 és 1982 között veszteséges az üzem, a legkatasztrófálisabb a helyzet 1977-ben, amikor 50 millió Ft deficittel zártak.* Az 1980-as évek elejére azonban a belső erőfeszítések és a központi intézkedések hatására sikerült mérsékelni a veszteséget, sőt két évben

8. ábra: A rudabányai vasércbányáüzem termelésének alakulása 1968-1985 között

Fig. 8.: Production of the Rudabánya iron ore mine, 1968-1985

9. ábra: A rudabányai vasércbányaüzem néhány termelési mutatójának alakulása 1968-1984 között

Fig. 9.: Production parameters of the Rudabánya iron ore mine, 1968-1984

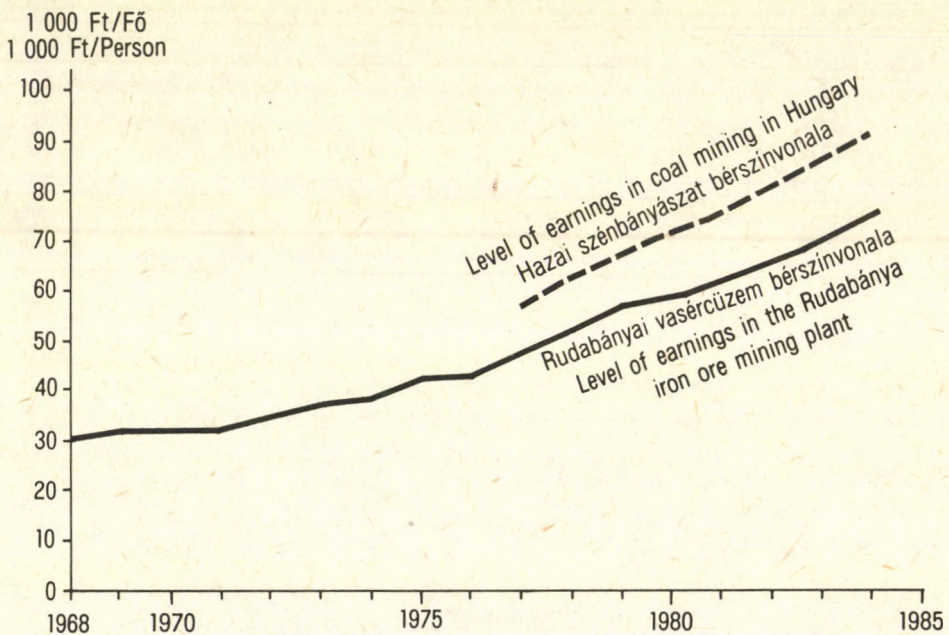
nyereségessé is váltak. (Természetesen az állami dotáció beszámításával.) A sors iróniája, hogy éppen ekkor érkezett meg a vasérctermelés megszüntetéséről szóló hír.

A vasércbánya bezárásáról hozott döntés történetéből, illetve az üzem termelési adataiból látszik, hogy a fenyegetettség, az eredménytelenség érzése naponta megélt élmény az üzem dolgozói és vezetői számára. Az a vélemény fogalmazódik meg, hogy ők mindent megtettek az eredményesség érdekében, erőfeszítéseiket azonban külső tényezők miatt nem kísérte siker. Hivatkoznak a fejlesztési és kutatási lehetőségek

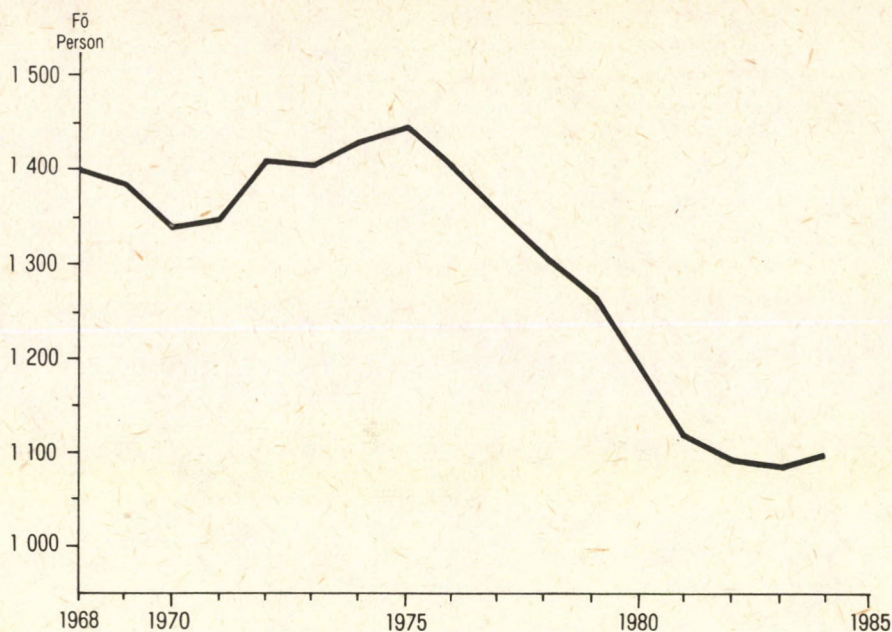
korlátozottságára, a barnavasérckészlet kimerülésére, az energiaköltségek növekedésére. Teljes objektivitással az üzemvezetés felelősségét megítélni nem tudjuk, kétségtelen viszont, hogy egy elsősorban állami döntéssel és támogatással létesített nagyüzemtől, mely ráadásul saját budapesti központjától is függ, nem lehet elvárni, hogy kizárólag saját kezdeményezéssel kilábaljon egy ilyen nehéz helyzetből. Mindenesetre tény, hogy az elmúlt 15 évben sem az üzem fejlesztésére, sem a község támogatására nem volt elég pénzük.

A mellőzöttség, az eredménytelenség erőteljesen megmutatkozott a bányászok jövedelmének alakulásában is. A rudabányai bányászok bére jelentősen elmaradt a bányászat átlagos bérszínvonalától (10. ábra), de jövedelmük a pótlékok különböző nagysága miatt még jobban eltért.

A rudabányai bányaiüzem létszámalakulását a bánya szervezési intézkedései (tudatos létszámcsökkentés 1976-tól) és a természetes fluktuáció együttesen határozták meg (11. ábra). E kettő eredményeképpen 1968 és 1975 között a létszám 1400 fő körül ingadozott, míg 1976-tól folyamatosan csökkent az 1983-as 1100 fő körüli szintre. Jól mutatja, hogy mennyire nem voltak biztosak az üzemnél a vasércbánya

10. ábra: A bérszínvonal alakulása a rudabányai vasércüzemben és a hazai szénbányászatban 1968-1985 között
 Fig. 10.: Levels of earnings in the Rudabánya iron ore mining plant and in Hungarian coal mining, 1968-1985

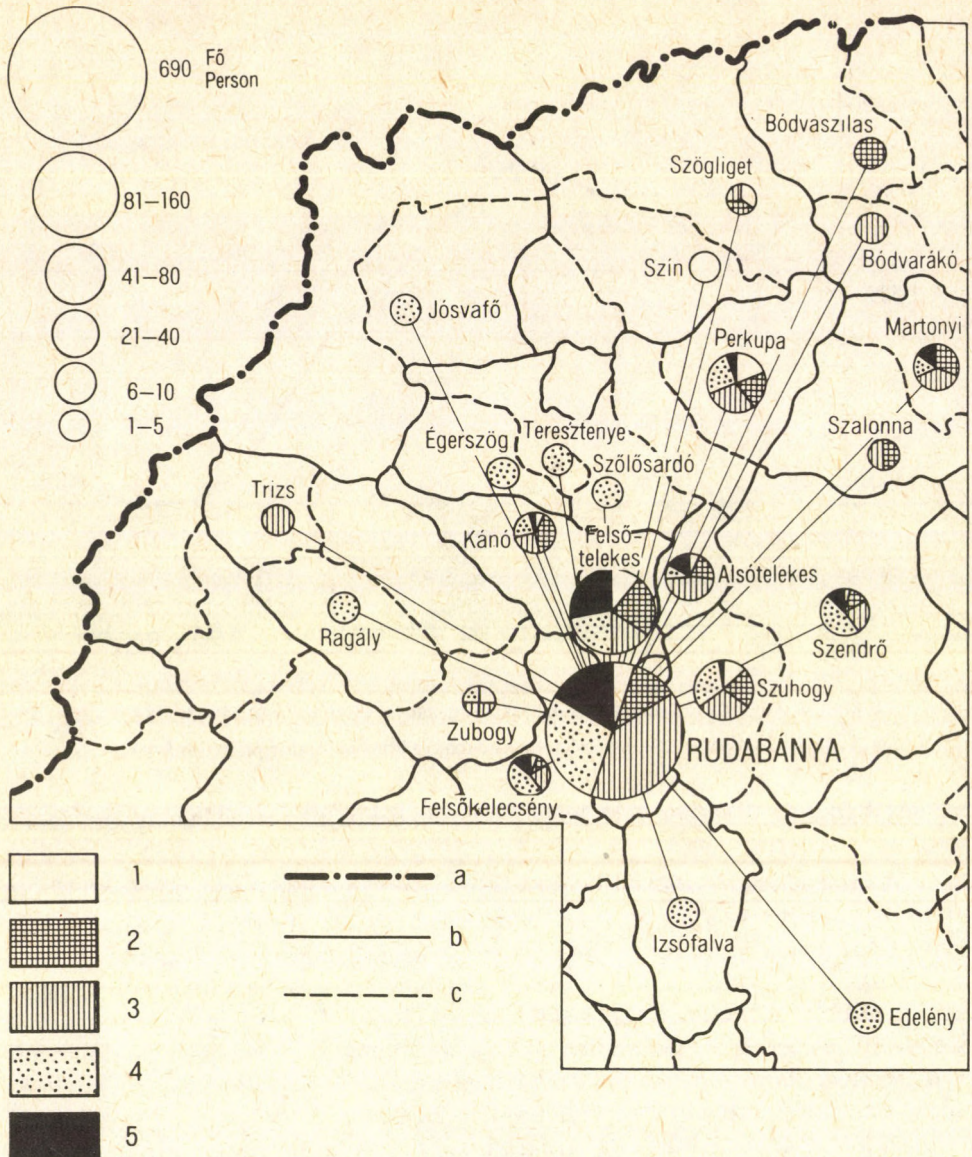

11. ábra: A dolgozók létszámának alakulása a rudabányai vasércüzemben 1968-1985 között

Fig. 11.: Number of employees in the Rudabánya iron ore mining plant, 1968-1985

bezárásában még 1984-ben sem, hogy a létszám ekkor kis mértékben ugyan, de újra nőtt.

Az üzem összlétszáma 1985-ben, közvetlenül a döntést megelőzően 1126 fő. Bizonyítja az üzem és a község összefonódását, hogy közülük 690 fő, azaz 51 % helyi lakos. *Ez azt jelenti, hogy nincs szinte olyan család Rudabányán, melynek ne lett volna kapcsolata a bányával.* Az összlétszám további 16%-a a társközségekben lakott, legtöbben Felsőtelekesen. Jelentősebb létszám (20-80 fő) járt még be Szuhogyról és Szendrőről. A perkupai és martonyi lakosok a perkupai anhidritbányában dolgoztak. *A rudabányai bánya vonzáskörzete tehát nem nagy (12.ábra).* Ha tágabban értelmezzük a vonzáskörzet fogalmát és születési helyük szerint vizsgáljuk a dolgozókat (13. ábra), akkor azt tapasztaljuk, hogy a régi bányaüzemmel ellentétben ma már legtöbben rudabányai születésűek (52,6%), míg a közvetlen vonzáskörzetből csak 7%-uk származik. Magas még az aránya az egyéb B.A.Z. megyei születésűeknek (30%), akik közül sokan Rudabányán, vagy közvetlen vonzáskörzetében telepedtek le. Elenyésző az egyéb területeken születettek aránya, így ebben az értelemben a bánya vonzáskörzete csupán közvetlen környékére és B.A.Z. megyére terjedt ki. Ha a bányánál eltöltött időt is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a B.A.Z. megyén kívülről származók régen, az elmúlt 20-30 évben jöttek a bányához, míg a megyebeliek többsége csupán az elmúlt öt évben. Erről a B.A.Z. megyéből beköltöző, főleg segédmunkásokból álló rétegről később még szó lesz.

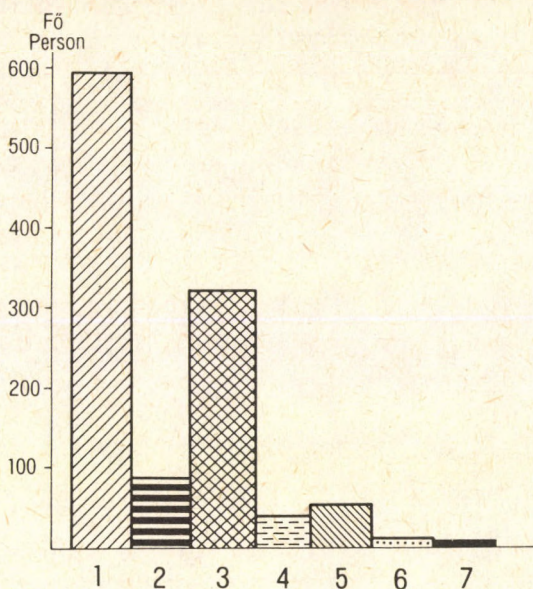

12. ábra: A rudabányai vasércbányauzem dolgozóinak megoszlása lakóhely és munkajelleg-csoportok szerint (1985. június 30.)

1 = felszínalatti segéd- és betanított munkás; 2 = felszínalatti szakmunkás; 3 = külszíni segéd- és betanított munkás; 4 = külszíni szakmunkás; 5 = nem fizikai dolgozó; a = országhatár; b = városi és községi tanács határa; c = községhatár

Fig. 12.: Distribution of the employees of the Rudabánya iron ore mining plant by residence and nature of work, June 30th, 1985

1 = unskilled and semiskilled workers in deep mine; 2 = skilled workers in deep mine; 3 = unskilled and semiskilled workers open air; 4 = skilled workers open air; 5 = non-manual workers; a = national border; b = boundary of municipal administration; c = municipal boundary

13. ábra: A rudabányai vasércbányüzem dolgozóinak megoszlása születési hely szerint (1985. június 30.)
 1 = lakóhelyén született; 2 = az üzem domináns vonzáskörzetében született; 3 = Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyéb területén született; 4 = É-Magyarország egyéb területén született; 5 = az Alföldön született; 6 = Budapesten és a Dunántúlon született; 7 = a mai államhatáron kívül született

Fig. 13.: Distribution of the employees of the Rudabánya iron ore mining plant by place of birth, June 30th, 1985

1 = born at present place of residence; 2 = born outside the attraction zone of the plant; 3 = born in other areas of Borsod-Abaúj-Zemplén county; 4 = born in other areas of North-Hungary; 5 = born in the Great Hungarian Plain; 6 = born in Budapest or Transdanubia; 7 = born outside the present national border

Az üzem dolgozóinak 77%-a férfi. A nők között még az átlagnál is magasabb a helyi lakosok aránya (78%), mivel a községben szinte ez volt egyetlen női munkalehetőség.

A dolgozók átlagéletkora igen magas, közel 50% a 45 évesek, vagy annál idősebbek aránya. A nyugdíjas karkedvezményt figyelembe véve ők már nyugdíj előtt álltak. A magas életkorú dolgozók régóta hűek a bányához, hiszen több mint 20 éve itt dolgoztak (arányuk kb. 40%). A másik jelentős csoport, a dolgozók egynegyede, az elmúlt öt év során lépett be. Ők elsősorban betanított és segédmunkások.

A vasércbányászat az egészségre legalább annyira veszélyes, mint a szénbányászat. Ennek következtében nagyon sok a rehabilitációs dolgozó (20%).

A rudabányai bányászok megoszlására vonatkozó adatokat elemezve (3, 4, 5, 6, 7. táblázat) megállapíthatjuk, hogy az üzem dolgozói legmarkánsabban két szempont szerint különböznek el aszerint, hogy:

3. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok és nemek szerinti (1985)

	Férfi		Nő		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Felszínalatti segéd- és betanított munkás	72	8,2	8	3,2	80	7,1
Felszínalatti szakmunkás	160	18,3	6	2,4	166	14,7
Külszíni segéd- és betanított munkás	233	26,7	172	68,0	405	36,0
Külszíni szakmunkás	309	35,5	19	7,5	328	29,1
Termelésirányító	70	8,0	3	1,2	73	6,5
Adminisztratív dolgozók	29	3,3	45	17,7	74	6,6
Összesen	873	100,0	253	100,0	1126	100,0

4. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása jövedelmi kategóriák és nemek szerinti (1985)

Ezer Ft.	Férfi		Nő		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
- 30	72	8,2	31	12,3	103	9,1
31-50	51	5,8	45	17,8	96	8,5
51-60	57	6,5	95	37,5	152	13,5
61-70	94	10,8	64	25,3	158	14,0
71-80	142	16,3	11	4,3	153	13,6
81-100	246	28,2	6	2,4	252	22,4
100 -	211	24,2	1	0,4	212	18,9
Összesen	873	100,0	253	100,0	1126	100,0

5. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok és életkor szerint (%)

	< 25 év	25-35 év	36-45 év	46-55 év	55 év <
Felszínalatti segéd- és betanított munkás	13,8	32,3	21,3	23,8	8,8
Felszínalatti szakmunkás	2,4	12,7	16,9	54,1	13,9
Külszíni segéd- és betanított munkás	7,9	17,0	28,9	37,8	8,4
Külszíni szakmunkás	13,4	25,0	25,6	29,3	6,7
Termelésirányító	1,4	15,1	24,7	43,8	15,0
Adminisztratív dolgozók	0,0	21,6	32,4	37,8	8,2
Összesen	8,2	20,0	25,6	37,1	9,1

6. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok és jövedelmi kategóriák szerint (ezer Ft-ban és %-ban)

	-30	31-50	51-60	61-70	71-80	81-100	100-
Felszínalatti segéd- és betanított munkás	11,0	5,0	13,8	8,8	23,8	28,8	8,8
Felszínalatti szakmunkás	3,0	1,2	3,6	6,0	7,8	29,5	48,9
Külszíni segéd- és betanított munkás	13,0	13,1	21,5	20,3	11,6	14,8	5,7
Külszíni szakmunkás	8,2	9,5	8,8	14,6	18,9	29,0	11,0
Termelésirányító	4,1	0,0	0,0	1,4	4,1	20,5	69,9
Adminisztratív dolgozók	6,8	8,0	25,7	14,9	12,2	13,5	18,9
Összesen	9,1	8,5	13,5	14,1	13,6	22,4	18,8

7. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok és a helyi bányánál eltöltött évek szerinti (%-ban)

	30-	20-30	15-20	10-15	5-10	-5
Felszínalatti segéd- és betanított munkás	5,0	13,8	5,0	13,8	21,3	41,1
Felszínalatti szakmunkás	25,8	24,7	9,0	13,9	12,7	13,9
Külszíni segéd- és betanított munkás	7,7	24,9	8,6	17,5	11,9	29,4
Külszíni szakmunkás	9,8	28,3	10,4	14,9	12,2	24,4
Termelésirányító	9,6	53,4	8,2	15,1	4,1	9,6
Adminisztratív dolgozók	8,1	44,6	8,1	18,9	5,4	14,9
Összesen	10,9	28,3	8,9	15,9	11,8	24,2

- felszín alatti, vagy külszíni munkát végeznek,
- milyen foglalkozáscsoportba tartoznak.

A két szempont kombinációjával olyan csoportokat kapunk, melyek egyéb jellemzőik (kor, lakhely, jövedelem, bányánál eltöltött idő) szerint is jelentősen különböznek. Mivel a nők csak a felszíni betanított és segédmunkások között vannak jelentős létszámban, csak itt jelent a nem külön csoportképző ismérvet.

A különböző csoportokat helyzetük különbözősége miatt eltérően érinti a bányabezárás ténye is.

a, A felszínalatti szakmunkások (15 %)

Ők kötődnek a legjobban a bányához, több mint húsz éve itt dolgozik a felük. Átlagéletkoruk igen magas, 70%-uk 45 éves, vagy annál idősebb. Többségük rudabányai, illetve felsőtelekesi lakos.

Évi jövedelmük a különböző pótlékokkal együtt megközelítette, vagy meg is haladta a 100 ezer Ft-ot. Általában öntudatos ércbányászok, sokan közülük többgenerációs bányászcsaládok fiai.

A bányabezárás őket sújtotta a legjobban. Szakmájuk nehezen átváltható, a szénbányászatot minőségileg különbözőnek érzik. Az idősebbekre karkedvezményes nyugdíjazás várt. A fiatalabbaknak viszont meg kellett válniuk szakmájuktól, a kétéves átképzési támogatás ellenére sok kedvezménytől estek el (föld alatti pótlék, nyugdíjkorkezdvezmény, több szabadság), és a két évig biztosított stagnáló jövedelem relatív csökkenést jelent számukra az infláció miatt.

b, A felszínalatti segéd- és betanított munkások (7%)

Ez a kis létszámú csoport a legfiatalabb, 46 %-uk 35 évesnél fiatalabb, és csupán néhány éve dolgozott a bányánál. Lakhelyük szintén főleg Rudabánya és Felsőtelekes, de jártak Szuhogyról is, illetve sokan Perkupán laktak és dolgoztak. Jövedelmük korukhoz és bányánál töltött idejük ellenére viszonylag magas, a 70 ezer Ft és a 100 ezer Ft éves jövedelemszint közé esett. Őket valószínűleg ez a viszonylag magas kereseti szint vonzotta a „föld alá”. Mivel fiatalok és közöttük sok a nem helyi lakos, ez a csoport mobil és meg tudja keresni azokat a hasonló jövedelmi színvonalat biztosító távolabbi ipari üzemeket, ahol megtalálja számítását.

c, Külszíni szakmunkások (29 %)

Általában olyan szakmával rendelkeznek, mely bármely más gazdasági ágban hasznosítható (lakatos, villanszerelő, gépkocsivezető stb.). Életkoruk egyenletesen oszlik meg, tehát minden korosztályt képviseltek. Lakóhelyük és a bányánál eltöltött idő szerint is az üzemi átlaghoz hasonlóan oszlanak meg. Számukra nem jelent nagy változást a bánya bezárása, ha pedig létszámvisszafejlesztés lenne, könnyen találnak szakmájukban munkahelyet. Igaz, csak más településen.

d, Külszíni segéd- és betanított munkások (36 %)

Két jól elkülöníthető csoportra oszlanak. 40 %-uk nő, akik a dústóüzemben nehéz fizikai munkát végeztek. Általában középkorúak, jövedelmük azonban nagyon alacsony, 30-60 ezer Ft évente. Jövőjük a bánya jövőjének függvénye, hiszen a községben más női munkaalkalom nincs, ingáznai pedig gyermekeik miatt nem tudnának.

A másik csoport főleg olyan férfiakkól áll, akik az elmúlt 5-10 évben költöztek Rudabányára B.A.Z. megye elmaradottabb területeiről. Sokan cigányok, főleg középkorúak. Vannak közöttük jónéhányan, akik rendszeresen változtatják munkahelyüket és újra visszatérnek a bányához. Látszólag őket nem érinti a vasérctermelés megszüntetése, hiszen amúgy is felszínen dolgoztak. A valóságban viszont létszámleépítés esetén az üzemevezetés természetesen először tőlük szeretne megszabadulni. Elvesztik tehát a biztos munkahelyet, mely kilépéseik ellenére állandóan visszavette őket.

e, A termelésirányítók és vezetők (6,5 %)

Ez a másik olyan csoport, melynek élete, szakmai fejlődése szorosan összefonódott a vasércbányával. Több mint felük 20-30 éve dolgozott itt, átlagéletkoruk igen magas (60%-uk 45 évesnél idősebb). Lakhelyük általában Rudabánya, közülük és családtagjaik közül kerül ki a helyi értelmiség. Az utóbbi néhány évben azonban többen átköltöztek közülük Kazincbarcikára, Miskolcra, Szendrőre.

f, Adminisztratív alkalmazottak (6,5%)

Többségük középkorú nő, aki szintén régen, 20-30 éve dolgozik a bányánál. Sokan a bányánál dolgozó szakmunkás, termelésirányító, vagy más vezető férjük révén kerültek ide és velük együtt maradtak. A női munkalehetőségek hiánya miatt nekik is probléma lenne egy létszámleépítés, de ha új tevékenységet talál az üzem, továbbra is szükség van rájuk.

A felsorolt csoportokon kívül sajátos réteget képviselnek a csökkent munkaképességűek, a „REHAB”-osok, akik minden foglalkozási csoportban megtalálhatóak. Ők vannak a legkilátástalanabb helyzetben, hiszen foglalkoztatásuk országos szinten is megoldatlan.

7. A lojális szkepszis természetrajzához

A rudabányai bányabezárás kapcsán próbálunk meg szólni a magyar politikai kultúra egy olyan sajátos jelenségéről, amit LENGYEL L. után szabadon lojális szkepszisnek nevezünk. (Szabadon, mert L.L. egy más jelenség, a leíró közgazdaságtudomány jellemzésére használja e fogalmat.)

„Kérdőjelek egy bányabezárás margójára” — adhatnánk címül e látványos képzavart, utalva a vizsgált helyzetre, kételkedésünkre, de érzékeltetve azt is, hogy nemcsak egy eseményt széljegyzetelünk, hanem kételkedésünk, elemzésünk, háborgásunk marginális jellegével is tisztában vagyunk.

Képzavarok helyett inkább a tényeket: a bánya 1986. január 1-i bezárása a gazdaság racionalizálása okán nem vitatható, mérvadó geológiai elemzések szerint a bánya kimerült, illetve a kitermelés csak olyan drágán folytatódhatna, hogy a vasérc KGST relációból jóval olcsóbban pótolható, így belátható az egyébként óriási gondokkal küszködő kohászat igyekezete, hogy ne innen szerezze be nyersanyagszükségletét.

Van azonban, amin bőven akad morfondírozni való e döntés kapcsán, mégpedig a bányabezárás által hátrányosan érintettek további sorsán, lehetőségein.

Nem szándékunk klasszikus döntéselemzést végezni — ezt elvégzik mások. A bányavezetés menekülési irányát jelentő gipszbánya-koncepció azonban meggyőződésünk szerint nem kínál megnyugtató megoldást. A külszíni fejtésben dolgozóknak ugyan megfelelhet azonos jövedelemért a hasonló termelési technikájú gipszbánya, de a földalatti fejtésben dolgozó többszáz bányásznak tett ígéretet komolyan venni nem lehet, miszerint: a gipszbánya földalatti bányászata gazdaságilag nem indokolt, a bányavezetés mégis azt híreszteli, hogy pusztán azért megkezdik a mélyművelést, hogy a bányászok megkapják a jövedelmük 30 %-át jelentő földalatti pótlékot. *Minket az érdekel elsősorban, hogy a bányászok miért az apátia, illetve az egyéni menekülési stratégiák között oszlanak meg, miért a múltat emlegetik fájdalmasan és miért nem közösen próbálnak kiharcolni jelentékenyebb anyagi juttatást, végkielégítést.*

Mivel a munkahely-lakóhely koordinátarendszerben (BÖHM A. 1985) itt túlnyomó a munkahely szerepe, s tulajdonképpen egydimenziósságról beszélhetünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni a hosszú vegetálást, majd a bányabezárás hatását a településre, illetve a helyi társadalomra.

„Az első ötvenmillió év - ősök Rudabányán” a címe egy 1985-ben megjelent embertani munkának, amely az itt talált emberszabású majomcsontvázak alapján, az úgynevezett Rudapithecus hungaricus leletre hivatkozva megkérdőjelezi fajunk származásának eddigi elméletét (KORDOS L. 1985). Mi itt némi történeti áttekintésre törekednénk, de nagyvonalúan tekintünk el az ötvenmillió év túlnyomó részétől és csak az utóbbi 500 évre összpontosítunk. Rudabányát a XV. század első felében már hetivásártartási joggal rendelkező *szabad bányaváros*ként tartják számon az oklevelek, sőt amikor 1487-ben Kassán sorrendbe állították a hét felső-magyarországi bányavárost, itt már a

harmadik helyet foglalta el Rudabánya. A XVI. században is valószínűleg jelentékeny bányászat folyt, de erre sajnos csak a református templomban található, *Saurer Erhardus* bányahivatalnokra emlékező sírfelirat a bizonyíték. 1593-ból egy okmány a bányaváros Rudabányának a szendrői vár fennhatósága alá kerüléséről tudósít, s ez nyilvánvalóan már a hanyatlás jele, sőt egy 1607-es okmányon mint falu szerepel. A XVII. században bekövetkezett *hanyatlást* a XVIII. században még nagyobb pangás követte és a XIX. században csak romok és egyes betömött lyukak tanúskodtak az egykor itt folyó bányaművelésről.

„Rudóbánya magyar falu, 753 lakossal, régi református templommal” — írja Fényes Elek „Geographiai Szótárában” 1851-ben. A Gründerzeit, miként az országban oly sok helyen, itt is változást hozott: 1878-ban gróf Andrassy Manó két bányatelekre jogosítványt szerzett, majd *1880-ban* ő és a witkowitzi bánya- és kohótársulat *megalkították a Borsodi Bányatársulatot*.

„A Borsodi Bányatársulat a telekes-rudabányai kincstári jogosítványokat is bérbe vette 12 évre, de még lejárat előtt megszerezte az összes kincstári bányajogosítványokat. Ettől kezdve a termelés mennyisége állandóan emelkedett és természetesen a munkások száma is. 1928. január 1-én a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű RT szerezte meg...” (TARJÁN J. 1939). Ebben az időben 60-70 %-os kitűnő ércet bányásztak, keskeny nyomtávú vasutat építettek, a bányában a kor színvonalán modern gépesítettségű, *világszínvonalú termelést folytattak*.

Időközben *többszörös etnikai metamorfózison* esett át Rudabánya, az eredetileg szláv településen a középkorban német hospes-ek folytattak bányaművelést, majd a Gvadányiak idejére teljesen elmagyarosodott a falu, ám amikor 1880-ban a nagyüzemi bányászat megkezdődött, az éppen akkor kimerülő dobsinai bányákból, a hochdeutschtól nagyban elütő nyelvjárást beszélő buléner-német bányászok jöttek, akik nemcsak megbízható, nagy gyakorlattal rendelkező bányászok voltak, de a német nyelvű bányahatósággal érintkezni is tudtak.

A település korábbi magyar lakossága csak később és részben kapcsolódott be a bányaművelésbe, ekkor alakult ki az ófalu és a bányatelep településszerkezeti dichotómiája. A telep részei a kor politikai eseményeiről kaptak helyneveket, találtunk itt Ördögsgizetet, Boszniát és Hercegovinát is. *A monarchia szinte minden vidékéről érkeztek ide munkások*, Galíciából lengyelek és zsidók, Csehországból szudétanémetek és morvák, a Délvidékről magyarok és délszlávok, úgyhogy *a korábban színmagyar falu az 1880-as évektől meglehetősen etnikai tarkaságot mutatott*. Nyelvi szempontból is érdekes a helyzet: „az ügyvitel, tehát a hivatalos érintkezés nyelve a német köznyelv volt. Az aknászok még az I. háború alatt is németül adták le heti jelentésüket... A bányászok érintkezési nyelve ellenben a magyar volt. Bányászati szakszókincsük természetesen buléner vagy buléner közvetítéssel átvett német, valamint szláv szavak elmagyarosodott keveréke volt. A német eredetű szavak származhattak az irodalmi német köznyelvből s a buléner nyelvéből.” — írja TARJÁN JENŐ, aki nyelvészeti szakmunkát szentelt a rudabányai bányásznyelvnek.

Érdekesnek mondható *a munkásmozgalom hiánya* Rudabányán 1945-ig; semmilyen politikai szerveződésről sem tudnak a krónikák, kommunista vagy nyilas organizáció nem létezett, de még az SZDP-nek és a szakszervezetnek sem volt helyi szervezete. Alátámasztja ezt az is, hogy a kitermelés akkor még felfelé ívelő szakaszban volt és mivel Trianon után ez maradt az ország egyetlen vasércbányája, monopolhelyzetet is élvezett, ami az itt dolgozók munkáját egy percre sem tette bizonytalanná.

1945 Rudabánya életében is jelentékeny változásokat hozott, a pártpolitikától mentes évek elmúltak, elsősorban az SZDP és az MKP tett szert befolyásra, ami az évek múltán az MKP irányába eltolódott. Megalakult a szakszervezet is, bár az államosítás után ennek jelentősége csökkent. Az 1950-es években a bányászság a rendszer dédelgetett gyermeke lett, a privilegizált fizetésű réteg állandó „pattern-”je a szocialista embertípusnak, elemista olvasókönyvek példázatos életű sztahanovistája. Persze a mítosz, amely elsősorban a „széncsata hőseiről” szólt, távol állt a valóságtól. A nehéz fizikai munka, az életveszély és a mostoha körülmények még rózsaszín ideologikus vattába csomagolva is csak társadalomalatti és deklasszált rétegek számára tették vonzóvá a felfejlesztésre ítélt ágazatot.

A gazdaságpolitikai propaganda az autarchia vízióját sulykolta nap mint nap, a nehézipar feszített ütemű fejlesztése mellett, a magyar bauxit, a magyar urán fontos legitimáló tényezője volt ennek a politikának. Az „acélfaló” vezetés azonban vasérből nem rendezkedhetett be önellátásra, a sztalinvárosi vasmű Krivoj Rogra bázírozott, *így a vasércbányászat Rudabányán nem került annyira reflektorfénybe*. A közeli szénbányákhoz képest itt mindig *alacsonyabb maradt a fizetés, nehezebb a munka* (a 1960-as évek végéig kosárban hordták az ércet a csilléig). A munkaerő átstrukturálódott, a nagyobb volumenű kitermeléssel párhuzamosan a szakképzett bulénerék elvándoroltak vagy előrébb léptek az ekkor hierarchizálódott, számárlétrasodott munkahelyi társadalomban, helyükre pedig Szabolcsból érkeztek parasztcsaládok, valamint bejárók a közeli falvakból.

Az ötvenes évek, mindezek ellenére, valamifajta aranykorként él a helyi emlékezetekben, a kilátások fényesnek tűntek, a termelés szépen emelkedett, és úgy tűnt, van pátvasérc bőven. 1956-ban nem volt komoly megmozdulás, „néhányan bementek vonattal Barcikára, Miskolcra randalírozni” — mesélik tanácsi körökben, bár ellentmond ennek egy idős bolsevik elbeszélése, aki a járási párttitkár bátyját volt kénytelen rejtegetni, mert alábbszállt a népszerűség csúcsairól, s állítólag november 4-e után is komoly fegyveres őrizetet igényelt a bánya robbanóanyag készlete; az egyik üzemmérnököt szervezkedésért lecsukták, és sokan kivándoroltak (némelyek egészen a fehértelepes Rhodesiáig, aranybányába, felügyelőnek).

A visszaesés az 1960-as években kezdődött, amikor elfogyott a magas vasérc tartalmú pátvasérc és az alacsonyabb értékű barnavasérc kitermelésére tértek át. A kohászat ezt az ércet viszont csak dústóttan veszi át, ezért jelentékeny beruházásként *dúsítómlvet* kellett építeni. Tulajdonképpen ez volt az a *lendkerék*, ami 1985-ig hajtotta a gazdaságtalan gépezetet, ugyanis igen hosszú volt a megtérülési ideje. A gazdasági mechanizmus reformjáig ezüstkorát élte Rudabánya, volt fejlesztés, nagyberuházás, volt a falu apraját-

nagyját andalító NB I/B-s futballcsapat, téesz is alakult. A direkt tervlebontás alkonya hanyatlást hozott Rudabányán, ekkor röppentek fel az első hírek, hogy bezárják a bányát — a gazdaságossági, hatékonysági szempontok sehol nem kedveznek ennek az ágazatnak, pláne nem mifelénk, ahol a mesterséges szervezetalenség és a pazarló szegénység sokáig szubsztanciális gazdasági tényezők voltak. A helyzet ekkor még nem vált igazán drámaivá, hiszen a reformstop, az *1972-es irányvonalkorrekció*, amely szociális demagógiát is felhasználó konzervatív fordulat volt, *megmentette a hazai vasércbányászatot is*. A munkaerő újabb átstrukturálódáson ment keresztül és ez a folyamat ma is tart. A szépszámú elvándorló helyére, az olcsón megvásárolható házakba, lakásokba cigánycsaládok települnek és a bányában — ahol jelentékeny a fluktuáció — munkát vállalnak. Az olcsó, illetőleg elhagyott házakba való betelepülés egyezik az országos tapasztalatokkal (HAVAS G. 1984), különbözik viszont abban, hogy érzékelhető etnikai feszültséget nem teremt sem munka-, sem lakóhelyi szinten.

A bánya 1974 óta veszteséges, 1977-ben 50 millió forintos deficitet produkált, a készletek apadása is súlyos problémát jelentett, s a rudabányai vasérc árának emelkedése éles érdekkonfliktust eredményezett a kohászat és a bányászat között, a két ágazat képviselői pedig miniszteriális vagy talán magasabb szinteken lobbiztak a maguk igazáért. Amíg a kohászat érvrendszerében a kevésbé jó minőségű, ám olcsóbb szovjet vasérc kapott fontos helyet — az amúgy igen gazdaságtalan szektor a hatékonysággal, gazdaságossággal argumentált —, addig a bányászati lobby az átmentésre játszott, életstratégiául választotta a túlélést, nyilván némi demagógiától sem érintetlenül szociális érveket hangoztatott. (Születtek tervek, hogy mi történjen a bányászokkal, átképzés, áttelepítés, még egy mongóliai vendégmunka fantazmagóriája is felmerült és végül utolsó szalmaszálként kapaszkodtak a deus ex machina-ként jött gipszbánya tervhez, melyről valószínűleg maguk sem hitték, hogy minden bajra gyógyír lesz.) 1984-re aztán eldőlt a harc. Bár az időközben végrehajtott részleges termékszerkezetváltás eredményeképpen újra rentábilis lett az üzem, megszületett a döntés: 1986. január 1-től bezárják a bányát.

Mindezek után célszerűnek tűnik e hazánkban mindeddig ritka, bár nem előzmények nélküli gazdaságpolitikai döntés szociálpszichológiai aspektusainak áttekintése. *Hogyan élték, illetve hogyan élnek meg a bánya közvetlenül, egzisztenciájukban érintett dolgozói a történetet.*

Mivel a probléma, és az azt végül lezáró döntés évekre visszavehető előzményekkel rendelkezik, ezért kérdéskörünk is folyamatában vizsgálendő.

Bár az 1950-es, 1960-as években egy állami nagyvállalat veszteségéből nem kellett annak felszámolására, bezárására asszociálni, az 1968-as „új gazdasági mechanizmus” meghirdetését követően az ily módon érintetté váltaknak szembesülniük kellett az új mottóval: a gazdaságossággal. Mint tudjuk, a rudabányai vasércbányászat 1974-től veszteséges.

Az „egyszerű bányász” ekkortájt találkozhatott először a gondokkal — ahogy az lenni szokott, informálisan, de félre nem érthetően.

Mint feljebb láttuk, 1984-re eldőlt a kohászati és az ércbányász lobby harca és 1985. december 28-án — MAX WEBER-rel szólva — a célracionalitás jegyében deklaráltan is véget vetettek a korábbi gazdaságpolitikai szisztéma szerint jegyzett — (WEBER-nél maradva) — értékracionális-affektív gyakorlatnak. Az ércbánya érintett alkalmazottai kénytelenek voltak immár véglegesen tudomásul venni azt, amit tíz esztendő híresztelése ellenére sem gondoltak soha igazán komolyan; valóban megszűnt Magyarországon a vasércbányászat és ezáltal megpattant az az ideologisztikus szálakkal sűrűn átszőtt védőbúra, mely korábban egzisztenciájukat védte, s mely ezentúl ezt nem teszi.

Ha a gazdaságossági szempontok mellett csak egy kis figyelmet is szentelünk a bányabezárással és a munkaerőátcsoportosítással érintett alkalmazottak sorsának és valamelyest ismerjük a körülményeket, láthatjuk, hogy ez esetben nem pusztán a termék-szerkezetváltással átmenetileg vagy véglegesen feleslegessé vált emberek kölcsönadásáról, kényszernyugdíjaztatásáról stb. van szó. Megdőlt egy olyan mítosz, amelyben a kedvezményezettken kívül mások is hittek, amelyre egzisztenciájukat építették, s melyet most — számukra nagyrészt érthetetlen okok miatt (ne feledjük: az ércbányát az üzem rentábilis periódusában számolták fel és a korábbi veszteségeség sem rajtuk, hanem az érc megromlott minőségén múlt) — szétromboltak. Az üzemet, mint tudjuk, nem szüntetik meg, csak a vasércbányát zárják be. Mivel azonban ez az átállás a korábbi bánya csaknem minden dolgozóját érinti valamilyen módon (munkahelyváltás, kereset- és presztízscsökkenés stb.) és Rudabányán valamint társközsegeiben csaknem minden családnak kapcsolata van a bányával, így *e komoly ércbányász-tradíciókkal rendelkező település egészét minden szempontból és perspektívikusan érintik a változások.*

Az érintett települések lakóinak reakcióját értelmezve, értékelve, magatartásukat — cseppet sem hízelgően, ám úgy tűnik megalapozottan — a lojális szkepszis fogalmával illettük. Nézzük most meg, milyen körülmények között, hogyan és milyen mértékben igaz ez az állítás.

Lehetne e valóban feltűnő szkepszist, közönyös viselkedést a társadalmi érdekérvényesítési csatornák diszfunkcionalitásával, politikai kultúránk többnyire ismert okokból meglévő, esetenként ordító hiányával magyarázni, csak ez mégsem tűnik megnyugtatónak. 1986-ban is már hosszasan sorolhatók lennének az ellenpéldák, olyan esetek, melyeknél lényegesen kevesebb elegendő volt, és egy település, egy közösség véleményének, néha kifejezett felháborodásának adott hangot.

Érdekkonfliktusban látjuk e lojális szkepszis okát, itt ugyanis nem arról van szó, hogy egy faluban a Petőfi utcában a következő ötéves tervben melyik oldalon épüljön meg a járda, kapjon-e és milyen mértékű lakossági hozzájárulás mellett vezetékes gázt a település, vagy sem, illetve, hogy ki legyen (ki ne legyen) az országgyűlési képviselő stb. Egy, a hivatalosan deklarált értékek szerint jelenleg is preferált társadalmi réteg tagjainak egzisztenciája, ill. egy gondosan felépített életfilozófia alapja, életstratégiák érvényessége került veszélybe, majd szűnt meg egy központi döntéssel.

Az ilyesmit pedig nem szívesen tudatosítja magában az ember: ha teheti, *önigazoló mechanizmusokat* épít a meglévő stratégiájába, esetleg, amíg ez elképzelhető, igyekszik tudomást sem venni a történekről. Ha pedig már ez sem lehetséges, akkor úgy kompenzálja a történekt által önmagában elindított kognitív élményt, hogy a korábbi, számára megkérdőjelezhetetlenül szilárdnak, megalapozottnak hitt stratégiát igazolja minden eme irányba mozgósítható információval, hogy ezáltal csökkentse, elviselhetővé tegye azt az önbecsülése és megváltozott helyzete közt tátongó úr eredményezte feszültségállapotot, melyben élnie kell. A korábbi tartós fenyegetettség állapotában egyensúlyának fenntartása érdekében igyekezett tudomást sem venni helyzete komolyságáról, labilitásának valóságáról. Korábbi elkötelezettségét, stratégiáját alátámasztó információkkal továbbra is folyamatosan találkozott. Ezt igazolta, tette megalapozottá a hivatalos információk következtelensége, a megszokott korábbi helyzetet perspektivikusnak deklaráló hivatalos propaganda. Az ennek ellentmondó, egyre konkrétábbá váló híreket és híreszteléseket pedig nem képes mindig komolyan venni az, akinek ez nem áll érdekében.

A bányá érintett dolgozóinak folyamatos tájékoztatásáról szólva el kell mondanunk, hogy általában a szakvezető vajúrók, munkahelyi közvetlen vezetők, termelésirányítók közvetítésével és így is *csupán ad-hoc jelleggel történt*, ezt nem előzte meg korábban és közben alternatív beszámoló, tájékoztató a bányá jövőjéről, mint ahogyan ilyen alternatív program tudomásunk szerint nem is létezett. (Egyértelműnek tűnt számunkra, hogy a bányá vezetésének nincs igazán átgondolt stratégiája. Érdekeik egyenként megoszlottak, sorsuk nem közös. A vezető beosztásúak jövője nem a bányához, ill. nem feltétlen ehhez a bányához kötött, 1970-től folyamatosan közülük vándoroltak el a legtöbben. Feltűnő volt, hogy az átállással kapcsolatos programot pontosan azok az idősebb, zömmel nyugdíj előtt álló vezetők dolgozták ki, akiknek a legkevésbé állt érdekükben a siker. Az egykori terveket a mindenkor legfrissebb, ilyen-olyan forrásból vett információk alapján hevenyészetten módosították folyton, és maguk is szkeptikusak voltak a sikert illetően.)

A korrekt és rendszeres tájékoztatás hiányát, az információs úrt itt is a *személyes kommunikációs csatorná*k töltötték ki (valaki járt az irodán, hallott valamit, látott az egyik íróasztalon valamit, amibe egy pillanatra beleolvasott stb.). Ezek az információk esetlegességükből, pontatlanságukból fakadóan tovább növelik az amúgy is nagy zűrzavart, fokozhatják a perspektívtalanságot, csökkenthetik az egyéb okok miatt amúgy is alacsony identitást, ugyanakkor alapot szolgáltathatnak a korábbi, preferált állapot illuzórikus alátámasztásához is (pl.: új munkásfelvételek a földalatti munkahelyekre).

Érdekes, hogy az általunk megkérdézt bányászok mind más és más időpontot és helyszínt (forrást) említettek, amikor afelől érdeklődtünk, hogy mikor és hol hozták először hivatalosan a tudomásukra a bányá esetleges bezárásáról szóló információt. Válaszaikból tudtuk meg azt a figyelemre méltó tényt is (bár az 1970-es évek végén már „rebesgették”), miszerint 1982 végén a Kossuth Rádióból értesültek arról, hogy 1983. január 1-jén megszűnik Rudabányán az ércbányászat. Csak az ezt követő pánikot megfékezendő hozták nyilvánosságra a hírt hivatalosan a bányában.

Tapasztalataink alapján elmondható, hogy a korábbi társadalom- és gazdaságpolitikai gyakorlat eredményeképpen kialakult viszonylag tartós paternalista viszonyrendszerben *a hatalom által preferáltak* — mivel erre szükségük igazán nem volt — *elvesztették érdekérvényesítő képességüket, kiszolgáltatottá váltak*. Életvezetési stratégiájuk csaknem kivétel nélkül egydimenziós és — a számukra az ércbányát jelentő — állami szektor iránt elkötelezett.

Nem tűnik véletlennek, hogy Rudabányán és társközségeiben a bánya révén érintett településeken a bánya alkalmazottai annak ellenére nem vesznek részt a második gazdaság valamely ágában, hogy korábban, a szövetkezetesítés előtt szinte mindenkinek volt 4-6-8 hold földje, egy-két tehene, lova, aprójószág, és a mezőgazdasági kistermelés eszközeinek a kezeléséhez ugyanúgy értettek, mint a bányászcsákány forgatásához. E hagyományok groteszkül felbukkanó nyomait láthatjuk viszont a bányászlakások tövében felbukkanó siralmas disznóólakban és nyúlketrecekben, virágágyak konyhakerti ültetvényeiben.

Másrészt: az előzőek függvényében — mint láthattuk —, immáron nem hajlandók igazában önmagukban sem tudatosítani a (tudatalatt mélyén megélt) kegyvesztettséget, még *véletlenül sem artikulálják érdekeiket, semmit nem tesznek annak érdekében és főleg nem közösen, szervezeten*. Esetünk jól leírható FESTINGER elméletének segítségével. A bányabezárásról szóló híresztelések idején és főleg a végleges határozat meghozatalát követően az érintetteknel felértékelődtek a korábban általuk elképzelhetetlen alternatívák. Az addigi életstratégiájuk által diktált statikus magatartásuk és az új, kényszerű helyzet közt tatóngó új feszültséget eredményezett és e disszonancia redukciójához van szükség arra, hogy ki-ki eddigi attitűdjeihez igazítsa az újonnan felkínált alternatívákat. Ilyenkor az ember hajlamos arra, hogy maga is elhiggye: tulajdonképpen tényleg nem nagy tragédia három évvel korábban nyugdíjba vonulni; végülis megérdemelt ez a pihenés; tényleg többet nem lehet keresni a közeli szénbányában; elég fiatalok vagyunk ahhoz, hogy prosperálóbb, nagyobb jövő előtt álló településre költözzünk stb.

A dolog persze egyáltalán nem ilyen egyszerű, nagyrészt azért, mert évtizednyi kilátástalanságban, bizonytalanságban eltöltött időről van szó. Az általunk fentiekben leírt magatartásminta elsősorban — bár nem kizárólag — e bányabezáráskor egzisztenciájukban legérintettebb, földalatti művelésben dolgozó, szakképzett, komoly szakmai tradíciókkal rendelkező bányászréteget jellemzi igazán. Számukra Rudabánya és a vasércbánya nem pusztán lakó, ill. munkahelyet jelentett -jelent, hanem annál lényegesen többet.

És a „dolog” még valami miatt nem ilyen egyszerű. Az igazsághoz lennének hűtlenek, ha elhallgatnánk az érintettek ellenállásának, helyesebben reakcióinak azon jól kitapinthatóan észlelhető tüneteit, melyet egészen az 1980-as évek közepéig érvényesen — pár kivételtől eltekintve — jellemzőnek tartunk. Ugyanis *nem mindenki várta meg azt, amíg tényleg bezárt a bánya*, de még azt sem, hogy a tartós perspektívtalanság eredményeképpen az egykoron prosperáló, urbanizálódásnak indult bányásztelepülés a mai (Bódy Psychéjének emlékeztető bányásztelepülését idéző) szintre degradálódjék.

A település tervszerűnek látszó visszafejlesztésének voltak félre nem érthető jelei (1964-ben megszűnik az állami lakásépítés, a 70-es évek közepétől megszűnik az érckutatás stb.), aki akart, tanulhatott belőle. És sokan tanultak is belőle: 1970-től fokozatosan csökken a népesség, elsősorban a vezetők és a közvetlen termelésirányítók, de a segéd- és betanított munkások körében is *nőtt az elvándorlás* (a társközségekben nem Rudabányára költöznek az emberek, hanem a környező városokba), a propagatív korú nők száma csökken, az előregedő településen gyakoribb a halálozás, mint az élveszületés. De, hogy a közelmúltból is hozunk példákat: 1983 óta betöltetlen a két orvosi státusz egyike, a vizsgálatunkkor (1985 június) még praktizáló doktornő pedig eladásra kínálta befejezés előtt álló családi házát. A bányához visszatérve elmondható, hogy 1980-85 között a létszám 50%-a fluktuált (főleg betanított és segédmunkások), és ahogy az üzemi KISZ-bizottság egyik tagjától megtudtuk, a „bányásznapra prémiumosztást követő kilépés valós veszély”. (Interjúalanyunk elmondta még, hogy az üzemi és a lakóhelyi KISZ-élet mintegy modellálja a település és a bánya sorsproblémáját. A 10 éve még 200-250 tagot számláló alapszervezetek összlétszáma ma 45 fő, elsősorban adminisztratív dolgozó, „irodista” úgymond, a fizikai állományúak aránya elenyésző. Figyelemre méltó öniróniával jegyezte meg, hogy Rudabányán „a KISZ nem egy földalatti mozgalom”. Helyzetük rövid áttekintésekor hozta tudomásunkra, hogy a környező településekről elvándorló és szakképzettségét máshol is konvertálni tudó fiatal szakemberek helyére az elhagyott házakat, lakásokat olcsón felvásárló cigányok lépnek, akik „nem látnak perspektívát a mozgalomban”).

Az elvándorlást, mint egyéni védekezési módot, semmiképpen sem nevezhetjük az érdekérvényesítés olyan fajtájának, mely az egzisztencia „megszüntette megőrzése” mellett (elnézést a „dialmatos” fordulatokért), az ember nembéli lényegéből is szavatolna valamit. Kitérésről beszélhetünk, de *a konfliktust is vállaló érdekérvényesítés gondolata fel sem merült*, leszámítva azt a szánalmas kis protest-et, mikor Gvadányi szobrát (a községben más szobor nem lévén) világháborús rohamsisakba öltöztették és zsíroskenyérrel rakták körbe.

Az első magyar polgárosodás felszínesen érintette meg ezt a vidéket, a második pedig egyáltalán nem (vö. SZABÓ M. 1985), ami azt jelenti, hogy a múlt század 80-as éveit Rudabányára települt szakmunkásréteg, a dobsinai buléner bányászok talán hoztak némi polgári értékrendet az éppen felfejlődő faluba, szimbiotikus együttélést valósítottak meg a korábbi magyar paraszti lakossággal, így az első polgárosodásnak volt hatása a falura, ha nem is oly mértékben, mint a városi vagy paraszti polgárosodás némely színterén. 1945-től megváltoztak a korábbi „árkádiai” állapotok, paraszt és középosztályi tömegek proletarizálódtak be a bányába, és a munka világának hierarchizálásával a „proletárhatalom” legjobb munkásainak azt a privilégiumot adta, hogy nem kellett többé munkásnak lenniük, és konkrét esetünkben tetézte azt a bányászmitosz ideológiai selyempapír burka is. Furcsa skizofrén állapotot hozott ez az ország egyetlen vasércbányája, egy illúziótöredék az autark álomban, ott élni, ahová az egyetlen fekete háromszöget jelölik Magyarországon az iskolás atlaszok, s az extenzív aranykor képze, ugyanakkor a nehéz

munka, a szegényes körülmények, a periférikus helyzet, később pedig a lassú hanyatlás is megosztotta a tudatokat.

A munkaerő átstrukturálódása, az állandó elvándorlás, az egyéni menekülés mechanizmusai, az információhiány, a tünékenyvé vált társadalmi szolidaritás az ellen hat, hogy a település lakossága vagy a munkahelyi kollektíva politikai erővé váljon egy elbizonytalanodott paternalista bányavezetés ellenében és kiálljon érdekeiért. *A közönyös, „minden mindegy” típusú túlrés az, ami évtizedes hagyománnyal teszi lojálissá ezt és még számos más társadalmi csoportot.* Tulajdonképpen makroszintű ez a hagyomány, az 1960-as évek eleji társadalmi konszolidációban gyökerezik, abban a kompromisszumban, amelyben a primér szükségletek kielégítéséért és a korábbiakhoz mért lazítások és engedmények bizonyos rendszeréért depolitizálódik a társadalom. Ez az, ami miatt tevékenységük nem rokonítható — az 1980-as évekbeli bányászhaszonlatnál maradván — Yorkshire-i vagy felső-sziléziai kollégáik érdekharcaihoz. Hasonlatos viszont a szkepszis, az agyaglábakon billegő jövőkép, a „no future feeling”.

És ez a szkepszis az, amely megkülönbözteti ezeket a bányászokat, sok más társadalmi csoport mellett, a második polgárosodás vitalitása által megérintett rétegektől, annak minden anomáliájával együtt.

Felmerült végül az a kérdés, hogy mennyiben áldozatai ezek az emberek a gazdasági reformnak, hiszen a vasipar, a kohászat és így a vasércbányászat korántsem tartozik a modernizáció húzóágazatai közé, ezáltal első helyeken szerepelnek a reformközgazdaságtan által visszafejlesztendőnek ítélt iparágak sorában. Mégis a gazdaságpolitikát túlzás volna a reformközgazdaságtan objektíválódásának tekinteni, nem beszélve arról, hogy *a tudomány* (a szociológia és a közgazdaságtudomány) *világos, jól körülhatárolt szociálpolitikai garanciákat követel a reform és a modernizáció által hátrányosan érintett rétegeknek, amit a nagypolitika ezidáig kevéssé akceptált,* és ezért próbálnak szociális feszültségeket olyan obskurus módon levezetni, mint Rudabányán a földalatti művelésű gipszbánya. Meg kell állapítanunk azt is, hogy nem szabad még egyszer megisméltódnie annak az esetnek, hogy egy gazdasági, és remélhetőleg ebből kinövő társadalmi reformot, a reform ellenzéke olyan szociálpolitikai érvekkel feldíszített „nagyüzemi munkás” demagógiával támadjon és akasszon meg, mint az történt 1972-ben (vö. KOVÁCS J.M. 1984, ill. KRÉMER B.-ZÁVADA P. 1986). Tudomásul kell venni ugyanis, hogy *a jelenlegi modernizáció által hátrányosan érintett rétegek nem a reform, de az 1950-es évek átgondolatlan extenzív iparfejlesztésének az áldozatai,* ami gazdasági modernizációs funkciója mellett inkább politikai mozgósító erő, hatalmi manipuláció volt. Sajnos az utóbbi 30 év gazdaságpolitikája sem tudott radikálisan és minden tekintetben szakítani e káros gyakorlattal és *bizonyos társadalmi rétegek ennek most a gazdasági lépéskényszer idején isszák meg a levét.*

8. Rudabánya funkcionális-morfológiai szerkezete

8.1. A települések funkcionális-morfológiai szerkezete, mint a szociálgeográfiai tér egyik konzisztens eleme

A lakóhelyi társadalom különböző csoportjai tevékenységeik során eltérő módon veszik igénybe a teret, a térben kiépített telephelyeket. A telephelyrendszerek rétegspecifikus igénybevétele eredményezi a szociálgeográfiai teret, a térnek azt a jól elhatárolható szeptétét, ahol a különböző csoportok az egyes társadalmi alapfunkciókat gyakorolják. A szociálgeográfiai tér jellegét így három tényező:

- a térben tevékenykedő csoport,
- a csoport térbeli tevékenysége (azaz a társadalmi alapfunkció)
- és a telephelyrendszer, vagyis a térben létesített telephelyek (ahol a csoportok tevékenységei zajlanak)

határozza meg (RUPPERT,K.-SCHAFFER,F. 1969).

E három tényező - időben - viszonylag gyorsan változik, ezért együttesük, a *szociálgeográfiai tér* is egy folytonosan átalakuló, dinamikus képződmény. A szociálgeográfiai tér átalakulása során stabil, azaz egyensúlyi állapotából labilis, majd ebből - immáron megváltozott térszerkezeti jellemzőkkel — új minőségként ismét stabil állapotú szociálgeográfiai tér keletkezésének szakaszait futja be.

Stabil a szociálgeográfiai tér akkor, ha a társadalmi csoportok egy adott térbeli tevékenységhez elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű telephelyet találnak. Ezzel szemben a labilis szociálgeográfiai térben a társadalmi csoportok nem tudják kielégíteni igényeiket. Labilissá válhat a szociálgeográfiai tér akkor:

- ha új csoportok jelennek meg a térben, vagy egyes csoportok elvándorolnak;
- ha új funkciók, tevékenységi formák jelennek meg, vagy a korábbiak megszűnnek;
- ha új telephelyek jönnek létre, vagy a korábbiak megszűnnek.

A szociálgeográfiai tér szerves fejlődése esetén az egyes tényezők változása viszonylag lassú, így ezt a többi elem változása követheti, azaz a hiányzó térbeli vagy társadalmi feltételek általában különösebb megrázkódtatás nélkül pótolhatók. Szerzetlen fejlődéskor viszont a szociálgeográfiai tér valamely eleme hirtelen változik meg s ezt a többi elem változása csak nagy késéssel követi. A szerzetlen fejlődés ezért gyakran hosszútávra is kiható térbeli egyensúlyzavarokat eredményezhet.

Rudabányán a vasérctermelés megszűnésével és a termelési szerkezet átalakításával a szociálgeográfiai tér felbomlásának egy sajátos típusa zajlik.

Annak a — talán legdrasztikusabb — esetnek lehetünk tanúi, amikor a telephelyrendszer egyik fontos elemének (a vasércbányának) kiesése billenti fel a szociálgeográfiai tér korábbi egyensúlyát.

A labilissá vált szociálgeográfiai tér természetesen arra készíti a település egyes társadalmi csoportjait, hogy valamilyen módon újra stabilizálják a szociálgeográfiai teret, hogy ismét egyensúlyi helyzetet teremtsenek. Ebből következően mindazok a lépések, amit a bánya vezetése a termelés fenntartása érdekében tett és tesz, a bányászok eddigi és ezután bekövetkező munkahelyváltoztatása, valamint a község vezetésének mentőakciói direkt céljaikon túl a *szociálgeográfiai tér újrstabilizálását* is szolgálják.

A szociálgeográfiai tér — folytonos változása ellenére — rendkívül tartós elemeket is tartalmaz. Ugyanis mind a térben, mind pedig a társadalomban olyan konzisztens struktúrák léteznek (pl. nagy befektetéssel létrehozott telephelyek, szilárd értékrendek stb.), amelyek — időbeli és térbeli — állandóságot kölcsönöznek a szociálgeográfiai térnek (VRIES-REILINGH, de H.D. 1968). A szociálgeográfiai tér konzisztenciáját biztosító tartós struktúrák közül a legfontosabb a telephelyrendszer. A telephelyrendszer, mint objektumok összessége, a település arculatában, mindenkor funkcionális-morfológiai képében jelenik meg. A települések funkcionális-morfológiai képe így egyrészt a térben rögzíti a település jelenlegi életének legfontosabb színtereit, másrészt — mintegy lenyomatként — megőrizheti a korábbi szociálgeográfiai terek egyes elemeit, jellemzőit. Korábbi szociálgeográfiai tereknek a település jelenlegi funkcionális-morfológiai képében való megőrződése főként olyan települések esetében követhető jól nyomon, amelyek fejlődése egy adott időszakot tekintve:

- mentes volt a nagyarányú funkcióváltásoktól,
- ahol a funkciók nem túl gyorsan váltották egymást,
- ahol a funkcióváltás viszonylag egyirányú volt, azaz a funkcióváltást ritkán szakították meg időleges visszaesések.

Az elmúlt száz évben a magyarországi bányásztelepülések jelentős részét az agrártelepülésből bányászati-ipari településsé való átalakulás jellemezte. A funkcióváltás egyirányúsága, valamint a lakó- és a munkafunkció fokozatos kiépülése miatt ezeknél a településeknél a funkcionális-morfológiai képben rendkívül tisztán megőrződtek a fejlődés korábbi szakaszai.

Rudabánya elmúlt száz évének történetét szintén ez az egyirányú fejlődésmenet jellemzi. A település *jelenlegi funkcionális-morfológiai képe* ezért *jószérivel a korábbi szociálgeográfiai terek mozaikjaiból tevődik össze.*

8.2. Rudabánya funkcionális-morfológiai szerkezetének változása 1880-1985 között

Rudabánya mai funkcionális-morfológiai szerkezetéhez vezető út alig több mint száz évre, és szinte a bánya egyedüli hatására korlátozódott. Ebben a száz évben a falu arculatának átalakulását a következő főbb szakaszok jellemezték.

Középkori bányaváros múltja ellenére Rudabánya a nagyüzemi vasércbányászat megindulását megelőző évtizedekben kis lélekszámú agrárfalu volt. Az 1880-as népszámlálás szerint is mindössze 655 lélek lakta a falut, amely ekkor még csak a híres református templom környékén kirajzolódó — halmazfalura jellemző alaprajzú — településrésze terjedt ki. A nagyüzemi bányászat beindítására Borsodi Bányatársulat néven szerveződött — jórészt német tőkével működő — pénzügyi vállalkozás 1880-ban erre a kis agrárfalura telepedett rá.

1880 és 1920 között, a rudabányai vasércbányászat első virágkorában a bánya jelentősen átalakította a kis agrárfalu arculatát. A változás mindenekelőtt bányásztelepek építésében, valamint a mai településközpont alapjainak a megteremtésében mutatkozott meg.

A nagyüzemi bányászat megindulása komoly szakmai felkészültséggel rendelkező szakmunkásréteg állandó jelenlétét igényelte a faluban. A rudabányai bányászat fejlődésének egyik sajátos jellemvonása, hogy ezt a szakképzett munkaerőt már a kezdetektől fogva nem a helyi paraszti társadalom átstrukturálódása révén, hanem betelepítésekkel biztosították. Elsősorban ezeknek a betelepítéseknek tudható be a népességszám dinamikus növekedése is, amely 1900-ra 2319 főt ért el, azaz a húsz évvel korábbi több mint háromszorosát. *Az első világháborúig folyamatosan érkező betelepülők zöme felvidéki bányavárosokból származott ide.* Közülük is különösen nagy számban jöttek Rudabányára Dobsináról buléner német nyelvjárást beszélő szakmunkások. A betelepülők számára a bánya az Ófalu peremén, valamint a bánya és a vasútállomás közelében épített bányászlakásokat. Kezdetben még csak faházakat húztak fel a Telekes-patak völgyében, a Tarackoson, később azonban már kétszintes épületeket emeltek. Hangzatos nevű településrészek születtek ekkor Rudabányán, amelyek az éppen aktuális politikai eseményeket rögzítették az emlékezetben: Ördögsziget, Bosznia, Hercegovina.

A szakmunkások megkötésére épített bányásztelepeken kívül ebben az időszakban egy másik irányba - a Rózsavölgy felé - is terjeszkedni kezdett a falu. Ebben a nevében is a német bányászvárosokra emlékeztető utcában túlnyomórészt buléner bányatisztek építettek lakásokat, melyeket a rudabányai parasztportáktól eltérően virágos előkert - lakóház - hátsó kert beosztással alakítottak ki. A Rózsavölgyben később olyannyira meghatározóvá vált ez a beépítési típus, hogy a további betelepülők is ezt a modellt követték.

A bánya természetesen nemcsak lakásokat, hanem a Telekes-patak összeszűkülő völgyében mézsárszéket, kocsmát, üzemigazgatósági épületeket is épített, s ezzel egyben a mai faluközpont alapjait is megvetette. Az 1950-es években épült ormótlan „Vasérc Étteremtől” és a „Csille Divatháztól” eltekintve *a falu központjának mai arculata még mindig a századforduló hangulatát idézi.* Ez a kép rögződött meg a helyiek emlékezetében is, hiszen az itt található élelmiszerboltot sokan még ma is egykori nevén, „Magazinként” említik.

Az első világháború után erős visszaesés következett be Rudabánya bányászatában. A Monarchia belső területi munkamegosztására alapozott Borsodi Bányatársulatot — hosszas vajúdas után — 1928-ban a Rimamurány- Salgótarjáni Vasmű R.T. vette át. A rudabányai vasércbányászat azonban a szervezeti keretek megváltozása ellenére is csak

nehezen állt talpra, s csupán a második világháborús hadikonjunktúra idején növekedett ismét jelentős ütemben a bánya termelése, munkáslétszáma.

A két világháború közötti időszakban bányásztelepet nem építettek Rudabányán. A település arculatát ekkor főleg a Rózsavölgyben, a mai Bartók utcában és a Szuhogy felé vezető Kossuth utcában épült családi házak formálták. A Rózsavölgyben és a Bartók utcában a bánya elit szakmunkásrétege építkezett, s ez utóbbi utcában épült fel 1934-ben — Lux Kálmán tervei alapján — a bulénerék evangélikus temploma is. A Kossuth utcában ezzel szemben az Ófaluból kiköltöző paraszti rétegek építettek lakásokat.

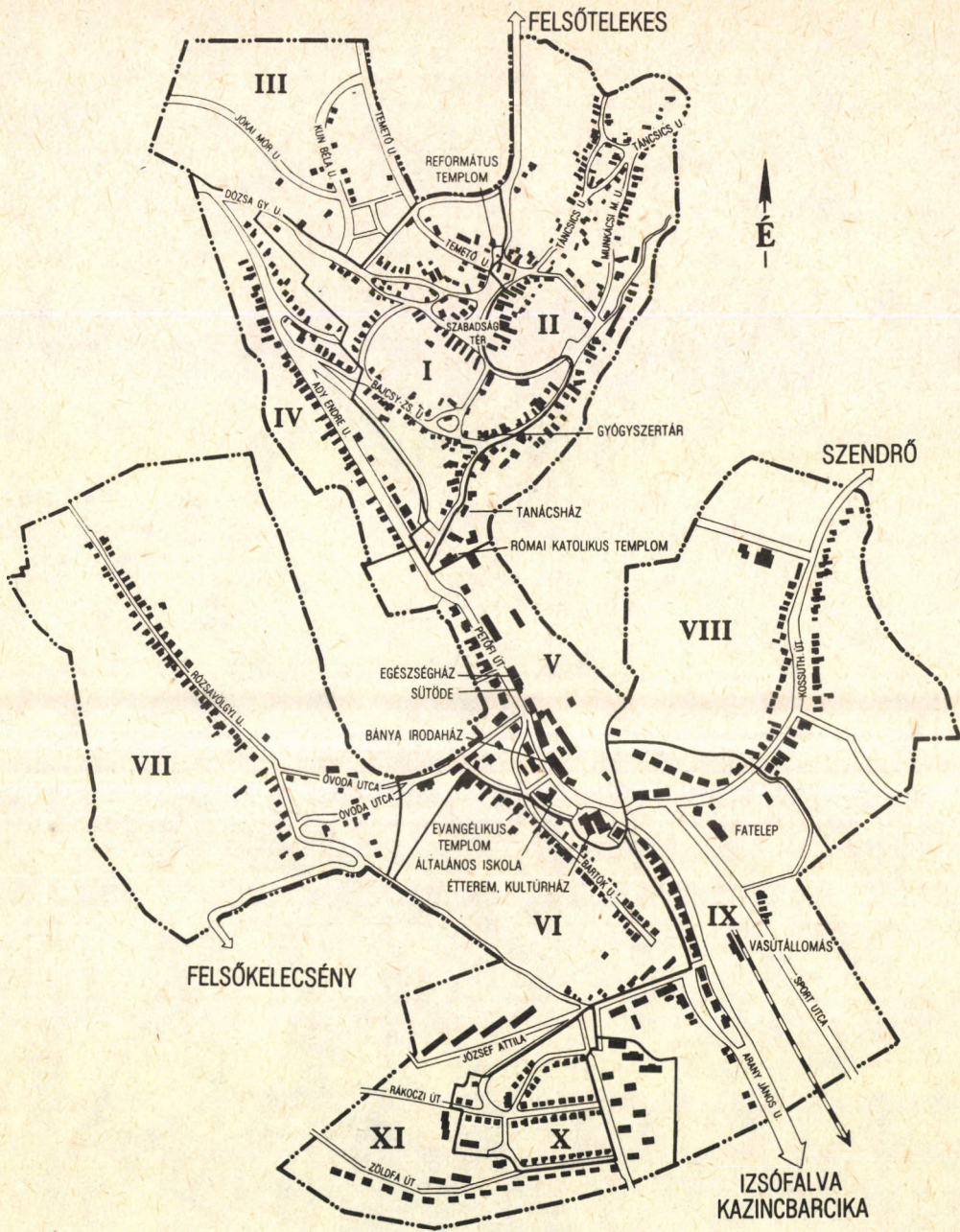
1945 után — a nehézipart preferáló gazdaságfejlesztés idején — *ismét felértékelődött a rudabányai vasércbányászat, és vele együtt a település szerepe.* A falu funkcionális-morfológiai szerkezetének átalakításában ekkor újra a bányásztelepek építése vált meghatározóvá: 1949-51 között a bányász kislakásépítési akció keretében 33 kertes, szoba-konyhás ház készült a Rákóczi, a Dobó és a Zöldfa utcában; 1953-ban — a dúsítóművel kapcsolatos beruházással együtt — befejezték négy tizenhatlakásos tömb, az ún. „Hatvannégy” építését; 1958-ban az Árpád úton húztak fel nyolc kétszintes lakótömböt. *Amíg azonban a korábbi bányásztelepeket főként a szakképzett munkaerő megkötésére építették, addig az ötvenes években épült bányásztelepeken az extenzív fejlesztéshez szükséges, az ország szinte minden területéről érkező, jórészt szakképzetlen munkaerő számára biztosítottak lakáslehetőséget.*

A hatvanas évek végétől kezdve már egyre gyakrabban jelentkeztek Rudabányán a termelés gazdaságtalanságából fakadó problémák, melyek a bányásztelepek építésére is kihatottak. Ugyan az évtized elején a Zöldfa utcában még nagyobb számban építettek bányászlakásokat, de ettől kezdve ezek fokozatosan elmaradtak. Így a hatvanas évek végétől napjainkig elsősorban az Ófalu északi peremén, a Kun és a Jókai utcában épített kétszintes kockaházak, valamint az Ady utcában nyugat-európai mintát követve épített családiházak formálták tovább Rudabánya arculatát.

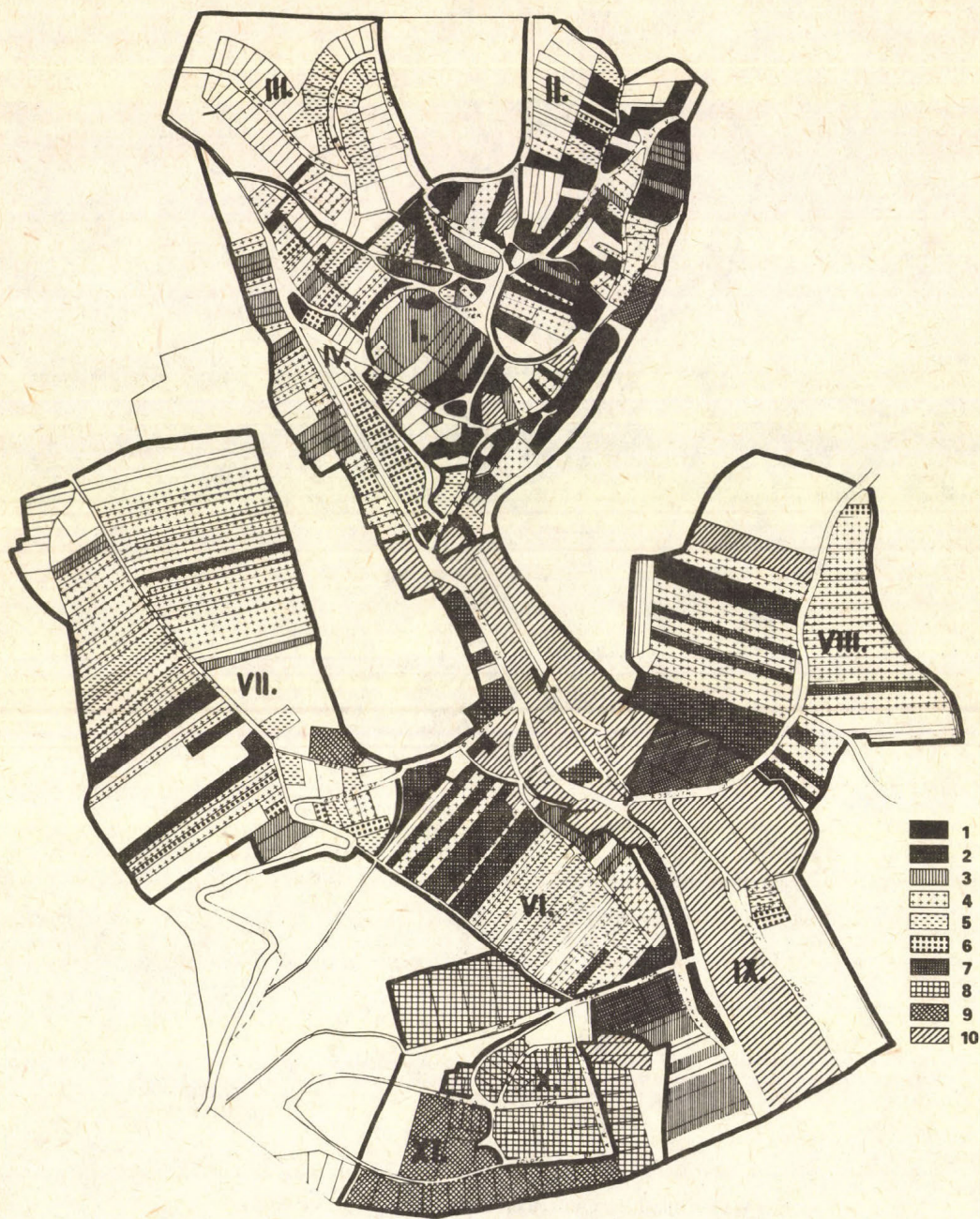
8.3. Rudabánya jelenlegi funkcionális-morfológiai képe

Az eddigiekben figyelemmel kísérhettük, hogy a száz évvel ezelőtti halmazfalu a domborzatot, forgalmi viszonyokat figyelembevevő egyéni és tervszerű bányauzemi telepítések során miként nyerte el mai formáját, alaprajzát. A település múlt századi funkcióváltása, ill. az 1945 utáni nagyarányú társadalmi-gazdasági átalakulást követő térbeli kiterjedése *területileg jól elkülöníthető morfológiai szektorokat* eredményezett. Mivel a különböző beépítési módú településrészek olyan eltérő életkörülményeket biztosítanak, melyek különbözősége, feltételezésünk szerint, a társadalomszerkezetben is tükröződik, így a későbbiek során kutatásainkat ezen funkcionális-morfológiai szektorokra alapozzuk. A területi egységek elhatárolásához a morfológiát illetően az épületek építési idejét, vertikális tagolódását, jelenlegi állapotát és típusát, míg funkcionálisan a lakóépületeket vettük figyelembe. A szektorhatárok meghúzásánál helyenként a domborzati és közlekedésföldrajzi tényezők hatásának is teret engedtünk. E szempontok alapján *11 funkcionális-morfológiai egység* került elhatárolásra (14. és 15. ábra).

14. ábra: Rudabánya funkcionális-morfológiai szektorai (1985)
 Fig. 14.: Functional-morphological sectors of Rudabánya, 1985

I. szektor: az Ófalu magját képező településrész a Rudabányát a Gömör-Tornai-Karszt településeivel összekötő forgalmas főút mellett fekszik. Ennek köszönhetően a fél évszázaddal ezelőtt épült, rossz állapotú, tradicionális parasztházak háttérbe szorultak a főként az 1950-es, 60-as években épült, ill. felújított családi házakkal szemben. A domborzat és a halmazfalu sajátos beépítési lehetőségeiből eredő hátrányok miatt az utóbbi évtizedben csupán a főút (Gvadányi u.) mellett épült néhány új családi ház.

II. szektor: Mint a hajdani agrártelepülés keleti fele, az előző szektor és a bányaterület között — a Táncsics, Munkácsy, Bányász és Vájár utcák köré szerveződve — egy félreesőbb völgyben helyezkedik el. A századfordulón épült, leromlott állapotú bányászbarakkoktól eltekintve az épületek többsége 1930 előtt épült parasztház. Ahol a társadalom szerkezete és az abból adódó innovációs lehetőségek ezt lehetővé tették, újabb lakásépítésre, ill. felújításra is sor került (pl. Munkácsy, Vájár utca). Általánosságban elmondható, hogy ez a településrész egyike azoknak, melyek a lakások állapotát, komfort-fokozatát tekintve a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkeznek.

III. szektor: alig tízéves múlttal rendelkező településterület Rudabánya északi peremén (Kun Béla utca). Többnyire kétszintes, sátozott, jó állapotú családi házak jellemzik. A kedvező lakáskörülményekből eredő előnyeit a hátrányos forgalmi fekvés mérsékeli.

IV. szektor: az Ady utca mentén az 1950-60-as években épült ki, melyre a nyugati részen épült házak morfológiája és beépítési módja is utal. A szektor korábbi képe az utóbbi évtizedekben kezdett alaposan megváltozni a modern, kétszintes, igen jól közművesített családi, ill. társasházak tömeges megjelenésével.

V. szektor: mint Rudabánya jelenlegi központja, köldökszinórként köti össze az Ófalu a későbbi építésű, csápszerűen elnyúló településrészekkel. Funkcionálisan az ipari, kiskereskedelmi, kulturális, igazgatási, egészségügyi jellegű épületek háttérbe szorították a lakóházakat, melyek többsége a századforduló idején épült és kisvárosi jellegűnek modható.

15. ábra: A beépítés területi különbségei Rudabányán funkcionális-morfológiai szektorok szerint (1985)

1 = 1930 előtt épült hagyományos parasztházak; 2 = 1931-1950 között épült parasztházak és 1930 előtt épült városias jellegű családi, ill. társasházak; 3 = 1951-1960 között épült, főleg nyeregtetős családi házak; 4 = 1961-1970 között épült kockaházak, sátozott családi házak; 5 = 1971-1980 között épült kockaházak, sátozott családi házak; 6 = 1981-1985 között épült, többnyire kétszintes családi házak; 7 = 1880-1950 között épült bányász társasházak; 8 = 1951-1960 között épült bányász társas- és családi házak; 9 = 1961-1970 között épült bányász társas- és családi házak; 10 = középületek, üzemi területek

Fig. 15.: Areal differences of housing in Rudabánya by functional-morphological sectors, 1985

1 = traditional peasants' houses built before 1930; 2 = peasants' houses built between 1931 and 1950 and family and semi-detached houses of urban character built before 1930; 3 = family homes built between 1951 and 1960, mostly with double-pitch roof; 4 = cubiform or one-pitch-roofed family homes built between 1961 and 1970; 5 = cubiform or one-pitch-roofed family homes built between 1971 and 1980; 6 = mostly two-storey family homes built between 1981 and 1985; 7 = miners' semi-detached houses built between 1880 and 1950; 8 = miners' semi-detached houses built between 1951 and 1960; 9 = miners' semi-detached and family houses built between 1961 and 1970; 10 = public buildings and industrial areas

VI. szektor: többnyire a Bartók utcai házakat soroltuk ebbe a szektorba, melyeknek az evangélikus templom környéki részén századfordulói, jó állapotú, buléner házakat találtunk. Az utca többi részén 1950-es, 70-es években épült házak osztoznak, jó lakáskörülményeket biztosítva az ottlakóknak.

VII. szektor: ennek a hagyományosan magas lakóhelyi presztízszű területnek a gerincét a Rózsavölgy alkotja, ahol a múlt században és a századfordulón letelepülő felvidéki német bányásztek építették az első, kisvárosias hangulatot tükröző családi házakat, melyek napjainkra kisebbségbe kerültek a több mint húsz évvel ezelőtt épült egy-két szintes családi házakkal szemben. Az 1980-as években épült lakások a centrumhoz közel eső részeken helyezkednek el. Földrajzi helyzete miatt az Óvoda utca nyugati felén emelkedő, az 1960-as években épült háromemeletes bányász társasházakat is ebbe a szektorba soroltuk annak ellenére, hogy morfológiailag a jóval távolabb fekvő XI. szektor épületeivel mutatnak nagy hasonlóságot.

VIII. szektor: ezt a kelet felé vezető közút (Kossuth utca) mentén sorakozó családi házakból alakítottuk ki, melyek többsége az 1960-as években épült, ill. került felújításra. A Kossuth utca nyugati oldalán található házak jelentős része viszont 1945 előtt épült, a demográfiaiilag egyre telítődő Ófaluból való kiköltözés nyomán. (Ez utóbbi belső migráció érintette a VI. és VII. szektort is.)

IX. szektor: a terület lehatárolásánál fő szempont volt, hogy a Kazincbarcika felé vezető közút és vasút környezetének közel száz éves, erősen leromlott, magas laksűrűségű, nagyon kedvezőtlen életkörülményeket biztosító, többemeletes bányásztelepeket kapcsoljuk egybe. Az itt található kiterjedt közterület a szállítási és kereskedelmi funkciónak (vasútállomás, fatelep stb.) van alárendelve.

X. szektor: a hazai nehézipar — így a bányászat — 1945 utáni konjunktúrája tömegesen vonzotta a munkaerőt, főként az agrártérségekből. A falusi beköltözőknek a földszintes családi ház iránti igénye és a még üresen álló, beépíthető belterület tette lehetővé 35 évvel ezelőtt a bányász kislakásépítési akciót és e szektor létrejöttét a Rákóczi és Árpád utca térségében.

XI. szektor: az 1950-es évek közepére és a 60-as évek elejére a fokozódó bevándorlás és a beépíthető telkek összezsugorodása egyre inkább a domboldalra terelte a lakásépítést olyannyira, hogy csaknem kizárólag többemeletes társasházak felépítésére került sor Rudabánya déli részén. Így ennek a szektornak a kialakítását elsősorban a lakások építési ideje és vertikális tagolódása határozta meg.

A szektorok eltérő beépítési módja, életkörülményei jól tükröződnek a hozzájuk kapcsolódó értékítéletekben és a lakóhelyi presztízszben, melynek mérését az 1983. június 30. - 1985. június 30. között eladott lakások árával és a Nagyközségi Tanács illetékhivatalának becslése segítségével kíséreltük meg (8. táblázat).

(Természetesen figyelembe kell vennünk a becslések szubjektív jellegét és az adott időszakban eladott lakások — az adott szektorra nézve — nem mindig kellően reprezentatív voltát. Ettől függetlenül a szektorok közötti tényleges presztízskülönbségek jól tükröződnek az adatsorban. A legkedvezőtlenebb életkörülményeket kínáló II. és IX. és az elit jellegét még megőrző VII. szektor értékeinek (2200,

8. táblázat: az 1983. 06. 30 - 1985. 06. 30. között eladott rudabányai lakások négyzetméterenkénti ára funkcionális-morfológiai szektorok szerinti Ft-ban (adóhivatali becslés alapján)

I.	3000.-	VII.	5500.-
II.	2200.-	VIII.	3300.-
III.	elégtelen adat	IX.	2400.-
IV.	3900.-	X.	4500.-
V.	elégtelen adat	XI.	4400.-
VI.	3900.-		

2400, ill. 5500 Ft/m²) feltűnő különbözősége korábbi állításainkat támasztja alá. A jól közművesített és kedvező forgalmi fekvésű III. és V. szektor adatait mélyrehatóbb vizsgálataink alapján nem tekinthetjük reprezentatívnak.)

9. Rudabánya társadalmi térszerkezete

9.1. A társadalmi térszerkezet szociálgeográfiai vizsgálata

A lakosság településen belüli, térbeli elrendeződésének vizsgálata nagy múltra tekint vissza a társadalomtudományokban. A probléma kutatásához vezető első lépéseket a „chicagai iskola” képviselői tették meg. Ők figyeltek fel először arra a tényre, hogy a „lakosságnak a városon belüli elhelyezkedése egyáltalán nem öletszerű, hanem szigorú törvényszerűségek szabályozzák” (SZELENYI I. 1973, p.18). A város nem az emberek laza halmaza, a különböző társadalmi csoportok sajátos térbeli rendben helyezkednek el. Mint ahogy a „chicagai iskola” legnagyobb alakja, PARK, R.E. írja: „a társadalomban nemcsak együttélés van, hanem az ember egyidejűleg elkülönülten is él, és az emberi kapcsolatok — több-kevesebb pontossággal — a távolság fogalmával is leírhatók” (PARK, R. E. 1925, in 1974 p.90), ami a térben is megjelenik. A „chicagai iskola” nyomán kibontakozó „természetes övezet”-kutatás, majd az ötvenes évek közepén meginduló „társadalmi-övezet”-kutatás (SHEVKY, E.-BELL, W. 1955) a városszociológia központi témájává emelték a népesség településen belüli elrendeződésének kérdését.

A hazai városszociológia kutatás viszonylag későn fordult a probléma felé, mivel „házánkban a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedése sajátos szociológiai szempontú vizsgálatának feltételei akkor teremthetőek meg, amikor egyrészt a társadalomszerkezetet illetően az ún. rétegződésvizsgálatok már bizonyos eredményeket tudtak felmutatni, másrészt a tömeges lakásépítés technikai, gazdasági feltételeinek létrejötte a városépítészet számára lehetségessé, sőt szükségessé tette a városok szerkezetébe, az ott

zajló folyamatokba való nagyarányú beavatkozást” (GYÓRI P. 1982,p.75) — vagyis az 1960-as évek végén, a hetvenes évek elején. Ezekben a kutatásokban főként a szegregációs folyamatok vizsgálata került középpontba.

Szinte a városszociológiai kutatások megindulásával egyidőben a geográfiában is felmerült a probléma tudományos vizsgálatának igénye. *A rétegzett társadalom településen belüli „leképződésének” a vizsgálatára a városszociológia eredményeit is felhasználó geográfiai tudományág, a szociálgeográfiai vállalkozott. A szociálgeográfiai kutatások három vizsgálati lépésen keresztül jutnak el a társadalmi térszerkezethez:*

- a település társadalmának elemzése különböző statusindexek szerint,
- a statusindexek alapján társadalmi csoportok képzése és elkülönítése,
- a társadalmi csoportok térbeli elrendeződésének vizsgálata és ennek kartografikus megjelenítése.

Az egyes kutatásokban — azok sajátos céljaihoz igazodva — a fenti három vizsgálati lépés során eltérő módszereket alkalmaznak. Ezek eltérnek egymástól

- a társadalmi rétegződés alapjának tekintett társadalmi alapegység (családfő, háztartás, aktív keresők, társadalmi osztályok, rétegek stb.),
- a társadalmi alapegység társadalmi helyzetének jellemzésére figyelembe vett statusindexek köre (foglalkozás-jövedelem-iskolai végzettség, foglalkozás-származás stb.),
- és a térbeli különbségek regisztrálásához alapul vett területi egységek (lakótömb, népszámlálási körzet, lakótelek, funkcionális-morfológiai egység, városkerület, szavazóköri körzet, négyzetrács stb.) tekintetében. Leggyakoribb az egyetlen statusindexet (általában a háztartásfő foglalkozását) figyelembe vevő egydimenziós csoportképzési eljárás. A gépi adatfeldolgozási módszerek rohamos terjedésével azonban egyre inkább előtérbe kerül a több statusindexet is felhasználó, többdimenziós csoportképzési eljárás.

9.2. Rudabánya társadalmi térszerkezetének szociálgeográfiai vizsgálata

A sajátos hazai gazdasági-társadalmi viszonyokra a társadalmi térszerkezet leírásához a nemzetközi szakirodalomban használt módszerek csak módosításokkal alkalmazhatók. Így e megfontolásból, valamint kutatásfinanszírozási okokból Rudabánya társadalmi térszerkezetének megrajzolásakor az említett tényezők közül a következőket vetettük vizsgálat alá:

- a/ társadalmi alapegység: háztartásfő, háztartásfő felesége, aktív keresők,
- b/ statusindexek: foglalkozás, munkahely ágazati jellege, háztartásnagyság, életkor, iskolai végzettség,
- c/ területi egység: funkcionális-morfológiai szektorok.

9.2.1. Társadalmi alapegység

Az utóbbi évtized rétegződésvizsgálatai jelentősen bővítették társadalmunk szerkezetéről, működési mechanizmusairól alkotott ismereteket (HEGEDŰS A. 1971, FERGE ZS. 1980, KULCSÁR K. 1982, KOLOSI T. 1983). Ennek ellenére a mai magyar társadalomtudományban még nem találhattunk olyan, egyöntetűen elfogadott és alkalmazott rétegződésmódot, amelyet a geográfiába átemelve a társadalmi térszerkezet vizsgálatához felhasználhatnánk. A problémát tovább nehezíti az a tény, hogy a társadalomstatisztika osztály- és rétegelhatárolásai településszintű vizsgálatoknál — különösen falvak esetében — nehezen használhatók. Rudabánya társadalmi térszerkezetének felvázolásakor így valamelyik társadalmi rétegződésmódot átvételénél *célszerűbbnek tűnt az empirikus vizsgálatokhoz jobban igazodó társadalmi alapegységek használata.*

9.2.2. Statusindexek

A munkaszervezetből kiinduló erős determinizmusok miatt Magyarországon a „munka jellege alapján képzett csoportok (rétegek) alkalmasak a teljes társadalmi helyzet elemzésére, a termeléstől távolabbi szférák jelenségeinek bizonyos mértékű magyarázatra” (FERGE ZS. 1980, p.19). Bár az utóbbi években megjelent társadalomtudományi munkák arra hívták fel a figyelmet, hogy a végzett munka jellegének társadalmi helyzetet meghatározó szerepe mellett egyre fontosabbá váltak a társadalom új struktúráló komponensei is, mégis úgy tűnik, hogy településszintű vizsgálatok esetében elégséges lehet a munkaszervezetben betöltött pozíció elemzése. Ezért Rudabánya társadalmi térszerkezetének felvázolásakor *elsősorban a munkaszervezetben elfoglalt pozícióhoz kapcsolódó statusindexet vettük figyelembe.*

9.2.3. Területi egység

Funkcionális-morfológiai egységeket a társadalmi térszerkezet leírásakor általában lakófunkciójú településeknél alkalmaznak (JASCHKE, D. 1973, 1974). Rudabányán azonban, a település erős munkahelyfunkciója ellenére is, rendkívül szoros kapcsolat mutatkozik a mai funkcionális-morfológiai kép és a társadalmi térszerkezet között. A falu sajátos fejlődése következtében ugyanis az egyes funkcionális-morfológiai szektorok eltérő időszakban épültek ki, és eltérő társadalmi szerkezetű népesség telepedett meg bennük. Ezért Rudabánya társadalmi térszerkezetének vizsgálatához *célszerűbbnek látszott funkcionális-morfológiai egységeket alapul venni, mint más, esetlegesebb (pl. népszámlálási körzet, négyzettrács stb.) egységeket.*

9.3. Rudabánya funkcionális-morfológiai szektorainak társadalmi karaktere

A településen belüli kisebb területi egységek társadalmi jellegzetességei nem egyveretűek, ezért bemutatásuk többirányú megközelítést igényel. Ennek érdekében a rendelkezésre álló adatokból táblázat és ábraszorozat készült (9. táblázat, 16.-20. ábra).

I. szektor: Vitalitás (korösszetétel, népmozgalom) szempontjából a — III. és VIII. szektorral együtt — a legkedvezőbb helyzetben lévő településrészek közé tartozik. Ennek megfelelően magas a kisgyermek (0-6 évesek) és a fiatal produktív korúak (15-39 évesek) aránya. A vizsgált terület *társadalmi arculatát* a — főleg szolgáltatási szférában és a bányászatban dolgozó — *képzett szakmunkások magas aránya határozza meg*. Említésre méltó, hogy a rudabányai vasércbányászathoz e szektor aktív keresői kapcsolódnak legkevésbé (27%), ami annak köszönhető, hogy az 1945 utáni társadalmi-foglalkozási átalakulás során az Ófalu agrártársadalmá elsősorban a terciér szektor felé fordult, a bányászatot választók jelentős része pedig inkább a magasabb jövedelmet kínáló szénbányákban (Kurityán, Izsófalva stb.) helyezkedett el. A háztartásfők és feleségeik foglalkozási szerkezete között alapvető különbség nem tapasztalható, azonban a háztartásbeli nők aránya — a több gyermek nevelése és a háztáji nagyobb szerepe miatt — jóval a községi átlag fölött, 11%-ot ért el.

II. szektor. A keresőképes korúak nagy részének Rudabánya jobb életkörülményeket biztosító, nagyobb lakóhelyi presztízsű részeire való elvándorlása miatt a lakóházak fizikai állapota erősen leromlott, a bennük lakó népesség fokozatosan előregedett, ami a halálzási arányt magas szinten stabilizálta. E folyamatoknak köszönhető a lakásarak zuhanása, valamint a cigány lakosság fokozatos beköltözése a távolabbi és környező településekből (Szín, Hídvégardó, Szuhogy, Zubogy). Az Ófalu keleti felének *társadalmára így ma a cigányok, nyugdíjasok és az alacsony iskolai végzettségű segéd- és betanított munkások magas aránya nyomja rá bélyegét*.

A kvalifikációs szinteknek megfelelően alakul a háztartásfők feleségeinek és általában a nők foglalkoztatása is: tekintélyes részük (25%) — főleg cigány — háztartásbeli, míg aktív keresők a szolgáltatásban és a bányászaton kívüli iparban (kurityáni, kazincbarcikai textilüzemek) találnak megélhetést.

III. szektor. *Társadalmi struktúrája az előbbi szektorhoz hasonló.* Figyelemre méltó a vasércbányászati szakmunkás háztartásfők valamint a terciérben, bányászatban dolgozó segéd- és betanított munkás feleségeik szakképzettsége között tapasztalható hétszeres különbség. Ennek oka elsősorban az, hogy az elmúlt évtizedben az I. és II. szektor fokozatosan leromló részeiből inkább a legképzettebb szakmunkások költöztek ki és teremtettek otthont az Ófalu északi peremén. A válság éveiben az izsófalvai szénbányák vonzóerejének növekedése ellenére a helyi háztartásfők többsége még mindig a vasércbányára volt utalva, így e településrész további sorsa is szorosan kapcsolódik az említett helybeli termelési ághoz.

IV. szektor. A fiatal keresőképes korú lakosság betelepülése az 1950-es és az 1970-80-as években a szektort demográfiaailag és a társadalmi struktúra szempontjából

9. táblázat: Rudabánya funkcionális-morfológiai szektorainak néhány társadalomszerkezeti adata (1985. 06.30.)

funkcionális morfológiai szektorok	lakónépesség	lakónépességből				előregedési index	cigányok aránya (%)	7 évesnél idősebb népességből		közép- és felsőfokú végzettségűek aránya a nyugdíjasokból (%)	lakónépességből		100 aktív keresőre jutó eltartott	lakónépességből		
		0-6 évesek aránya (%)	15-39 évesek aránya (%)	0-14 évesek aránya (%)	60 év felettiek aránya (%)			közép- és felsőfokú végzettségűek aránya (%)	szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek aránya (%)		aktív keresők aránya (%)	inaktív keresők aránya (%)		háztartásbeliek aránya (%)	15-54 éves háztartásbeliek aránya (%)	15-54 éves cigány háztartásbeliek aránya (%)
I.	280	11,4	36,8	21,4	17,4	81,4	9,3	20,2	17,7	5,7	38,5	19,3	109,2	11,4	5,3	1,4
II.	501	8,6	31,4	23,8	22,6	95,6	36,6	9,2	7,4	—	36,7	20,0	117,9	13,0	7,2	5,6
III.	71	9,8	42,7	30,6	—	—	8,4	14,0	23,5	—	56,4	0,3	75,0	4,2	4,2	2,8
IV.	274	8,4	36,2	19,7	17,7	90,4	9,9	24,3	8,8	1,8	46,7	20,1	71,1	8,0	4,0	1,4
V.	124	4,8	30,3	15,9	27,7	173,7	5,6	32,5	5,0	17,2	48,4	24,2	56,7	4,8	2,4 ^a	—
VI.	162	5,5	35,1	16,4	12,7	77,8	15,0	20,3	9,1	3,8	45,7	16,7	82,4	8,6	5,5	3,1
VII.	293	8,2	30,3	16,6	24,5	147,9	4,5	22,3	10,2	12,2	39,9	29,1	77,8	8,2	3,4	0,3
VIII.	198	9,6	33,9	18,5	15,3	82,8	—	20,1	10,1	—	46,0	20,7	72,5	8,6	5,5	—
IX.	526	8,9	33,5	19,7	23,6	119,2	31,7	2,3	7,7	0,7	37,4	25,3	99,5	13,5	9,7	4,9
X.	162	5,5	31,1	15,4	22,4	144,0	11,1	16,3	4,0	0,5	49,4	22,2	57,5	4,3	1,2	0,6
XI.	817	7,5	37,3	17,2	8,9	51,8	1,2	16,8	17,6	2,6	53,5	10,2	68,0	8,4	6,1	0,1
Összesen	3408	8,2	34,4	19,2	17,5	91,2	14,3	15,0	11,1	3,6	44,5	18,9	82,2	9,0	5,9	2,1

9. táblázat folytatása

funkcionális morfológiai szektorok	aktív keresőkből												eljárók aránya a bányászásban dolgozókból (%)	eljárók aránya a terciérben dolgozókból (%)
	segéd- és betanított munkások aránya (%)	szakmunkások aránya (%)	munkások aránya (%)	munkáskvalifikációs arány-szám*	értel-miség aránya (%)	egyszerű szellemi dolgozók, közvetlen termelés-irányítók aránya (%)	nem fizi-kai dolgo-zók aránya összesen (%)	bányá-szatban dolgozók aránya (%)	egyéb iparban dolgozók aránya (%)	mezőgaz-daságban dolgozók aránya (%)	tercier ágaza-tokban dolgozók aránya (%)	eljárók aránya (%)		
I.	25,2	45,8	71,0	64,5	6,5	22,5	29,0	37,0	14,3	5,9	42,8	50,0	27,3	39,2
II.	48,6	32,8	81,4	40,3	4,9	13,7	18,0	50,2	21,2	4,7	23,9	50,0	14,4	65,2
III.	45,0	35,0	80,0	43,7	2,5	17,5	20,0	53,8	12,8	—	33,4	40,0	19,0	53,8
IV.	19,2	32,0	51,2	62,5	10,9	37,9	48,8	52,9	8,4	2,5	36,2	36,7	15,9	55,8
V.	40,7	15,3	56,0	27,3	13,3	30,7	44,0	60,9	6,5	—	32,6	18,3	7,1	20,0
VI.	27,8	40,3	68,1	59,2	9,7	22,5	31,9	66,7	7,2	—	26,1	25,7	17,4	33,3
VII.	30,3	33,0	63,3	52,2	6,0	30,7	36,7	51,8	18,2	1,8	28,2	32,5	—	38,7
VIII.	33,7	46,0	79,7	57,7	6,6	14,7	21,3	40,0	10,8	3,3	46,7	40,6	13,9	52,4
IX.	61,4	30,6	92,0	33,3	1,5	6,5	8,0	59,1	23,2	0,6	17,1	34,5	8,2	71,4
X.	39,7	28,2	67,9	41,5	10,0	22,1	32,1	66,2	8,4	—	25,2	17,5	—	44,4
XI.	35,2	41,8	77,0	54,3	3,7	19,3	23,0	54,4	17,5	1,9	26,2	33,4	6,9	43,7
Összesen	37,9	36,3	74,2	47,2	5,7	20,1	25,8	53,1	15,8	2,3	28,8	35,7	9,2	42,9

*munkáskvalifikációs index: 100 munkásra jutó szakmunkások száma

9. táblázat folytatása

funkcionális morfológiai szektorok	háztartásfőkből				aktív kereső háztartásfőkből				háztartásfők aktív kereső feleségeiből								munkáskvalifikációs index	
	aktív keresőkből			összesen	bányászatan dolgozók aránya (%)	egyéb iparban, építőiparban dolgozók aránya (%)	mezőgazdaságban dolgozók aránya (%)	tercier ágazatban dolgozók aránya (%)	segéd- és betanított munkások aránya (%)	szakmunkások aránya (%)	alkalmazottak aránya (%)	értelmiségiek aránya (%)	bányászatan dolgozók aránya (%)	egyéb iparban, építőiparban dolgozók aránya (%)	mezőgazdaságban dolgozók aránya (%)	tercier ágazatban dolgozók aránya (%)	háztartásfő	háztartásfő kereső felesége
	segéd- és betanított munkások aránya (%)	szakmunkások aránya (%)	nem fizikai dolgozók aránya (%)															
I.	26,5	50,9	22,6	36,2	41,0	12,8	7,7	38,5	25,0	37,5	29,2	8,3	36,5	13,5	1,9	48,1	65,8	60
II.	53,1	33,8	13,1	39,9	67,3	16,3	3,1	13,3	55,1	18,3	21,0	5,6	21,7	29,7	8,1	40,5	38,9	24,9
III.	33,4	55,5	11,1	5,3	83,3	—	—	16,7	68,7	6,2	18,7	6,2	31,3	25,0	—	43,7	62,4	8,3
IV.	11,3	50,9	37,8	32,5	64,1	5,7	5,7	24,5	28,8	10,5	46,7	14,0	35,9	12,8	—	51,3	81,8	26,7
V.	43,2	21,6	35,2	27,5	66,7	3,5	—	29,6	15,3	7,6	61,4	15,7	63,6	—	—	36,4	33,3	33,2
VI.	20,5	55,8	23,7	33,3	91,2	—	—	8,8	35,9	31,9	23,9	8,3	40,7	11,1	—	48,2	73,1	47,0
VII.	22,5	44,9	32,6	43,0	58,3	12,5	4,2	25,0	36,6	21,9	36,6	4,9	35,7	26,2	—	48,1	66,6	37,4
VIII.	33,3	57,2	9,5	28,8	67,5	5,0	10,0	17,5	52,0	29,5	14,8	3,7	18,5	11,1	3,7	66,7	63,2	36,2
IX.	52,2	35,8	12,9	49,2	69,0	16,1	—	14,9	79,7	15,2	3,4	1,7	51,4	32,4	—	16,2	40,7	16,0
X.	39,5	37,0	23,5	28,3	82,8	2,8	—	14,4	33,3	20,8	33,3	12,6	37,5	12,5	—	50,0	48,4	38,4
XI.	21,4	55,2	23,4	21,0	76,9	10,5	1,0	11,6	60,2	18,4	19,2	2,2	35,7	24,3	0,7	39,3	72,1	23,4
Összesen	32,1	46,1	21,8	33,6	67,1	9,7	2,1	21,1	51,0	19,5	24,1	5,4	35,8	20,6	1,3	42,3	58,9	27,6

kétarcúvá tette. A korábbi időszak, napjainkra nyugdíjas korba lépett betelepülők az Ady út nyugati oldalán, az utóbbi évtizedben meghonosodott, főleg szellemi foglalkozásúak, kisebb részben képzett szakmunkások pedig az út keleti, patakmenti oldalán laknak. Ez utóbbi, centrumközelebi, jól közművesített házsor népessége miatt a szektorban *magas az iskolai végzettség mutatója*, a népesség munkavállalási foka és megfigyelhető *az értelmiségiek jóval átlagon felüli jelenléte*. Innen kerül ki a bányabeli szakmunkás, szellemi elit és a szolgáltatási szférában dolgozó, adminisztratív munkakörű nők jelentős része is.

V. szektor, mint *Rudabánya XX. századi központja*, napjainkra a leginkább elöregedett társadalmúnak tekinthető, annak ellenére, hogy az említett demográfiai folyamat a korábbi településcentruméhoz hasonló. Viszont a peremhelyzetbe szorult, leértékelődött Ófaluban a magas természetes szaporodású cigányok jelenléte lényegesen lefékezi a korszerkezeti, népmozgalmi „eróziót”. A lakásállomány fokozatos romlása és a hallatlanul kedvező forgalmi helyzet a segéd- és betanított munkások (41%) valamint a szellemi foglalkozásúak (44%) — jelentős részben értelmiségiek — sajátos együttélését alakította ki. A közlekedési folyosóként értelmezhető szektor hagyományosan magas társadalmi presztízsére a nyugdíjasok — helyi viszonylatban — legmagasabb iskolai végzettségi szintje utal. Az V. szektor az egyszerű szellemi (adminisztratív) női dolgozói és segédmunkás, értelmiségi háztartásfői révén egyike azon településrészeknek, melyek legszorosabban kapcsolódnak a bányászathoz.

Az előző szektorhoz hasonló, *még kedvezőnek tekinthető társadalmi szerkezete a forgalmi helyzetből fakadó ökológiai ártalmak* (légszennyezettség, zajártalom) miatt *a jövőben tovább romolhat*.

VI. szektor. Életciklus viszonylatában az idős keresőképes korúak arányának fokozatos térhódítása a legfigyelemreméltóbb jelenség, amely mellett a nyugdíjas korúak és a kisgyermek száma valósággal eltöprel. Leginkább a *képzett szakmunkásréteg* jelenlétével jellemezhető társadalmi struktúrája nagyon hasonlít az I. szektoréhoz, annak ellenére, hogy az értelmiség itt nagyobb arányban képviselteti magát. Az a tény, hogy háztartásfők 91%-a a bányászatban dolgozik és az aktív keresőknek csak negyede ingázik, egyértelműen erős kötődésre enged következtetni a helyi, válságba került ércbányászathoz.

VII. szektor. Kedvező lakókörnyezeti adottságokkal rendelkező, ökológiai ártalmakkal minimálisan terhelt, félreeső völgyként *kezdetből fogva nagy vonzást gyakorolt mind a település, mind a bánya elitjére*. Ezt bizonyítja a nyugdíjasok és aktív keresők egyaránt magas iskolai végzettségi szintje, a nem fizikai foglalkozásúak jelentős aránya. A szellemiek esetében említésre méltó az egyszerű alkalmazotti keresők javára lezajlott átrétegződési folyamat, mely a korábbi elit-jelleg tompulásán keresztül szakmunkás-egyszerű szellemi dolgozó társadalmi szerkezet kialakulásához vezetett. A zsákutca jellegű szektor környezeti előnyei a fiatal keresők szemében mindinkább háttérbe szorulnak az infrastruktúrális, forgalmi hátrányokkal szemben, ami az említett korcsoport fokozódó elvándorlását és a népesség jelenlegi elöregedését (60 éven felüliek = 24,5%) eredményezte.

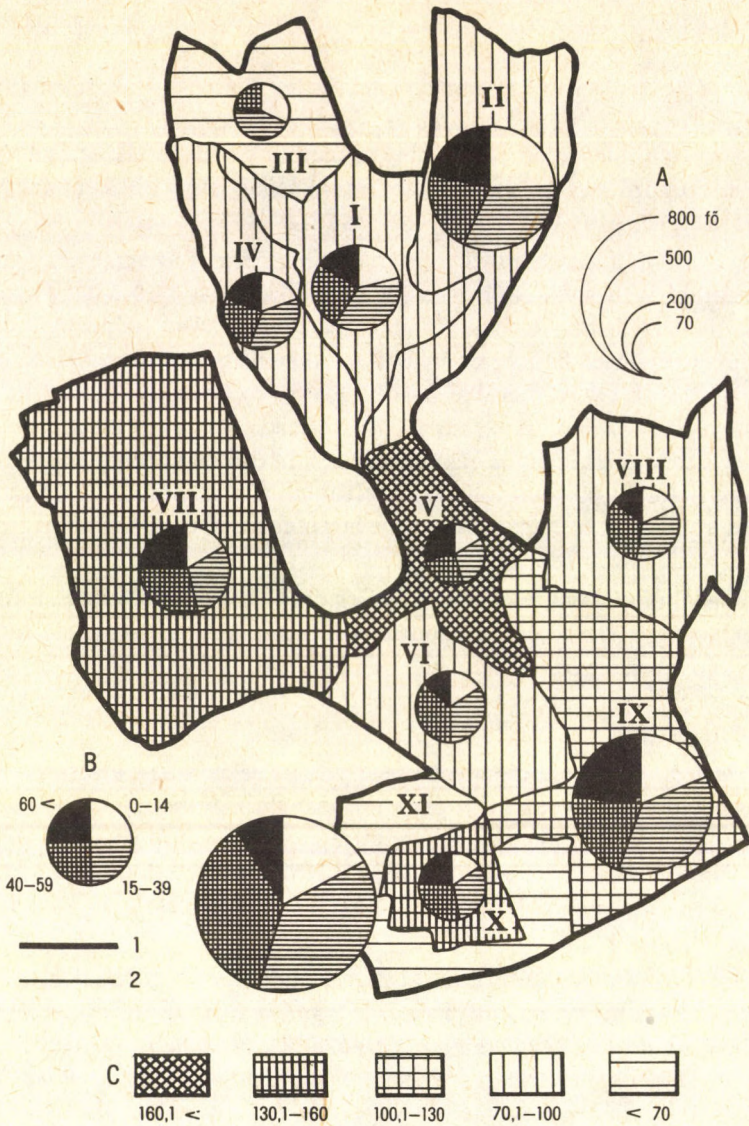
VIII. szektor. A kedvező — Szendrő, Edelényi út melletti — forgalmi fekvésének, lakókörnyezetének köszönhetően *folyamatos a betelepülés és a korszerkezet „felfrissülése”*. Az egyébként alacsony részarányt kitevő nyugdíjasok — lakásuk építési idejével összefüggően — a körzet centrumközeli negyedében tömörülnek, míg az utca távolabbi, újabb lakóépületeit főleg képzett bányabeli, szakmunkás háztartásfők és a szolgáltatási ágazatokban dolgozó segéd-, ill. betanított munkások lakják. Főként az utóbbiaknak köszönhető, hogy az aktív keresőknek tetemes része (41%) ingázik.

IX. szektor. Rudabánya egyik legrégebb bányásztelepe az Arany és Kossuth utcák mentén. A korábban, hasonló időben beköltözött, közel azonos korú bányászok gyerekeinek fokozódó társadalmi-, térbeli mobilitása a tömeglakások népességének rohamos elöregedését, az épületek fizikai leromlását, leértékelődését eredményezte. Így kerülhetett sor a cigányok olyan mértékű *beköltözésére*, melynek eredményeként arányuk napjainkban elérte a 32%-ot. A szektor jövőbeli társadalomszerkezetét illetően elgondolkodtató tény az, hogy a cigányok részesedése a 0-14 évesek körében (46,8%) több mint négyszer múlja fölül a 60 éven felüliekben elfoglalt arányukat (11,4%). Hasonló eltéréseket tükröz a cigányok és magyarok elöregedési indexe (60 éven felüliek\14 éven aluliak x 100) is (C = 27,2; M = 186,0).

E társadalmi változás jelei a munkajelleg csoportok összetételében is figyelemmel kísérhetőek: az egyes társadalmi csoportok aktivitását leginkább meghatározó háztartásfők 49%-a bányabeli segéd- és betanított munkás, míg az *értelmiség részaránya néhány százalékra zsugorodott, utalva a szektornak a településen belüli legalacsonyabb társadalmi presztizsére*.

X. szektor. Részben a cigányok csekély képviselője miatt alacsonyszintű termékenység és az elöregedés V. és VII. szektorhoz hasonló nagy mértéke, valamint a kedvező életkörülményeinek köszönhetően az értelmiségiek és az adminisztratív dolgozók nagy száma jellemzi. A vasércbánya támogatásával létrehozott, családiházias övezet keresői körében igen kevés az eljárók száma, míg a *helyi bányauzemmel való összefonódás itt a legnagyobb az egész községen belül*.

XI. szektor. Mint legutóbb épített bányatelepet — a nyugdíjasok alacsony, a fiatal keresőképes korúak magas aránya révén — *nagyon kedvező korszerkezet* jellemzi. *Aktív keresői, akik döntő többségükben jó képzettségű szakmunkás férfiak, ill. segéd- és betanított munkások, közepes mértékben vesznek részt az ingázásban és leginkább a helyi ércbányában találtak megélhetést.* Mivel a helyi bányánál lezajló gyökeres termékszerkezetváltás a földalatt dolgozó szakmunkásokat érinti legszorosabban, így ezek lakóhelyeinek (XI., X., VI. szektor) társadalomszerkezetében, az érintett társadalmi csoportok térbeli magatartásában várható a legnagyobb változás (pl. ingázás fokozódása).

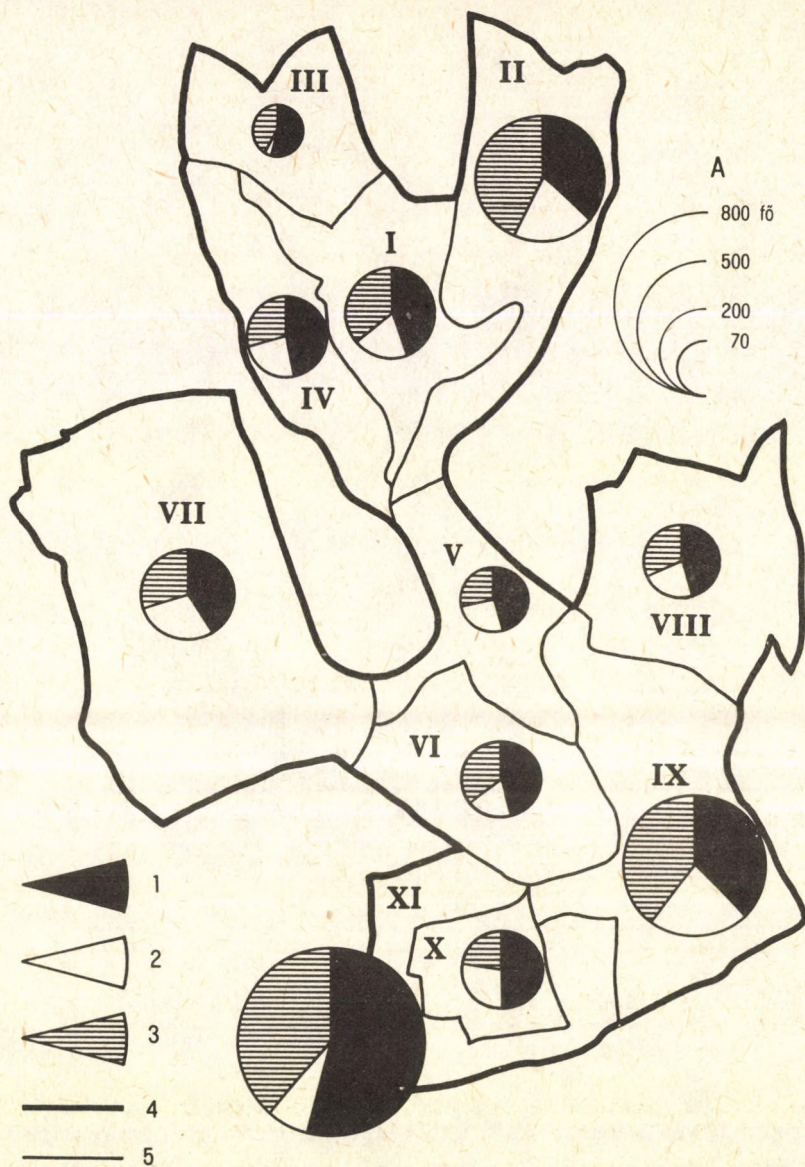

16. ábra: A lakónépesség korszerkezete és elöregedési indexe Rudabányán funkcionális-morfológiai szektorok szerint (1985)

A = lakónépesség száma; B = korstruktúra; C = elöregedési index; 1 = településhatár; 2 = funkcionális-morfológiai szektorok határa

Fig. 16.: Age structure and aging index of residential population in Rudabánya by functional-morphological sectors, 1985

A = residential population; B = age structure; C = aging index; 1 = municipal boundary; 2 = boundary of functional-morphological sectors

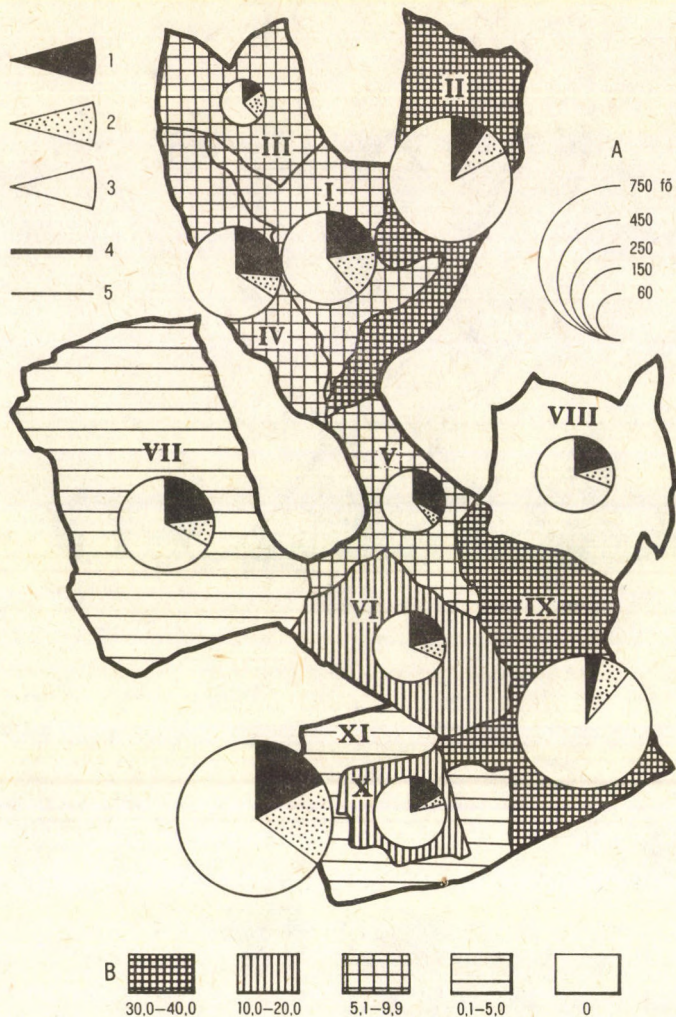

17. ábra: A lakónépesség gazdasági aktivitása Rudabányán funkcionális-morfológiai szektorok szerint (1985)

A = lakónépesség száma; 1 = aktív kereső; 2 = inaktív kereső; 3 = eltartott; 4 = településhatár;
5 = funkcionális-morfológiai szektorok határa

Fig. 17.: Economic activity of residential population in Rudabánya by functional-morphological sectors, 1985

A = residential population; 1 = active earners; 2 = inactive earners; 3 = dependents; 4 = municipal boundary;
5 = boundary of functional-morphological sectors

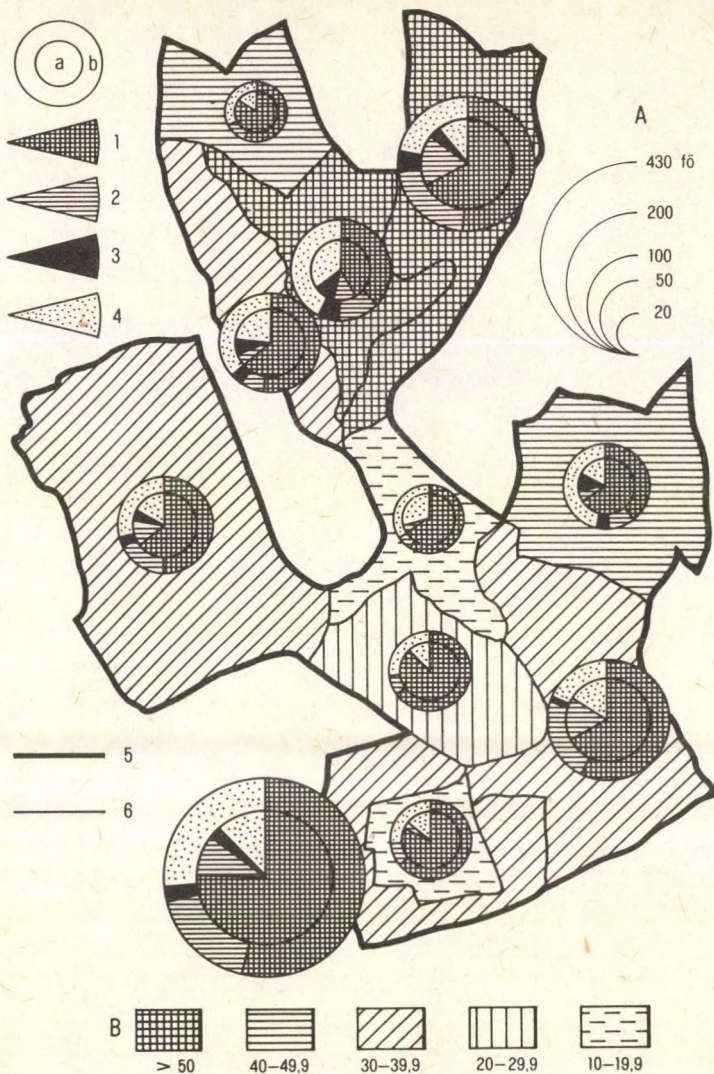
18. ábra: A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása és a cigány lakosság aránya a lakónépességből Rudabánya funkcionális-morfológiai szektoraiban (1985)

A = a 7 éves és idősebb népesség száma; B = a cigány lakosság aránya (%); 1 = közép- és felsőfokú végzettségűek; 2 = szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek; 3 = 8 általánost vagy annál kevesebbet végzettek; 4 = településhatár; 5 = funkcionális-morfológiai szektorok határa

Fig. 18.: Distribution of the population over 7 years by highest school finished and percentage of gypsy population in the residential population in the functional-morphological sectors of Rudabánya, 1985

A = people over 7 years; B = percentage of gypsy population; 1 = people with secondary or higher education; 2 = people who finished vocational school; 3 = people with 8-class or less primary school education; 4 = municipal boundary; 5 = boundary of functional-morphological sectors

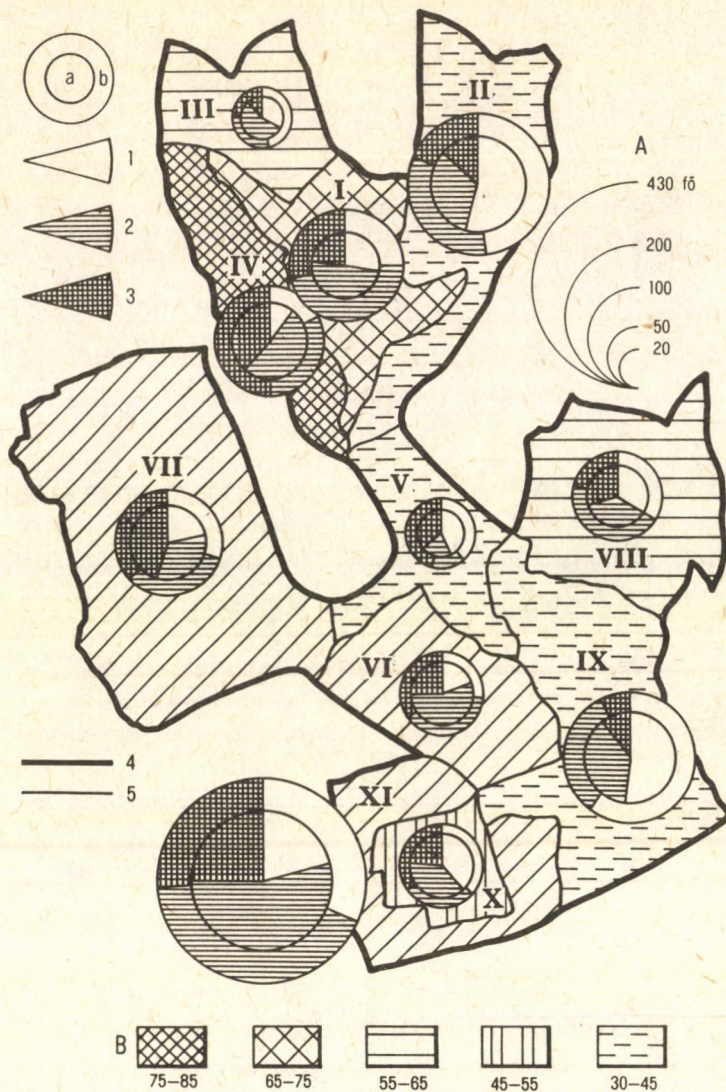

19. ábra: Az aktív keresők és az aktív kereső háztartásfők népgazdasági ágak szerinti megoszlása, ill. az eljárók aránya az aktív keresőkből Rudabánya funkcionális-morfológiai szektoraiban (1985)

A = az aktív keresők száma; B = az eljárók aránya az aktív keresőkből (%); a = aktív kereső háztartásfők; b = aktív keresők; 1 = bányászatban dolgozó; 2 = egyéb ipari, építőipari dolgozó; 3 = mező- és erdőgazdaságban dolgozó; 4 = tertiár kereső; 5 = településhatár; 6 = funkcionális-morfológiai szektorok határa

Fig. 19.: Distribution of active earners and active-earner household heads by economic branches and the percentage of out-commuters in active earners in the functional-morphological sectors of Rudabánya (1985)

A = active earners; B = percentage of out-commuters in total active earners; a = active-earner household heads; b = active earners; 1 = employed in mining; 2 = employed in other industries or constructions; 3 = employed in agriculture or forestry; 4 = tertiary earners; 5 = municipal boundary; 6 = boundary of functional-morphological sectors

20. ábra: Az aktív keresők és az aktív kereső háztartásfők megoszlása munkajelleg csoportok szerint Rudabánya funkcionális-morfológiai szektoráiban (1985)

A = az aktív keresők száma; B = a munkás kvalifikációs index (I) értéke; (I = szakmunkások száma/munkások száma x 100); a = aktív kereső háztartásfők; b = aktív keresők; 1 = segéd- és betanított munkások; 2 = szakmunkások; 3 = nem fizikai dolgozók; 4 = településhatár; 5 = funkcionális-morfológiai szektorok határa

Fig. 20.: Distribution of active earners and active-earner household heads by nature of work in the functional-morphological sectors of Rudabánya, 1985

A = active earners; B = value of workers' qualification index (I); (I = number of trained workers/number of workers x 100); a = active-earner household heads; b = active earners; 1 = unskilled and semiskilled workers; 2 = trained workers; 3 = non-manual workers; 4 = municipal boundary; 5 = boundary of functional-morphological sectors

9.4. Rudabánya társadalmi térszerkezetére ható tényezők által kiváltott átalakulási folyamatok

Az egyes funkcionális-morfológiai szektorok vizsgálatánál olyan struktúráló tényezőkre, ill. azok rendszereire figyelhetünk fel, melyek az adott településrész társadalmában különböző előjelű átalakulási folyamatokat váltottak ki.

a./ Kedvező társadalmi presztízsű településrészek relatív társadalomszerkezeti leértékelődése

A századforduló és a XX. sz. első fele bányaelitjének lakóhelyei: a VII. (Rózsavölgy) és az V. (centrum) szektor tartozik az említett területek közé. A negatív előjelű folyamat beindulása a VII. szektorban annak köszönhető, hogy az értelmiség 1945 után — a társadalmi-térbeli mobilitás révén — kevés utánpótlást kapott. Az új értelmiség többnyire más településrészekbe (pl. X. szektor) telepedett le. Ez a VII. szektorban a vezető-értelmiségi csoport elöregedését, az egyszerű szellemi dolgozók túlsúlyba kerülését eredményezte.

A település központja (V. szektor) esetében — a szellemi keresők arányának változatlanul magas szintje ellenére — a leromlás a munkások szakképzettségi szintjének rohamos csökkenésében, a segédmunkásoknak a munkásságon belüli hegemóniájában tükröződik.

b./ Korábban átlagos társadalmi karakterű szektorok társadalomszerkezeti leértékelődése

Az épületállomány elöregedése, állagának leromlása, a szerény kommunális ellátás, a magas jövedelmű társadalmi csoportok szerény jelenléte, ill. ezzel kapcsolatban a cigány lakosság arányának növekedése miatt a II. és IX. szektorban tapasztaltunk olyan devalválódási folyamatot, melyet slumosodás néven a nemzetközi szakirodalomban főként a nagyvárosok — azok városmagja és kampányszerűen felépített ipari lakótelepei — esetében írtak le.

Rudabánya, mint falusi település esetében a nagyarányú funkcióváltások, az azt követő erős társadalmi-térbeli tagoltság vezetett a slumosodás kialakulásához, ami konkrétan a korábbi településmag esetében a központi funkció elvesztésének, a vasércüzem által épített bányászlakótelepeknél a vasércbányászat válságának, ill. mindkét területen a lakóépületek fizikai leromlásának volt köszönhető.

c./ Kedvező társadalmi karakterű területek társadalomszerkezeti stagnálása

Eltérő beépítési idejű szektorok (VI. és X.) sorolhatók ide az értelmiség és általában a nem fizikai dolgozók hagyományosan magas arányának (aktív keresők kb. 30-32%-a) megőrzése miatt. A bánya termékszerkezetváltását követően fog eldőlni, hogy az említett társadalmi csoportok térbeli magatartásukkal milyen irányba fogják kibillenteni a társadalmi struktúrát a holtpontról.

d./ Közepes társadalmi presztízsű településrészek társadalomszerkezeti stagnálása

A település azon részei (I. és VIII.) tartoznak ide, melyek legkevésbé kapcsolódnak az — időközben megszüntetett — helybeli vasérctermeléshez és jó közlekedési, forgalmi adottságokkal rendelkeznek. Ennek megfelelően a jövőben sem várható negatív előjelű változás.

10. Zárszó kérdőjelekkel

Vizsgálatunk példáján úgy tűnik, hogy az olyan jellegű problémák megoldására, mint amilyenekkel Rudabányán találkoztunk, még nem eléggé felkészült a magyar társadalom. A döntés körüli huzavona sokkal inkább a struktúraváltás során felmerülő kérdések megoldatlanságára, a kezelési módszerek hiányára, mint a lehetőségeket számba vevő demokratikus párbeszédre utal. Nagyobb lélekszámú települések esetében, ahol a megoldás helyenként valóban drasztikus lépéseket követelne, szinte fel sem vetődnek a struktúraváltás kérdései; vagy ha felvetődnek, akkor elodázzák őket. Ezzel szemben a településhierarchia alacsonyabb szintjein lévő településekben, például Rudabányán, már megjelenhetnek ezek a kérdések, noha megoldási javaslat a problémaköteg mellé alig társul. Így aztán az a nagyon furcsa helyzet keletkezik, hogy a felső szintek helyes törekvései a településekhez érve már kényszerré, megoldhatatlan nyűggé válnak. Tovább súlyosbítja még ezt a helyzetet, hogy *a konfliktuskezelési technikák hiányából fakadó problémák a településhierarchia alacsonyabb szintjein, az amúgy is meglévő hátrányokra rakódnak rá.*

A megfogalmazott elvárások szintjén a rudabányai változások célja a termelési szerkezet átalakítása volt. Hosszú ideig azonban az összes felmerülő javaslat csupán a termelés tényét kívánta megmenteni. Jelenleg folyamatban van a gipszbánya nyitása, amely bizonyos fokig megoldhatja a felmerülő problémákat. Ha az új termékek (nyers és égetett gipsz, esetleg építőipari félkésztermékek) piaca megfelelő lesz, az új profilú üzem részben megoldhatja a község foglalkoztatási gondjait. A „megoldás” azonban csupán a bányavezetés egy csoportjának kezdeményezésére született, mely egyáltalán

nem volt szükségszerű, hiszen egy hosszú ideig veszteséges vidéki üzem vezetéséből többnyire kikopnak a kezdeményező szakemberek. Ezúttal nem ez történt, ami valószínűleg éppen az „ércbányászati múlt” presztízisének köszönhető.

A kényszerinnováció szülte megoldási variációk többnyire figyelmen kívül hagyták a település és a lakosság érdekeit. A kényszernyugdíjaztatás lehetősége például minden további nélkül a falu felé csapolta volna le a fölöslegesnek ítélt munkaerőt. Az ingázás alternatívája is csak első pillantásra tűnik kedvezőnek, hiszen ez tovább csökkenti a lakosság kötődését a településhez, és életmódra kifejtett hatásai is hátrányosak. Az elköltözés lehetősége pedig szintén a falu jövőjét veszélyezteti. A legsúlyosabb problémát mégsem a döntés körüli bizonytalanság okozta, hanem a konfliktushelyzet másfél évtizedes elhúzódása, amely negatív folyamatok egész sorát indította el a településben és annak társadalmában.

A település korábbi kiegyensúlyozott társadalmi térszerkezete a válságfolyamat ideje alatt alapjaiban megbomlott. Ennek következtében ugyancsak nagyfokú anomáliák alakultak ki Rudabánya funkcionális-morfológiai szerkezetében is. A térbeli aránytalanságok kialakulása önmagában még nem negatív jelenség. Rudabányán azonban a társadalmi, ill. funkcionális-morfológiai térszerkezet hátrányai és előnyei halmozottan, egymást felerősítve jelennek meg. A helyzetet tovább súlyosbítja még az is, hogy a település további fejlődése véglegesen a településvezetés kezébe kerül. Ez utóbbi vajmi kevésbé örülhet ennek, hisz a meglévő aránytalanságok kezelésére nem rendelkezik megfelelő eszközökkel.

A modernizáció irányába mutató, nemcsak a bányászat hegemoniáját konzerváló innovációra azért is szükség lett volna, mert *nemcsak egyetlen település, hanem egy kistérség jövője forog kockán*, hiszen Rudabánya — fekvésénél, funkciójánál fogva — a Borsodi-dombság egyik központja. Amennyiben — a későbbiek során — a bányászat monofunkciója szükségszerűen megszűnik, felborul a régió településhálózatának egyensúlya, amely újra fel fogja vetni a centrumtelepülés (Rudabánya) jelenleg is megoldatlan funkcióváltási kényszerét. Akkorra azonban Rudabánya központi szerepkörének hiányos ellátása hasonló károkat fog okozni a terület társadalmi térszerkezetében, mint amilyeneket a vasércüzem válsága okozott a bányásztelepülésen.

11. Epilógus

Amint azt mondani szokták, minden könyvnek megvan a maga sorsa, s ez honunkban inkább „bal” szokott lenni. Erre jó példa a jelen kötet is, ami elkészülte után fél évtizeddel jelent csak meg. A tetemes késés mögött nem húzódik meg semmiféle „felülről” jövő akadályozás: egyszerűen több tényező szerencsétlen alakulása következtében alakult így a dolog.

Az eredeti elképzelés szerint a kötet egy másik intézet nyomdájában készült volna, mert akkor ez látszott a gyorsabb megoldásnak. Ma már homályba vesző okok miatt itt végülis vagy két évig hevert a kézirat, utána visszakerült a szerkesztőhöz, aki viszont 1990 őszén megvált a Földrajztudományi Kutató Intézettől. Ekkora a kötet már majdnem nyomásra kész állapotban volt, így vétek lett volna a kisebb technikai kiegészítések el nem végzése. Ennek ódiúmat nyilván nem vállalhattuk, így az utolsó simítások után a kézirat végre a nyomdafesték közelébe juthatott.

Joggal merül fel persze a kérdés, hogy van-e értelme egy 1985-ben elvégzett vizsgálat eredményeit 1991-ben publikálni? Megítélésünk szerint igen — méghozzá több okból is. Ezek közé tartozik, hogy a rudabányai vizsgálat azért nem volt teljesen ismeretlen a szűkebb szakmai berkekben: ezt jelzi az 1986-os Erdei Ferenc Szociológiai Pályázaton nyert II. díj, valamint a kutatási anyag egy részének publikálása (Forrás, 1987.5., Mozgó Világ 1986.7.). Így valójában az anyag csak részben aludta Csipkerózsika-álmát fél évtizeden át.

A másik — az előbbinél talán nyomósabb — ok, hogy a vizsgálat során körüljárt probléma időközben rendkívül aktuális lett. Az 1980-as évek közepén egy bánya bezárása, vagy egy nagyobb üzem leállítása inkább csak a jövő zenéje volt, a valóságban alig-alig fordult elő ilyen eset. Rudabánya a kevés kivétel közé tartozott, így az ott végzett vizsgálatunk is az elsők közé tartoznak a témakörben. Hitünk szerint így egyfajta kiindulási alapul is szolgálhat kötetünk a hasonló kutatások számára. Ugyanakkor számunkra is ösztönző erő a könyv: arra inspirál bennünket, hogy a vizsgálat folytatásával feltárjuk a bányabezárás további hatásait és következményeit.

IRODALOM

- BARTKE I. (szerk.) 1985: Területfejlesztési politika Magyarországon — Bp. Akadémia Kiadó.
- BELUSZKY P.-SIKOS T.T. 1982: Magyarország falutípusai — Elmélet-Módszer-Gyakorlat 25. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp. 167 p.
- BERÉNYI I. 1983: A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata - Földrajzi Értesítő 1., pp. 37-47.
- BORA Gy.-BOKOR P.-né (szerk.) 1985: A termelési szerkezetváltás, fejlesztés és településfejlesztés összefüggései — Konferencia vitaanyag.
- BÖHM A. 1985: Helyi hatalom-lokális közösség — Budapest
- DOBOZI I. 1983: A természeti erőforrásokra irányuló világgazdasági kutatások főbb eredményei a Világgazdasági Kutató Intézetben — MTA X. osztálya KF Hivatal közleményei.
- FERGE Zs. 1980: Társadalompolitikai tanulmányok — Bp. Gondolat, 426 p.
- FESTINGER, L. 1980: A Theory of Cognitive Dissonance — Stanford University Press, Stanford 1957, idézi Eliott Aronson: A társas lény. KJK, Budapest.
- FÉNYES E. 1851: Magyarország geographiai szótára — Pest.
- GYÓRI P. 1982: Budapesti városrészek társadalma — Medvetánc, pp. 89-114.
- HAVAS G. 1984: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben — Medvetánc, 2-3.
- HEGEDŰS A. 1971: A szocialista társadalom struktúrájáról — Bp. Akadémiai Kiadó, 119 p.
- JASCHKE, D. 1973: Reinbeck. Untersuchungen zum Strukturwandel im Hamburger Umland — Hamburger Geographische Studien 29, 308 p.

- JASCHKE, D. 1974: Sozial und Siedlungsstruktur — Möglichkeit und Grenzen ihrer Korrelation — Erdkunde 28., pp. 241-246.
- KÉRI A. 1983: Eger társadalomföldrajzi vizsgálata — Földrajzi Értesítő 1. pp. 81-106.
- KRÉMER B.-ZÁVADA P. 1986: Egy lehetséges megújulás értékei — Társadalomkutatás 2. pp. 85-96.
- KOLOSÍ T. 1983: Sztruktúra és egyenlőtlenség — Bp. Kossuth Könyvkiadó, 266 p.
- KORDOS L. 1985: Az első ötmillió év. Ősök Rudabányán — Bp. Gondolat, 205 p.
- KOVÁCS J.M. 1984: A reformalku sűrűjében — Valóság 3., pp. 30-55.
- KULCSÁR K. 1982: A mai magyar társadalom — Bp. Kossuth Kiadó, 329 p.
- LETTRICH E. 1972: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról — Földrajzi Értesítő 2-3, pp. 359-366.
- MÁRTON G. 1974: A hazai energiaszerkezet változás fontosabb regionális kérdései — Bp. Akadémiai Kiadó, 271 p.
- PANTÓ E.-PANTÓ G.-PODÁNYI T.-MOSER K. 1957: Rudabánya ércbányászata — OMBKE, Budapest, 419 p.
- PARK, R.E. 1925: The urban community as spatial pattern and a moral order. Publications of the American Sociology Association, pp. 1-14. - In.: Atteslander, P.-Hamm, B. 1974: Materialien zur Siedlungssoziologie. Die Stadt als Raum.
- RUPPERT, K.-SCHAFFER, F. 1969: Zur Konzeption der Sozialgeographie — Geographische Rundschau 6, pp. 205-214.
- RUPPERT, K. 1973: Planungsgrundlagen für den bayerischen Alpenraum — München, Manuskript.
- SCHAFFER, F. 1968: Untersuchungen zur sozialgeographischen Situation und regionalen Mobilität in neuen Großwohngebieten am Beispiel Ulm-Eselsberg — Münchner Geographische Hefte 32, 150 p.
- SHEVKY, E.-BELL, W. 1955: Social area analysis — in: Theodorson, G.A.: Studies in human ecology, pp. 226-235.; továbbá: in.: Atteslander, P.-Hamm, B. 1974: Materialien zur Siedlungssoziologie — Verlag Kiepenhauer und Witsch, Köln, Sozialraumanalyse. pp. 125-139.
- SZABÓ M. 1985: A második magyar polgárosodás értéke — előadás
- SZELÉNYI I. 1973: Bevezető tanulmány — In: Szelényi I. 1973: Városszociológia. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 7-38.
- TARJÁN J. 1939: A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán — Német nyelvészeti dolgozatok. Budapest.
- VRIES-REILINGH de, H.D. 1968: Gedanken über die Konsistenz in der Sozialgeographie — Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 4, pp. 109-117.
- WALLNER E. 1971: Község szintű településföldrajzi vizsgálatok módszertani, szociálgeográfiai és alkalmazott földrajzi problémái — Földrajzi Közlemények 4., pp. 355-367.
- WALLNER E. 1973: Néhány kiegészítés falvaink szociálgeográfiai vizsgálatának kérdéséhez — Földrajzi Értesítő, 2-3., pp. 311-319.
- WEBER, M. 1967: Gazdaság és társadalom — Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 329 p.
- ZOLTÁN Z. (szerk.) 1980: Telephelyválasztás — Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 350 p.

Summary

On January 1st, 1986, a central decision put an end to the operation of the only iron ore mine of Hungary at Rudabánya. This step closed down a prolonged crisis full of contradictions; the economic, sociological and settlement geographical problems involved, however, have not been solved at all. Therefore, the primary objective of the present volume has been to reveal the system of interrelationships behind this developing crisis and to provide a model for the interpretation of national, regional and local mechanisms of effects in the process of economic restructuring.

Rudabánya is situated in northeastern Hungary, in Borsod-Abaúj-Zemplén county. Its mining functions date back to medieval times, when flourishing silver and copper mining was practised here. This, however, began to decline as early as the 16th century and Rudabánya became a mining settlement again in 1880 only, when iron ore extraction started. Since the iron ore mining have supplied the economic basis for the existence of Rudabánya and the neighbouring settlements (Alsótelekes, Felsőtelekes and Kánó) and played a decisive role in the employment of the population.

The first doubts about the future of mining here arose in the late 1950s, when high-quality ore deposits became exhausted. Since then only poorer-quality ore have been produced and it could only be used after concentration. This situation, however, involved so significant a rise in costs that production became unprofitable. Permanent debates have occurred between the mine and smelters using the ore and the various national organisations attempted to play the role of the referee. The fate of the iron ore mined was sealed finally in the early 1980s, when Hungarian economic policy defined the closure of factories and mines unprofitable on the long run as a concrete practical measure. Although in most of the cases this has not been implemented, Rudabánya was one of the few victims.

Several factors combined to bring about this outcome. One of them was the position of the iron ore mine: it was not an independent enterprise, but only a branch of a nationwide trust and consequently was unable to enforce its interests during the discussions. The struggle for positions between metallurgy and mining was in fact an encounter at the level of the national economy, but eventually the consequences manifested themselves at local levels. The moment of inertia in the mechanism of decision-making pushed down problems to lower levels of the hierarchy of settlements as the solution of these problems would have demanded much more sacrifice at macrostructural level or at a higher level of the settlement hierarchy.

Decisions were born slowly under the conditions of the treatment of conflicts with delay characteristic in Hungary and only affected the 'weakest'. In the case of Rudabánya it took fifteen years to make the decision and the time elapsed shook the plant, made miners apathetic and the future of the settlement uncertain.

The position of the miners was aggravated by the lack of information given to them on the situation prior to the final decision. Consequently, a good part of miners discredited rumours and did not believe that the mine could be closed. To a large extent this was the consequence of previous economic and social policy which preferred miners. This treatment involved that after a time this layer of workers has lost its capability to enforce its interests and found itself at the mercy of political power. This was clearly manifested in Rudabánya, where the ca. 1100 employees could not articulate their interests and stand up for them in a uniform manner. As a result a 'loyal skepticism' emerged which is characterised by apathy and search for individual ways of escape.

The closure of the mine and the previous period of uncertainty have also had an unfavourable impact on the settlement of Rudabánya, eg. the various state benefits (such as building of council dwellings) were gradually reduced, the loss of perspectives led to considerable emigration and modified immigration. To the place of relatively qualified emigrants, people with lower level of training (mostly gypsies) have moved and the aging of population is becoming an increasingly serious problem.

The loss of prospects have been coupled with the fact that no satisfactory measures were taken to find employment for the labour released by the mine closure. It was obvious for everybody that the newly opened gypsum mine would not provide a final solution to employment problems and young, highly-qualified people emigrated in the hope that they could benefit from their expertise elsewhere. Naturally, the social structure of the settlement was negatively affected.

During this prolonged crisis, the previously balanced spatial pattern of the Rudabánya society have also been disturbed fundamentally. As a consequence, large-scale anomalies have formed in the functional-morphological structure. For none of the eleven functional-morphological sectors could the investigation record unambiguously positive changes. The stagnation or even devaluation of neighbourhoods previously of

high social standing was observed. In some neighbourhoods the deterioration of the dwelling stock, poor communal supply, the inadequate presence of groups with high income and the growing percentage of gypsy population resulted in devaluation of such a scale which can be labelled slumming.

As a consequence of responding ambiguously to the social challenges of the mine closure, the future of not only one settlement but a group of settlements is put to stake since, due to its location and functions, Rudabánya has been a local centre for the neighbouring settlements. The incapability to function as a central place will cause a damage in the spatial structure of the society in the attraction zone similar to the one induced in the central settlement by the closure of the iron ore mine.

